T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ'DE DİL BİLİMSEL ÇÖZÜMLEME DÜZEYLERİ

AYŞE SENA ÜNLÜ

Danışman : Doç. Dr. Bünyamin AYDIN
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ebuzer SARP
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Nureddin KATTAN

KASTAMONU-2026

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Ayşe Sena ÜNLÜ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ'DE DİL BİLİMSEL ÇÖZÜMLEME DÜZEYLERİ

AYŞE SENA ÜNLÜ
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. BÜNYAMİN AYDIN

Delâlet, erken dönemlerden itibaren dil, mantık ve fıkıh usulü ilimlerine dair eserlerde ele alınan bir kavram olmuştur. Dilbilim özelinde; lafzın mana ile ilişkisi bakımından incelenen delâlet kavramı, tarihsel süreçte dilbilimciler tarafından; sesin, morfolojik yapının ve söz diziminin anlamla olan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada, Hicri 7. yüzyıl dilbilim, mantık ve kelâm âlimi Radiyyüddîn el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289), İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) sarf ve nahiv alanlarına dair telif ettiği iki eser olan *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* üzerine kaleme aldığı eserleri olan *Şerhu'ş-Şâfiye* ve *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye* eserlerinde delâlete ilişkin görüş ve bakış açısı; dil bilimsel çözümleme düzeylerinden sarfî delâlet ve nahvî delâlet düzeylerinde incelenmiştir. Söz konusu görüşler incelenirken, Radî'nin terim üretme ve kullanma noktasındaki özgün yönleri tespit edilmiş; ilgili konularda modern dil bilimsel yönelim ve teorilere de değinilerek aralarında ilişki kurulmuştur. Bunlara ilaveten, Radî'nin eserlerinde üzerinde sıklıkla durduğu ve vurguladığı tanım, istihfâf ilkesi gibi konulara dair bakış açısı da aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışma, teorik ve kavramsal düzeyde gerçekleştirilmiş ve konular betimleyici ve karşılaştırmalı yaklaşımla ele alınmıştır. Tezde, delâlet ve vaz' kavramlarına ilişkin genel açıklamaların ardından, Radî'nin bu meselelere temas eden görüşleri incelenmiştir. Ardından morfoloji ve sözdizimi düzeylerinde anlam ve delâletle ilişkili görüşleri sistematik biçimde incelenmiş ve ilgili yerlerde diğer dilbilimcilerin eserlerinden de istifade edilmesi suretiyle açıklanmıştır. Sonuç olarak Radî'nin sarfî delâlet düzeyinde "cüz" ve "lafza" olarak ifade ettiği birimler, terim üretme ve kullanma noktasında özgün bir yaklaşım geliştirdiğini göstermekte; nahvî düzeyde de gerek modern dönemde derin yapı-yüzey yapı olarak isimlendirilen zâhir-mahal ikiliği ile ilgili yaptığı çözümlemeler gerekse mana üzerine haml olgusuna dair ifadeleri, geniş anlamıyla nahiv ilminin temel bir özelliği olan soyut düşünce ve soyutlama becerisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Radî'nin i'rab-anlam ilişkisi ve karîne-anlam ilişkisi gibi konuları detaylı bir biçimde ele alırken, bazı meselelerin tahlilinde fâideyi önceleyen bir yaklaşımda olması da ayrıca dikkat çeken bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Radî el-Esterâbâdî, Delâlet, Vaz', Lafız, Anlam.

Temmuz 2026, 125 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

THE LEVELS OF LINGUISTIC ANALYSIS ACCORDING TO RADĪ AL-ASTARĀBĀDĪ

AYŞE SENA ÜNLÜ

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: ASSOC. PROF. BÜNYAMİN AYDIN

Signification (*dalāla*) has been a concept addressed since the early periods in works pertaining to the disciplines of language, logic, and the methodology of Islamic jurisprudence (*uṣūl al-fiqh*). Within the specific field of linguistics, the concept of signification—addressed in terms of the relationship between the utterance (*lafẓ*) and meaning (*maʿnā*)—has historically been treated by linguists in relation to the connection of sound, morphological structure, and syntax to meaning. In this study, the views and perspectives on signification put forward by Radī al-Dīn al-Astarābādhī, a seventh-century (AH) scholar of linguistics, logic, and theology (*kalām*), in his works *Sharḥ al-Shāfiya* and *Sharḥ al-Raḍī ʿalā al-Kāfiya*—commentaries written on Ibn al-Ḥājib's two concise treatises on morphology (*ṣarf*) and syntax (*naḥw*), namely *al-Shāfiya* and *al-Kāfiya*—have been examined at the linguistic levels of phonetic, morphological, and syntactic signification. While examining these views, an attempt was made to identify al-Raḍī's distinctive approaches to the formulation and use of terminology. In addition, connections were sought between his views and modern linguistic approaches and theories by referring to the latter where relevant. In addition, an effort has been made to convey al-Astarābādhī's perspective on issues he frequently dwells upon and emphasizes in his works, such as definition (*taʿrīf*) and the principle of economy (*istikhfāf*). The study has been conducted at a theoretical and conceptual level, with the topics addressed through a descriptive and comparative approach. In the thesis, following general explanations concerning the concepts of signification and *waḍʿ* (linguistic positing/coinage), al-Astarābādhī's views touching upon these issues are examined. Subsequently, his views relating to meaning and signification at the levels of morphology, and syntax are systematically analyzed and, where relevant, elucidated with reference to the works of other linguists as well. In conclusion, the units that al-Raḍī expresses as "juz'" (part) and "lafẓa" (word-form) at the level of morphological (ṣarfī) signification demonstrate that he developed an original approach to the generation and use of terminology. At the syntactic (naḥwī) level as well, both his analyses concerning the ẓāhir-maḥall duality—termed in the modern period as deep structure and surface structure—and his statements regarding the phenomenon of ḥaml (predication) upon meaning are significant in that they display, in its broad sense, the capacity for abstract thought and abstraction that constitutes a fundamental characteristic of the science of syntax (naḥw). While al-Raḍī treats topics such as the relationship between i'rāb (grammatical inflection) and meaning, and the relationship between qarīna (contextual indicator) and meaning, in a detailed manner, the fact that in the analysis of certain issues he adopts an approach that prioritizes fā'ida (semantic benefit/communicative utility) likewise emerges as a noteworthy point.

KEYWORDS: Radī al-Astarābādī, Signification, Waḍʿ, Lafz, Meaning.

July 2026, 125 Pages

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Lisans ve yüksek lisans eğitimimde bilgi ve tecrübelerinden yararlanma fırsatı bulduğum hocalarıma, lisans eğitimimden bu yana üzerimde çok emeği bulunan, ilmî birikimi, ilgisi ve anlayışıyla bu süreçte desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Bünyamin AYDIN'a ve varlığıyla bana güç veren, bu süreçte güven ve destekleriyle yanımda olan kıymetli aileme teşekkür ederim.

Ayşe Sena ÜNLÜ

Kastamonu, 2026

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi 1
1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları 2
1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Literatür Taraması 4
1.4 Radî el-Esterâbâdî: Hayatı ve İlmî Kişiliği 6
1.4.1 Hayatı 6
1.4.2 Eserleri 8
2. VAZ‘ İLMİ ve DELÂLET **12**
2.1 Vaz‘ İlmi 12
2.2 Delâlet 14
2.2.1 Sözlük ve Terim Anlamıyla Delâlet 15
2.2.2 Lafzî ve Gayr-i Lafzî Delâlet 16
2.2.3 Vaz‘î Delâletin Üç Türü 17
2.3 Radî el-Esterâbâdî’nin Vaz‘ ile İlgili Görüşleri 19
2.3.1 Vaz‘ın Mahiyeti 19
2.3.2 Mürekkeb Lafızların Vaz‘ı Meselesi 21
2.3.3 Mârife İsimlerde Vaz‘ ve Delâlet 24
2.3.4 Sıfat Zâta Mı Manaya Mı Delâlet Eder? 28
2.3.5 İsm-i Mevsûller Bağlamında Vaz ‘î Tahsis ve Lafzî Tahsîs 29
3. NAHİV-ANLAM İLİŞKİSİ VE DİL BİLİMSEL ÇÖZÜMLEME DÜZEYLERİ **31**
3.1 Nahiv Kavramının Kapsamı 31
3.2 Dil Bilimsel Çözümleme Kavramı 32
4. RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ’DE SARFÎ DELÂLETE İLİŞKİN HUSUSLAR **36**
4.1 Veznin Delâleti 36
4.2 Zâid Harflerin Manaya Etkisi 39
4.3 Cüz, Kelime, Lafza 43
4.4 Muzârî Fiilin Mâzî Anlamında Kullanılması (Hikâyetü’l Hâl) 46
4.5 Fiil Sıygasının Cins İsim Olarak Kullanımı (Delâletin Olaydan Mahiyete İntikâli) 48
5. RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ’DE NAHVÎ DELÂLETE İLİŞKİN HUSUSLAR **51**
5.1 İ‘râb-Anlam İlişkisi 51
5.1.1 İ‘râbın Ortaya Çıkışı ve Anlam ile İlişkisi 51
5.1.2 İ‘râb Vecihleri ve Anlam 54
5.1.3 İ‘râb-Anlam İlişkisi ve Sözdizimsel Bulanıklık 57

5.1.4 Müstesnâda Ref‘ ve Nasb Tercihi 60
5.1.5 Fukâhanın İstisnâda Ref/Nasb Tercihi ve Radî’nin İtirazı 61
5.2 Radî ve Mukadder Yapı Teorisi: Zâhir ve Mahal 63
5.2.1 Harf-i Cerin Hazfi: Lafız ve Mahal 63
5.2.2 Taaddüdü’l-Haber 72
5.2.3 Hazif-Anlam İlişkisi ve Bağlamsal Karine 74
5.2.4 Fâile Râcî Zamirde Takdîm ve Te’hîr 77
5.2.5 İstisnâ Teorisi ve Mukadder Yapı ile İncelenmesi 79
5.2.6 Cinsini Nefyeden Lâ’da Nekre ve İstiğrak Manası 81
5.3 Rütbe 83
5.3.1 Lafzî Karîne ve Rütbe 83
5.3.2 Manevî Karîne ve Rütbe 85
5.3.3 Zamirin Takdîmi ve Takdîm Türleri 88
5.3.4 Mübtedâ veya Haberin Takdîminin Manaya Etkisi 90
5.3.5 Mef‘ulün Takdîminin Manaya Etkisi 92
5.3.6 Kâne (كَانَ) Haberinde Takdîm ve Karîne 93
5.3.7 Hâl ve Temyizde Rütbe ve Anlam 94
5.4 Mana Üzerine Haml 97
5.4.1 Atıfta Manaya Göre Takdîr 97
5.4.2 Kabile ve Belde İsimlerinde Haml 100
5.5 Radî ve Fâide Anlayışı: Gramatik Kural-Anlamsal Katkı (Bildirim) İkiliği 102
5.5.1 Haberde Fâideye İtibar Edilmesi 102
5.5.2 Hal ve Temyizde Fâide 104
5.5.3 Bedel ve Fâide Anlayışı 105
5.6 Cümlenin Masdar Manasında Kullanımı 106
5.7 Kânenin Haberinin Mâzî Fiil Olamaması ve Karîne 107
5.8 Özel İsmin Cins İsim Manasına Tevili 108
5.9 Mecrûr İsimlerin Muzâfun İleyh Olarak İsimlendirilmesi 109
5.10 Zarfın Delâleti 110
6. RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ’DE TANIM TEORİSİ VE İSTİHFÂF İLKESİ 111
6.1 Tanım Teorisi 111
6.1.1 Tanımın Kapsamı ve Sıfatları 112
6.1.2 Tanımda Mahiyet ve Şart Ayrımı 113
6.2 İstihfâf İlkesi 113
7. SONUÇ 116
KAYNAKLAR 119

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

bs. : Basım
Bkz. : Bakınız
b.y. : Basım Yeri Yok
c. : Cilt
düz. : Düzenleme
H. : Hicrî
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
k.y. : Koleksiyon Yok
mlf. : Müellif
n.y. : Numara Yok
ö. : Ölüm Tarihi
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
şerh. : Şerh Eden
t.y. : Tarih Yok
y.y. : Yayınevi Yok

1. GİRİŞ

Erken dönemlerden itibaren dil âlimlerinin eserlerinde yer verdikleri meselelerden olan delâlet; mantık ve fıkıh usulü gibi alanların da ele aldığı bir kavram olmuştur. Dilde, temelde lafzın mana ile ilişkisi bağlamında incelenen delâlet kavramı, tarihsel süreç içerisinde dilbilimciler tarafından; sesin, morfolojik yapının ve söz diziminin anlam ile olan ilişkisine dair ele alınmıştır. Bu konuya dair çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve erken dönemlerden itibaren dile dair eserlerde bu meselelere değinilmiştir. Erken dönemlerde eserlerin belli başlı bölümlerinde dağınık halde bulunan bu görüşler, daha sonra müstakil bir araştırma alanı haline gelmiştir. Radiyyüddîn el-Esterâbâdî'nin (ö. 688-1289) delâletle ilgili görüşlerini dil bilimsel çözümleme düzeylerinde inceleyen bu çalışmada, öncelikle araştırmanın konusu, amacı ve yöntemine dair açıklamalar yapılacak; sonra Radî el-Esterâbâdî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgi verilecek, ardından vaz'-delâlet ilişkisi ele alındıktan sonra nahiv-anlam ilişkisi, nahiv kavramının geniş anlamı üzerinden değerlendirilmek suretiyle, biçim ve sözdizimi düzeylerinde tetkik edilecektir.

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Hicri 7. yüzyıl dil, mantık ve kelâm âlimi Radiyyüddîn el-Esterâbâdî'nin delâlet kavramını eserlerinde ele alma biçimini ve delâlet anlayışını konu almaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Radî'nin ses, biçim ve söz dizimi gibi dil bilimsel çözümleme düzeylerinde delâleti ele alma biçiminin incelenmesi hedeflenmektedir. Müellifin günümüze ulaşan tahkik edilmiş iki eseri bulunmaktadır. Bu eserler İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair kaleme aldığı eseri olan *eş-Şâfiye* üzerine telif ettiği *Şerhu'ş-Şâfiye* ve yine aynı müellifin nahiv ilmine dair yazdığı *el-Kâfiye*'yi şerh ettiği *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye* eserleridir. Çalışmada, müellifin söz konusu iki eserde yer alan delâlete dair görüş ve yaklaşımları tespit edilerek genel bakış açısının ortaya konulması amaçlanmıştır. Söz konusu görüşler; sarfî delâlet ve nahvî delâlet olmak üzere, dil bilimsel çözümleme düzeylerinde sistematik biçimde ele alınacaktır. Radî'nin görüşleri incelenirken, modern dilbilim yönelim ve teorilerine de ilgili kısımlarda değinilerek aralarındaki ilişki tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bunun yanı sıra çalışmada Radî'nin ilgili konularda kullanmış olduğu terim ve kavramların da tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Radî'nin tanımlara dair değerlendirmelerindeki yaklaşımına da değinilerek bakış açısının ortaya konulması, ilaveten dilde tahfif ilkesi gibi meselelerdeki görüşlerinin ele alınması ve bunların anlam ile ilişkisinin incelenmesi çalışmanın ele aldığı hususlar arasındadır. Dolayısıyla Radî'nin nahiv ilmine katkılarının delâlet ve dil bilimsel çözümleme düzeyleri üzerinden gösterilme çabası, klasik dönem Arap dilbilimi çalışmalarının mahiyetini kavramak açısından önem arz etmektedir.

Klasik dönem dilbilimcilerinin delâlet anlayışların bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi, günümüzde yapılan dilbilim çalışmaları açısından ufuk açıcı olmaktadır. Dolayısıyla çalışmada müellifin genel bakış açısına dair yapılması amaçlanan incelemenin, konuya dair yapılmakta olan çalışmalara katkı sunması amaçlanmıştır.

1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışma, teorik ve kavramsal düzeyde gerçekleştirilecektir. Nitel araştırmalar kategorisinde yer alan çalışmada, müellifin eserleri doküman incelemesi ve metin tahlili yöntemleri kullanılarak incelenecektir. Radî'ye aidiyeti tespit edilmiş ve tahkik edilmiş iki eseri olan *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye* ve *Şerhu'ş-Şâfiye* eserlerinde, delâlete ilişkin görüşleri tespit edilecektir. Bulgular sistematik bir biçimde tasnif edilerek betimleyici yaklaşımla ele alınacaktır. Buna ilaveten modern dilbilim teorileriyle müellifin görüşleri arasındaki benzerliklerin tespitinde karşılaştırma yöntemi kullanılacaktır. Çalışmanın ana konusunu teşkil eden delâlet ve vaz' gibi terimler gerek etimolojik açıdan gerek terim anlamları itibariyle incelemeye tabi tutulacaktır.

Radî el-Esterâbâdî'nin çok sayıda eserinin bulunduğuna dair bilgilere ulaşılmakla birlikte,[1] tüm eserleri günümüze ulaşmamıştır. Bu da çalışmanın sınırlılıklarındandır. Ayrıca müellifin eserlerinin bir kısmı da tahkik edilmemiştir. Tahkik edilmemiş olan eserlerin Radî'ye aidiyeti konusunda gerekli çalışmalar yapılmamış olduğundan, bu eserler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla çalışmada müellifin günümüze

[1] Yazma Eserler Kurumu/YEK, "Yazma Eserler Veritabanı" (Erişim 11.05.2026).

ulaşan tahkik edilmiş iki eseri olan *Şerhu'ş-Şâfiye* ve *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye'*ye müracaat edilerek delâlet anlayışı genel bir çerçevede ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada öncelikle eser ayrıntılı olarak incelenerek müellifin delâlet ile ilgili görüşleri tespit edilmiş, ilgili referanslara müracaat edilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Ardından toplanan veriler, dil bilimsel çözümleme düzeyleri itibarıyla tasnif edilmiştir. Bazı konuların açıklanmasında, gerekli yerlerde konuya dair telif edilmiş eserlere de müracaat edilerek meselelerin detaylı bir biçimde açıklanması amaçlanmıştır. İlgili kısımlarda modern dil bilimsel teorilerle karşılaştırmalar yapılarak aralarındaki benzerliklerin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu anlamda nitel araştırma özelliği gösteren çalışmada, veri toplama ve değerlendirme süreçlerinde yapılan işlemler şu şekilde ifade edilebilir:

Veri toplama süreçleri: Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Burada Radî'nin iki temel matbu eseri esas alınmış; ikincil kaynaklar olarak Radî'nin atıfta bulunduğu eserlere müracaat edilmiştir.

Verilerin tasnifi, kodlanması ve kavramlaştırılması süreci: Burada toplanan verilerin anlamlı ve tutarlı bir bütünlük göstermesi amacıyla öncelikle dil bilimsel çözümleme düzeyleri üzerinden bir tasnife tabi tutulmuştur. Sonra her bir düzeyde Radî'nin kullandığı cüz ve lafza gibi anahtar kavramlar belirlenmiş; veriler anlam ve muhtevalarına göre bu kavramların altında kategorize edilip başlıklandırılmıştır. Bu, kavramlar arasında kıyaslama yapılması ve ilişkilerin açıklanmasını kolaylaştırmıştır.

Verilerin yorumlanması ve analizi süreci: Çalışmada veri analiz yöntemi olarak betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bu aşamada tasnif edilmiş verilerin sistematik olarak tanımlanması, açıklanması, özetlenmesi ve yorumlanması gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda klasik ve modern teorilerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu aşamada verilerin görselleştirilmesi bağlamında bazı tablolar da oluşturulmuştur. Böylece belirlenen anahtar kavramların ve bunlar arasındaki ilişkilerin daha anlaşılır ve net hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu aşamada ayrıca çözümlemeyi daha etkili hale getirmek maksadıyla doğrudan alıntılamalar yapılmıştır.

Yine bu aşamada elde edilen bulguların bütünlük içerisinde yorumlanmasıyla ulaşılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

Müellifin ismi; çalışmanın adında, başlıklarda ve dipnotlarda Radî el-Esterâbâdî olarak, metin içinde ise kolaylık olması bakımından Radî olarak yazılmıştır. Özel adların yazımında TDV İslâm Ansiklopedisi esas alınmış, transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Dipnot sisteminde İsnad 2 atıf dizini kullanılmıştır.

1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Literatür Taraması

Araştırmada dil bilimsel çözümleme düzeyleri kavramı, Arapça "müsteveyâtü't-tahlîli'l-lugavî (مُسْتَوَيَات التَحْلِيل اللُغَوِي) ve İngilizce "the levels of linguistic analysis" kavramlarının karşılığı olarak kullanılmış; Radî'nin *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserlerinde söz konusu çözümleme düzeylerinden biçim ve söz dizimine ilişkin görüşleri, delâlet kavramı çerçevesinde tetkik edilmiştir.

Radiyyüddîn el-Esterâbâdî ve eserleri üzerine kaleme alınmış akademik çalışmalar mevcuttur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Nahiv İlminde Cedel (Radî el-Esterâbâdî Örneği).[2] Çalışmanın birinci bölümünde cedel ve nahiv ilmi ele alınmış, ikinci bölümde Radî el-Esterâbâdî'nin ta'rîf ve taksîmlere itirazları incelenmiş, üçüncü bölümde nahvî hükümlere itirazları analiz edilmiştir. Eserde yöntem olarak karşılaştırmalı metin analizi ve kronolojik yöntem benimsenmiş, çalışmanın kapsamı Radî'nin *el-Kâfiye* şerhindeki nahvî cedel ile sınırlı tutulmuştur.

Esterâbâdî ve Şerhu'l-Kafiyesi Işığında Nahiv İlmindeki Yeri.[3] Çalışmanın giriş bölümünde nahvin Esterâbâdî'nin dönemine kadar gelişimi ele alınmış, birinci bölümünde Radî el-Esterâbâdî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine yer verilmiş, ikinci

[2] Hasan Basri Mert, *Nahiv İlminde Cedel (Radî el-Esterâbâdî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).
[3] Amanmırat Yazguliyev, "*Esterâbâdî ve Şerhu'l-Kafiyesi Işığında Nahiv İlmindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

bölümde Esterâbâdî'nin nahiv ilmindeki yeri ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamı, Radî'nin nahiv meselelerine dair görüşleriyle sınırlı tutulmuştur.

Radiyyüddîn el-Esterâbâdî Nahviyyen.[4] Çalışmanın birinci bölümde Radî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine yer verilmiş, ikinci bölümde nahiv usulündeki konumu ele alınmış, üçüncü bölümde "ihticâc" kelimesinin sözlük ve terim anlamları incelenmiştir. Dördüncü bölümde Radî'nin nahivde benimsediği ekol, beşinci bölümde ise İbnü'l-Hâcib'in görüşlerine ve ayrıldığı görüşlere karşı itirazları analiz edilmiştir.

Mesârâtü'd-Dersi's-Savtî 'inde'r-Radiyyiddîn el-Esterâbâzî Mukārabe Lisâniyye.[5] Çalışmanın birinci bölümünde ses bilim çalışmalarında konular, Radî'nin kullandığı kaynaklar ve yöntemi ele alınmış, ikinci bölümde sesbilim çalışmalarında farklı yönelimler ve yaklaşımlar, üçüncü bölümde de dilin ses sistemi içerisindeki bağıntılar incelenmiştir.

Araştırmamız, Radî'nin sarfî ve nahvî düzeylerde delâletle ilgili bakış açısını ele alması yönüyle yukarıda zikredilen çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırma delâlet ve vaz' ilmine dair genel bilgiler verilerek Radî'nin vaz' ile ilgili görüşlerinin ele alınması, *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* şerhlerinde delâletle ilgili tespit edilen görüşlerinin ilgili yerlerde modern dilbilim teorileriyle ilişkilendirilmesi yönüyle de mezkûr çalışmalardan ayrılmaktadır.

Radî'nin *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* eserlerini merkeze alan araştırmada, ilgili meselelerin bulunması halinde yukarıda zikredilen kaynaklara müracaat edilmiştir. Bunun yanı sıra bazı dil meselelerin açıklanmasında ihtiyaç duyulan durumlarda Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı, Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân* eserleri gibi klasik kaynaklara başvurulmuş, ilgili yerlerde de modern kaynaklardan istifade edilmiştir. Bazı terimlerin açıklanmasında da kelimelerin kökleriyle ilgili Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn*, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mekāyîsu'l-Luga* eserlerine başvurulmuştur. Terim anlamlarının açıklanması noktasında da hem Seyyid

[4] Ahyâ Âdil el-Haccâc, *Radiyyüddîn el-Esterâbâdî Nahviyyen* (Mûte: Mûte Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003).
[5] Hasan Abdülganî el-Esedî, *Mesârâtü'd-Dersi's-Savtî 'inde'r-Radiyyiddîn el-Esterâbâzî Mukārabe Lisâniyye* (Irak: Dârü'l-Medîneti'l-Fâdıla. 2014).

Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Ta'rîfât*'ı, Kefevî'nin (ö. 1095/1684) *Külliyât*'ı gibi klasik kaynaklara hem de Tehânevî'nin (ö. 1158/1745) *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*'u, Muhammed Hasen Bâkellâ, Ramzi Munir Baalbaki'nin dilbilim terimleri sözlükleri gibi yakın ve modern kaynaklara müracaat edilmiştir.

1.4 Radî el-Esterâbâdî: Hayatı ve İlmî Kişiliği

Çalışmanın bu kısmında dil mantık ve kelam âlimi Radî el-Esterâbâdî'nin hayatına ve eserlerine dair bilgilere yer verilecektir.

1.4.1 Hayatı

Adı Muhammed b. Hasan, nisbesi Esterâbâdî'dir.[6] Semnâkî[7] veya Semnâî[8] şeklinde bir nisbesi olduğu da ifade edilmektedir. Lakapları Necmü'l-Eimme[9] ve Necmü'd-Dîn'dir.[10] Taberistan'ın Esterâbad kasabasında dünyaya gelmiş, Irak ve Medine arasında hayatını sürdürmüştür.[11] Necef'te ikamet ettiğine dair de bilgiye rastlanmaktadır.[12] Bağdâdî (ö. 1093/1682) de Radî'nin *el-Kâfiye* şerhini Gırâ'da[13] tamamladığına dair bilgi aktarmaktadır.[14] Hocaları ve öğrencileriyle ilgili bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bir rivayete göre yazdığı şerhte el yazısıyla, 688 yılında eseri

[6]Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni'l-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye 1/29; Hayruddîn ez-Ziriklî, e*l- A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/86; Kâtib Çelebi Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî, *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakāti'l-Fuhûl*, thk. Muhammed Abdlkâdir el-Arnâvût (İstanbul: Mektebetü IRCICA, 2010), 3/126; Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe* (Mısır: Matbâatu Serkîs, 1928), 1/940; Ali Rıza Karabulut- Ahmed Turan Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'Âlem (el-Mahtûtât ve'l-Matbû'ât)* (Kayseri: Dârü'l-'Ukbe, 2001), 4/2676; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* (Dımeşk: El-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1957-61.), 9/183.

[7] İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musanifîn* (İstanbul: MEB, 1951-1955), 2/134.

[8] Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 9/183.

[9] Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakāti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Lübnan-Sayda: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 1/567; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, 3/126.

[10] Ziriklî, e*l- A'lâm,* 6/86.

[11] Yusuf Hasan Ömer, "Mukaddime", *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* mlf. Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (Bingâzi: Câmiatü Karyûnus: 1996), 1/6-7.

[12] İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn* 2/134; Karabulut- Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'Âlem*, 4/2676; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 9/183.

[13] Irak'ta Şiîlerce kutsal sayılan tarihî şehir olan Necef'e tarihte verilmiş adlardan biri. Bk. Mustafa Öz, "Necef" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/486.

[14] Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb,* 1/28.

tamamladığına dair bir ifade bulunmakla birlikte[15] kaynaklarda genel olarak vefat yılının 684, 686 ve 688 sonrası olduğundan bahsedilmektedir.[16]

Radî'nin itikadî mezhebi hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Şia mezhebine mensup olduğuna dair görüşler olduğu gibi,[17] *Süllemü'l-Vusûl* eserinin müellifi Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), buna dair bir bilgiye sahip olmadığını ifade etmektedir. Ona göre söz konusu görüş, eserinde Hz. Ali'ye teslimi sebebiyle ortaya atılmıştır. Müellif, bunun da mendup olduğunu ifade etmektedir.[18]

Şerhu'l-Kâfiye'nin muhakkiki Yusuf Hasan Ömer, mukaddimede "Radî'nin Teşeyyü'ü" başlığı altında bu konuya dikkat çekmekte; eserde Radî'nin Hz. Ali'den getirdiği şahitleri, araştırmacıların iki ihtimalden birine dayandırdığını ifade etmektedir:[19]

- Radî'nin Şiî olması ihtimali
- Hz. Ali'nin soyundan geliyor olması ihtimali

Muhakkik bu iki ihtimalin mevcut olduğunu ifade ettikten sonra, eser üzerinde yaptığı mülahazalar sonucunda, Radî'nin Şia'ya mensup olduğu sonucuna varmıştır. Bunu da müellifin eserindeki cümle örneklerine dayandırmaktadır. "Mustafa (s.a.v.) Murtaza'yı halife tayin etti." (اسْتَخْلَفَ المُرْتَضَى المُصْطَفَى صَلَّ الله عَلَيْهِ وَسَلَّم) cümlesi[20] ve "Mürekkebler" başlığı altında "Hüseyin (r.a.) on ikinin sonuncusudur." (الحُسَيْن رَضِي الله عَنْه: ثَالِث الِاثْنَي عَشَر) şeklindeki cümle örnekleri bunu göstermektedir.[21] Bunların yanı sıra, muhakkik, eserde de buna işaret eden örnekleri dipnotlarda açıklamıştır. Örneğin مَا فَدَى وَصِيٌّ نَبِيًّا إِلَّا عَلِيًّا (Hiçbir peygamberin vasîsi/halefi, Ali'den daha fazla fedakârlık yapmamıştır.)

[15] Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, 3/126
[16] Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât,* 1/567; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, 3/126; Karabulut- Karabulut, *Mu'cemü Târîh et-Turâs el-İslâmî fî Mektebâti'l-Âlem*, 4/2676; Sadreddin Gümüş "Radî el-Esterâbâdî" *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/387.
[17] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* thk. Yûsuf Hasen Ömer (Bingâzi: Câmiatü Karyûnus: 1996), 1/8, 191.
[18] Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, 3/126.
[19] Yusuf Hasan Ömer, "Mukaddime", 1/8.
[20] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/191.
[21] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/137.

şeklindeki cümle örneğini Şia mezhebine ima olarak değerlendirmiş ve Radî'nin Şiî olduğunun altını çizmiştir.[22]

Şerhu'l-Kâfiye'de bazı konulara dair örnek cümlelerinde, Şia'ya mensubiyetine delil olarak kabul edilebilecek ifadelere rastlanmakla birlikte, bu konuya dair kesin bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Radî'nin i'râb konusunda mecrûrun zâhire veya mahalle hamledilmesi durumuyla ilgili verdiği âyet örneği, abdestin farzları konusunda Şia mezhebinin genel kabul edilen görüşünün dışında görülmektedir. Âyetteki وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ ifadesine dair[23] abdestte ayakların meshedilmesi veya yıkanması şeklinde iki görüş bulunduğu bilinmektedir. Radî, *erculekum* (أَرْجُلَكُمْ) ifadesinin mansûb olarak mahalle hamledilebileceğini ifade etmiştir. Bu durumda *erculekum* (أَرْجُلَكُمْ) ifadesi mef'ûl bih durumundaki vucûhekum ifadesine matuf olmaktadır.[24] Burada, Şia mezhebinin *erculikum* (أَرْجُلِكُمْ) ifadesini mecrûr olarak kabul eden, dolayısıyla da ayakların meshedilebileceği şeklindeki genel görüşünün dışında bir anlama işaret edilmiş olmaktadır.

1.4.2 Eserleri

Radî'nin eserlerini birincisi matbu eserleri, ikincisi yazma halindeki eserleri, üçüncüsü ise kaynaklarda adları geçen ancak günümüze ulaştığı tespit edilemeyen eserleri olmak üzere üç kategoride değerlendirmek mümkündür.

1.4.2.1 Matbu eserleri

Radî'nin tahkik edilmiş ve matbu iki eseri bulunmaktadır.

Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye.[25] Çalışmada *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*'nin Yusuf Hasan Ömer tahkiki kullanılmıştır. Radî'nin tahkikli ve matbu halde bulunan iki eserinden biri olan İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli nahiv eserine yazdığı şerhiyle ilgili tabakat

[22] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/116.
[23] Mâide Sûresi, 5/6.
[24] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/63.
[25] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* thk. Yûsuf Hasen Ömer (Bingâzi: Câmiatü Karyûnus: 1996).

kitaplarında bazı değerlendirmeler ve eserin başında yer alan muhakkike ait mukaddimede esere dair bazı bilgiler bulunmaktadır.

Radî'yi *el-Kâfiye* şerhinde farklı kılan, eserinde fikir özgürlüğüyle hareket etmiş olmasıdır. Radî, eserde belirli bir dil ekolüne bağlı kalmamış ve tek bir tarafın görüşünü savunan bir yaklaşımda bulunmamıştır. Genel olarak Basra ekolünün görüşlerine meylettiği ve Sîbeveyhi'yi tazim ettiği görülmekle birlikte, Kûfe ekolüne dair pek çok görüşü de savunduğu görülmektedir. Ayrıca bazı konularda da farklı görüşleri sunup değerlendirmeler yaparak tüm görüşlerden ayrılıp kendi görüşünü ifade ettiği de görülmektedir. Eserde Kur'an-ı Kerîm'den, yaklaşık bin şiirden şahit getirilmiştir. Eserde bazı hadîs-i şeriflerden de şahit getirildiği görülmektedir. İhtilaflı olan hadisle istişhad konusunda, Radî'nin buna cevaz verileceğini kabul eden bir yaklaşımı olduğu görülmektedir. Bunların yanında eserde, Ali b. Ebî Tâlib'e (ö.40/661) nisbet edilen *Nehcü'l-Belâğa'*dan da şahitler getirilmiştir. Bu eserin Hz. Ali'ye nisbetini kabul edenler olduğu gibi, bu konuda şüpheyle yaklaşanlar da bulunmaktadır.[26]

Radî el Esterabadi, *el-Kâfiye* üzerine telif ettiği kapsamlı eseri, muhtevasındaki pek çok görüş, tahkik ve ta'lîllerle bir benzerinin daha yazılmadığı bir eseri olarak görülmektedir. [27] Âlimlerce yazılı eserlerde kaynak olarak kullanılmakla birlikte derslerde de okunan bir eser olmuştur.[28] Eserin telif edildiği tarihe dair farklı görüşler bulunmaktadır. *Hizânetü'l-Edeb*'de 683 yılında tamamlandığı ifade edilirken başka bir görüşe göre 686 yılında eserin telifi tamamlanmıştır.[29]

Şerhu'ş-Şâfiye.[30] Radî'nin *eş-Şâfiye* üzerine telif ettiği bir şerh bulunduğuna dair ifade geçmekle birlikte,[31] tabakat kitaplarında daha çok *el-Kâfiye* şerhi üzerine değerlendirmeler yapılıp bu esere çok yer verilmemektedir. Çalışmada *Şerhu'ş-Şâfiye*'nin Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye baskısı kullanılmıştır.

---

[26] Yusuf Hasan Ömer, "Mukaddime",1/6-7.
[27] Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât,* 1/567; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, 3/126.
[28] Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât,* 1/567.
[29] Ziriklî, e*l- A'lâm,* 6/86.
[30] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr Huseyn vd. (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty.).
[31] Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât,* 1/567.

1.4.2.2 Radî'ye nispet edilen eserler

Radî'nin mezkûr iki eserinin yanı sıra kelam, felsefe ve mantık alanlarına dair kendisine nisbet edilen eserler bulunmaktadır:

Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme. Akseki Kütüphanesinde 4/265 numaralı eserdir. 70-176 sayfadır. Hicrî 973 yılında istinsah edildiğine dair bilgi bulunmaktadır.[32]

Hâşiye alâ Şerhi'l-İşârât ve't-Tenbîhât li-İbn Sînâ. Üçüncü Ahmed Kütüphanesi 4/1461 numaralı eser olup 35-91 sayfadan müteşekkildir.[33]

Hâşiye alâ Şerhi Tecrîdi'l-Akâid. Eser, Tebriz Terbiyet Kütüphanesinde251 numaralı eserdir. Hicrî 1005 yılında istinsah edilmiştir. [34]

Bunlara ilaveten, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde adları geçen eserler şunlardır:[35]

Nazmü'l-Le'âli'l-Mübde'a fî Sıfati'l-Kitâbeti'l-Muhtere'a. Eserin kitâbet sanatı ile ilgili didaktik manzume olduğu ifade edilmiştir.[36]

Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl ed-Devvânî li-Tehzîbi'l-Mantık vel-Kelâm[37]

Şerhu'l-Kasâ'idi's-Seb'i'l-'Aleviyyât li'bn Ebi'l-Hadîd[38]

Mezkûr eserlerin dışında, Yazma Eserler Kurumu'nun Radî'ye nisbetle sisteminde bulundurduğu diğer eserler de şunlardır:[39]

[32] Karabulut- Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'Âlem*, 4/2676.
[33] Karabulut- Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'Âlem*, 4/2676.
[34] Karabulut- Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'Âlem*, 4/2676.
[35] Gümüş "Radî el-Esterâbâdî", 34/388.
[36] Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", 34/388.
[37]Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", 34/388.
[38] Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", 34/388.
[39] Yazma Eserler Kurumu/YEK, "Yazma Eserler Veritabanı" (Erişim 11.05.2026).

el-Hidâye mine'l-İ'tikâd. Eser Süleymaniye Kütüphanesi 03738-001 Laleli Kolksiyonunda bulunmaktadır. 303858 numarasıyla kayıtlı olup 1-51 varaktan müteşekkil olduğu kaydedilmiştir.

Şerhu Hutbeti'z-Zav'i. Eser Süleymaniye Kütüphanesi 02758-009 numaralı Şehid Ali Paşa koleksiyonunda bulunmakta olup 59-72 varaktan oluşmaktadır.

Kitâbu Ahkâmi Hâ'i's-Sekt. Süleymaniye Kütüphanesi 00137-002 numaralı Mehmed Nuri Efendi koleksiyonunda 305502 kayıt numaralı eserdir.

Şerhu Hadîsi Küntü Kenzen. Süleymaniye Kütüphanesi 00647-007 Pertev Paşa koleksiyonunda 319937 numarasıyla bulunmaktadır. 9-10 varaktan oluşmaktadır.

Hâşiye alâ Ebyâti'l-Mütevassıt. Süleymaniye Kütüphanesi 06338-001 numaralı Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda bulunmaktadır. Kayıt numarası 260930'dır. 1-38 varaktan oluşmaktadır.

Hâşiye alâ Tehzîbi'l-Mantık ve'l-Kelâm. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY00004943/4 numaralıYusuf Ağa koleksiyonunda bulunmaktadır. Kayıt numarası 120908'dir. 33 varaktan oluştuğu kaydedilmiştir.

Hâşiye alâ Şerhi'l-Cedîd li't-Tecrîd. Konya Yusuf Ağa Kütühnesi'nde YY0000000032 numaralı Yusuf Ağa Koleksiyonunda 117235 numarasıyla kayıtlıdır. 121varaktan oluşmaktadır.

el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye. Ragıp Paşa Kütüphanesi, 01352 numaralı Ragıp Paşa koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası 1653olup 407 varaktan oluşmaktadır.

Kaynaklarda müellifin hayatı ve eserlerine dair ulaşılabilen bilgiler bu şekilde aktarıldıktan sonra, bir sonraki başlıkta; vaz' ve delâlet ilimleri ile ilgili genel bir çerçeve çizilecek ve müellifin vaz' ilmine bakış açısı ve konuyla ilgili görüşleri ele alınacaktır.

2. VAZ‘ İLMİ ve DELÂLET

İbn Cinnî (ö. 392/1002) tarafından “*her topluluğun, ihtiyaçlarını kendisi vasıtasıyla ifade ettiği sesler*”[40] olarak tanımlanan dil, başta ilahi kelamın anlaşılması amacıyla, Arap âlimlerin farklı yönleriyle ele aldıkları bir olgu olmuştur. Dili meydana getiren lafızlar, başta Allah kelamını oluşturmaları yönüyle; kastedilen manaya delâletleri ve söz konusu manaya tayin edilmeleri bakımından, erken dönemlerden itibaren mantık, fıkıh usulü ve dile dair çeşitli eserlerde farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

Radî el-Esterâbâdî’nin sarf ve nahiv ilimlerine dair telif ettiği iki şerh eserinde biçim ve söz dizimi düzeylerinde delâlet anlayışının tespit edilmesi amaçlanan çalışmanın bu bölümünde, öncelikle vaz ve delâlet terimleri ele alınacak, ardından müellifin konuya dair görüşleri incelenecektir.

2.1 Vaz‘ İlmi

Vaz‘ın müstakil bir ilim haline gelmesi, genel kabul gören görüşe göre Îcî’nin (ö. 756/1355) risalesini kaleme alması sonucu olmuştur.[41] Bununla birlikte Îcî öncesi dönemlerde telif edilen dil, mantık ve fıkıh usulü eserlerinde lafız-mana ilişkisiyle alakalı olarak,[42] dile dair eserlerde ise sarf ve nahivle alakalı tanımlarda vaz‘a yer verildiği görülmektedir.

Vaz‘ (الوَضْع) kelimesi sözlükte, bir şeyin değerini düşürmek anlamındadır.[43] Bunun yanı sıra, indirmek, doğurmak, zarar etmek gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Yine الوَضِيع (vadî‘) aşağılık olmak anlamına gelirken, bir yere göç etmiş topluluk وَضَائِع (vedâi‘) olarak isimlendirilmektedir.[44]

---

[40] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/ 34.
[41] Ali Kuşçu, *Şerhü’r-Risâletü’l-Adudiyye fî ‘İlmi’l-Vaz‘*, thk. Muhammed Zünûn Yûnus Fethî (Umman: Dârü’r-Riyâhîn, 2023); Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, 178-179; Tahsin Görgün, “Îcî, Adudüddin” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/412.
[42] Şükran Fazlıoğlu, “Vaz‘” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/577.
[43] Ebû Abdirrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim el-Müsamerâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 2/196; Ebü’l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, *Mu‘cemü Mekāyîs-i’l-Luga*, thk.ve düz. Abdüsselâm Muhammed Hârun (Mısır: Şerîketü Mektebe ve Matbâa Mustafa el-Bâlî el-Halebî ve Evlâdühû, 1979), 6/89.
[44] İbn Fâris, *Mekāyîsu’l-Luga,* 6/117.

Vaz‘ terimi; *ed-devâllü’l-hamse* olarak isimlendirilen ve bir manaya delâlet eden beş göstergeyi ifade eden bir genel, bir de *lafzî vaz‘* olarak ifade edilen özel anlamı ifade etmektedir.[45]

Câhız; lafzî (لَفْظ) ve gayr-i lafzî (غَيْر لَفْظ) olarak ikiye ayırdığı göstergeleri; lafız, işaret, akd, hat ve hâl olarak tasnif etmiştir.[46] Bu delîllerden işaret, lafza en çok katkısı bulunan, bazı durumlarda lafzın kendisi vasıtasıyla anlaşıldığı, bazen de bir şeyin sadece kendisiyle aktarıldığı delildir. Hat yazının, akd matematik işlemlerinin, hal veya nısbe olarak açıklanan sonuncu delîl ise durumun delâletidir.[47]

Genel anlamdaki vaz‘ terimi, Seyyid Şerif Cürcânî’nin (ö. 816/1413) “*Bir şeyin bir şeye has kılınmasıdır. Her ne zaman birinci şey söylense veya hissedilse (duyularla algılansa), ondan ikinci şey anlaşılır.”*[48] ifadeleriyle tanımlanmaktadır.

Tanımda ifade edildiği üzere, vazedilmiş olan şey, ed-devâllü’l-hamse’yi (lafız, işaret, hat, akd, hâl) içerisinde barındıran, geniş anlamdaki vaz‘ terimini ifade etmektedir.[49]

Özel anlamıyla vaz‘, *âmm* ve *hâs* olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Âmm olarak ifade edilen vaz‘ türü, hakikî ve mecazî anlamı barındırmaktadır.[50]

Dildeki kullanımında vaz‘, *bir lafzın bir mananın karşısına konulması*[51] durumunu ifade etmektedir. Lafzı, söz konusu mananın işareti kılan ise lafzın vâzı‘ıdır.[52] Örneğin “kalem” lafzı telaffuz edildiğinde, dinleyicinin zihninde yazı yazmak için kullanılan araç belirmektedir. Bunun sebebi, “kalem” lafzının, vazedici tarafından yazı yazma aracına tahsis edilmiş olmasıdır.

---

[45] İbrahim Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık Vaz‘ İlminin Temel Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 48.
[46] Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, thk. Abdüsselâm Hârun (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1988), 1/76.
[47] Bünyamin Aydın, *Gramatik Çözümlemenin Kuramsal Tarihi Nahiv Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Nobel Yayınları, 2025), 15-16.
[48] Alî b. Muhammed b. Alî ez-Zeyn eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Taʿrîfât*, thk. Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye (Lübnan: Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1983), 252-253.
[49] Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık,* 49; Aydın, *Gramatik Çözümlemenin Kuramsal Tarihi Nahiv Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme,* 14.
[50] Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, 49.
[51] Cürcânî, *et-Taʿrîfât,* 252.
[52] Eyyüb b. Musa el-Huseynî el-Karîmî el- Kefevî, *el-Külliyât Mu‘cemu fi’l-Mustalehât ve’l-Furûku’l-Lugaviyye*, thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 934.

Lafızların vazedicisinin kim olduğu meselesi, erken dönemlerden itibaren tartışılagelmiş bir mesele olmuştur.[53] Dilin vazedicisinin Allah-u Teâlâ mı yoksa insan mı olduğu konusundaki ihtilafı[54] İbn Cinni, *el-Hasâis'te* dilin kaynağı üzerine açtığı başlık altında ele almıştır. İbn Cinnî burada, genel olarak kabul edilen görüşün uzlaşım ve anlaşma olduğunu ifade etmiş, konu başlığı altında ilham ve uzlaşım görüşlerini tartışmış ve üçüncü olarak dilin doğal seslerden meydana geldiğine dair görüşüne de değinmiştir.[55] Radî'nin *el-Kâfiye* şerhindeki ifadeleri incelendiğinde, onun da uzlaşım görüşünü makul bulduğu anlaşılmaktadır.[56]

Lafzın manaya delâleti; vazedicisinin kim olduğuna göre gruplandırıldığında, lafzın dilin vâzı'ı tarafından vazedilmesine *lugavî vaz*' adı verilmektedir. Şâriin vazetmesi durumu *şer'i vaz*, belirli bir topluluğun vazetmesi ise *örfî vaz'* olarak adlandırılmaktadır.[57]Arz (الأَرْض), semâ (السَمَاء) gibi isimler lügavî vaz'; müslim (المُسْلِم), salât (الصَلَاة) gibi kelimeler şer'î vaz', farklı alanlara ait terimler -örneğin nahv (النَحْو) gibi- veya belirli olmayan bir topluluğun vaz ettiği ifadeler de örfî vaz' kapsamdadır. Söz konusu vaz' türlerinden asıl olan lügavî vazdır. Bu ilk vazlarının ardından kelimelere yeni anlamlar tayin edilmesi sonucu şer'î ve örfî vaz' türleri oluşmaktadır.[58]

Özetle vaz konusunda dört kavram ortaya çıkmaktadır. Vâzı' (الوَاضِع), lafız (المَوْضُوع), mana/nesne (المَوْضُوع لَه) ve işlemin kendisi (الوَضْع).

Vazedilen lafız ile işaret ettiği mana arasında bulunan ilişkinin (lafzın manaya delâletinin) açık biçimde anlaşılması, delâlet kavramının da incelenmesini gerektirmektedir.

2.2 Delâlet

Burada öncelikle delâlet kelimesinin sözlük anlamı ve terim anlamı açıklanacak; ardından lafzî ve gayr-i lafzî delâlet türleri ve vaz'î delâletin üç türü incelenecektir.

---

[53] Platon, *Kratylos* eserinde eşyanın isimlendirilmesi, adların doğruluğu ve ad nesne ilişkisi meselesini ele almaktadır. Bkz. Platon, *Kratylos*, çev. Cenap Karakaya (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).
[54] Kefevî, *el-Külliyât,* 934.
[55] İbn Cinnî, el-*Hasâis*, 1/41.
[56] Radî'nin bu konuya dair görüşü, "Vaz'ın Mahiyeti" başlığı altında ele alınacaktır.
[57] Kefevî, *el-Külliyât,* 934.
[58] Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, 74-76.

2.2.1 Sözlük ve Terim Anlamıyla Delâlet

Delâlet, sözlükte *bir şeyi bir alâmetle açıklamak* ve *bir şeydeki karışıklık*[59] anlamlarındaki دَلَّ fiilinden türetilmiştir. Bir masdar olan delâlet kelimesi, yol göstermek, kılavuzluk, rehberlik etmek gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu *delâlât* (دَلَالَات) şeklindedir. *Dilâlet (دِلَالَة)*, *dulâlet (دُلَالَة)*, *delûlet (دَلُولَة)* ve *dillîlâ (دِلِّيلَى)* şeklinde masdarlar da bulunmakla birlikte *delâlet* ve *dilâlet* şeklindeki masdarları yaygın kullanılmaktadır.[60]

Delâlet kelimesinin masdar sıygalarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerde, "delâlet" şeklindeki masdarın, anlamı daha iyi açıkladığı şeklinde bir sonuca varılmıştır. Bunun yanı sıra, delâlet masdarını dellallık mesleği ile, dilâlet şeklindeki masdarı ise delîl sözcüğü ile ilişkilendiren bir yaklaşım da bulunmaktadır. Yapılan bu değerlendirmeler, delâlet kelimesinin alâ (على) harf-i ceriyle kullanımına yöneliktir.[61]

Terim olarak delâlet, *bir şeyin kendisinin bilinmesinin, başka bir şeyin bilinmesini gerektirmesidir.*[62] Bunlar dâll ve medlûldür.[63] Bunları gösteren (dâll) ve gösterilen (medlûl) şeklinde anlamak mümkündür. *İstenen şeye yönlendiren* anlamındaki delîl; *medlûlün bilinmesi için dikilmiş işaret* olarak da anlaşılabildiği gibi, genel olarak bakıldığında, *medlûlün kendisiyle bilindiği her şey* için kullanılmaktadır.[64] Burada dâll ve delîl kelimelerinin yakın anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Usul ve mantık terimi olarak incelendiğinde; fıkıh usûlünde, *doğru akıl yürütmeyle haber-i matlûba ulaşılabilen şey*[65] olarak tanımlanan delîl, mantıkta öncüllere verilen

---

[59] İbn Fâris, *Mekāyîsu'l-Luga,* 2/259.
[60] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* 8/8; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Lüga*, thk: Remzi Münir Ba'lebekkî (Beyrut, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/34; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcü'l-Lüga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1990), 5/1698; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, 2/259; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ty.), 11/247; Kefevî, *el-Küllîyyât*, 439; Bünyamin Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 19.
[61] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* 8/8; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Lüga*, 1/34; Cevherî, *es-Sıhâh,* 5/1698; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, 2/259; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/247; Kefevî, *el-Küllîyyât*, 439; Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 19.
[62] Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 104; Muhammed b. Ali b. Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. thk. Dr. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn,1996), 1/787; Bünyamin Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi.* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 19.
[63] Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 104; Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, 1/787
[64] Kefevî, *el-Külliyât,* 439.
[65] Kefevî, *el-Külliyât,* 439.

isimdir.[66] Daha kapsamlı bir tanıma göre delîl, *kendisi bilindiğinde veya varsayıldığında, başka bir şeyin de gerçekleştiğinin bilinmesini veya varsayılmasını gerektiren şey*[67] olarak ifade edilmektedir.

Delâlet (دَلَالَة) kelimesinin, ilk harfinin fethalı ve kesralı olmak üzere iki farklı telaffuzu arasında bir fark bulunmaktadır. Kelimenin delâlet (دَلالة) şeklinde telaffuz edilmesi, "tercih etme şansının bulunduğu" anlamını içerirken, dilâlet (دِلالة) şeklinde kullanımında, kelimede böyle bir anlam bulunmaz. Örneğin دلالة الخَيْر لِزَيْد (Hayra delâlet etmek, Zeyd'e aittir.) cümlesinin ilk kelimesi *delâle* şeklinde telaffuz edildiğinde, Zeyd'in hayır üzere rehberlik etme noktasında "karar verme hakkı" vardır. Ancak *dilâle* şeklinde telaffuz edildiği takdirde, Zeyd'in hayır üzere rehberlik etme konusunda karar vermesinden söz edilemez. Çünkü bu, onun tabiatı gereği yaptığı bir şeydir.[68]

Delâlet ve dilâlet masdarlarının kullanımıyla ilgili olarak, *fi'âle* (فِعالة) şeklindeki masdarların meslek, ilim ve sanat dallarında kullanılmasından yola çıkılarak, anlambilimden bahsedilirken dilâlet (علم الدِلالة), gösteren ve gösteren arasındaki ilişkiden bahsedilirken delâlet (دَلالة) masdarı kullanılmaktadır. [69]

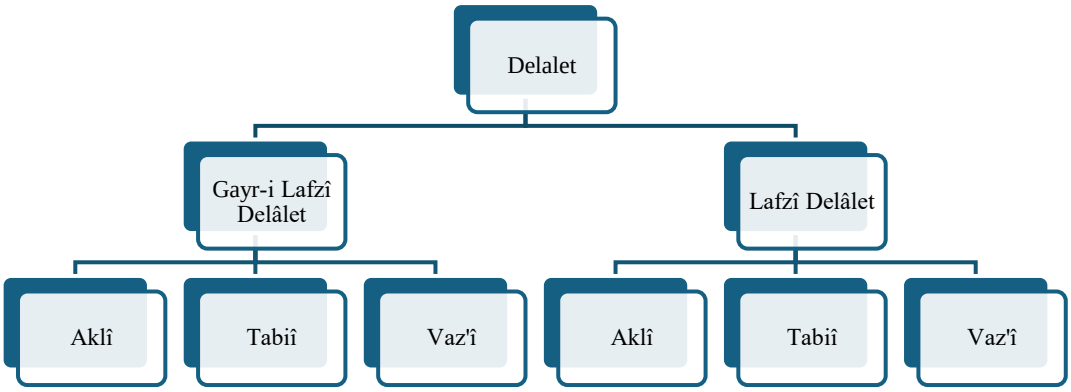
2.2.2 Lafzî ve Gayr-i Lafzî Delâlet

Delâlet; *lafzî* ve *gayr-i lafzî* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Lafzî ve gayr-i lafzî delâlet de *vaz'î*, *aklî* ve *tabiî* alt başlıklarına sahiptir.[70]

Delâlet türleri, şema halinde şu şekilde gösterilmektedir:[71]

---

[66] Kefevî, *el-Külliyât,* 439.
[67] Kefevi, *el-Külliyât*, 440.
[68] Kefevî, *el-Külliyât,* 439.
[69] Muhammed Yûnus Ali, *el-Ma'nâ ve Zılâlu'l-Ma'nâ*, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Bingazi 2006, 88.
[70] Kefevî, *el-Külliyât,* 441; Tehânevî; *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, 1/788; Aydın, *Arap Dilinde Lafiz-Mana İlişkisi,* 25.
[71] Bünyamin Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi, 25.*

Aklî delâlet; aklın, delâletin iki unsuru arasında, delâlet edenin delâlet edileni gerektirdiği bir ilişki kurmasıdır. Duman ve ateş arasındaki ilişki, aklî delâlet kapsamındadır. Bir diğer delâlet türü olan tabiî delâlet ile aklî delâlet arasındaki fark ise, tabiî delâlette aklın doğal olarak meydana gelen bir durum hakkında çıkarım yapmasıdır.[72] Radî el-Esterâbâdî de آخ (ehh) sesinin öksürüğe delâletini, bu anlamda örnek vermiştir.[73] Vaz'î delâlet ise, lafızların ve diğer dört göstergenin (uzlaşıma dayalı olarak) medlûllerine delâletidir.[74] Buna da kalem lafzının yazı yazmak için kullanılan araca delâleti örnek verilebilir.

Mezkûr delâlet türlerinin yanı sıra iki veya üç delâlet türünün aynı anda vukû bulması gibi durumlara çalışmanın kapsamı gereği değinilmemiştir.

2.2.3 Vaz'î Delâletin Üç Türü

Kaynaklarda lafzî vaz'î delâlet, "*vazedilmiş lafızların delâlet ettikleri şeylere (medlûllerine) delâlet etmesi*"[75] şeklinde tanımlanmaktadır. Lafzî vaz'î delâlet üç başlık altında ele alınmaktadır: Lafzın manaya tam olarak delâlet etmesi olan *mutabakat* delâletine, "insan" kelimesinin "konuşan canlı" kavramına delâleti örnek

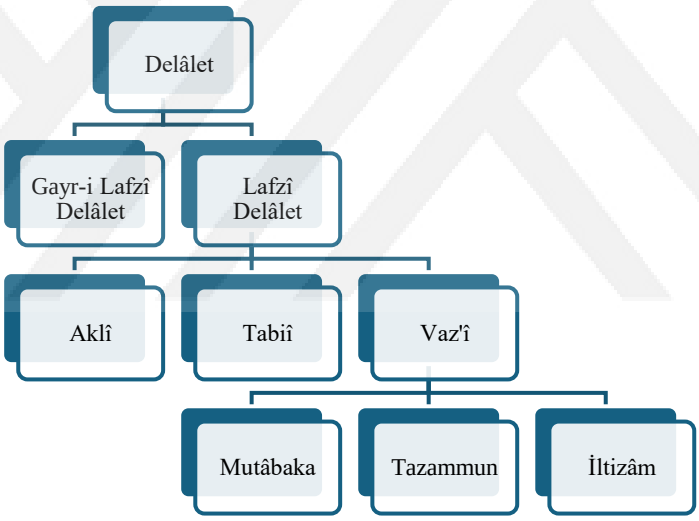
[72] Tehânevi, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, 1/788.
[73] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/23.
[74] Kefevî, *el-Külliyât,* 441.
[75] Kefevî, *el-Külliyât,* 441.

verilmektedir. Söz konusu lafzın, mananın bir kısmına delâleti *tazammun*, bir şeyin başka bir şeyi gerektirmesi ise *iltizam* olarak isimlendirilmektedir. İnsanın canlıya delâleti tazammun delâleti, insanın "bilme yetisine sahip olması"na delâleti de iltizam delâletine örnektir.[76] Buna muhalif olarak, iltizam delâletini aklî delâlet kapsamında değerlendirenler de mevcuttur.

Vaz'î delâlet de lafız açısından *şahsî vaz'* ve *nev'î vaz'* şeklinde iki grupta incelenmektedir.[77] Radî'nin de yer verdiği bu ikili ayrım, "Mürekkeb Lafızların Vaz'ı Meselesi" başlığı altında ele alınacaktır.

Delâlet türleri, şema halinde aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:[78]

Burada delâlet iki ana başlıkta ele alınmış, lafzî ve gayr-i lafzî olarak değerlendirilen bu iki delâlet türü; aklî, tabiî ve vaz'î olarak ayrılmıştır. Alt başlıklara da kendi içinde de farklı tasnifler yapılmış, lafzî vaz'î delâlet üç kısma ayrılmıştır:

Radî'nin aklî delâlet ve vaz'î delâlet ayrımına işaret eden ifadeleri bulunmakla birlikte, şemada da gösterilen lafzî vaz' ile ilgili olarak; Radî'nin ismin vazedilmesinin nasıl gerçekleştiği, vaz'ın mahiyeti, mürekkeb lafızların vaz'ı, marifelerin vaz'ı, sıfatın

[76] Cürcânî, *et-Taʿrîfât*, 104-105; Kefevî, *el-Külliyât,* 441.
[77] Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık,* 77-83.
[78] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi, 25.*

delâleti ve vaz'î-lafzî tahsis meselelerini detaylı biçimde ele aldığı görülmektedir. Bir sonraki başlıkta, Radî'nin söz konusu görüşleri incelenecektir.

2.3 Radî el-Esterâbâdî'nin Vaz' ile İlgili Görüşleri

Radî'nin vaz' ile ilgili görüş ve açıklamalarının inceleneceği bu bölümde, öncelikle vaz'ın mahiyetine dair açıklamaları tahlil edilecektir.

2.3.1 Vaz'ın Mahiyeti

Radî *Şerhu'l-Kâfiye*'nin ilk bölümünde, İbnü'l Hâcib'in kelime tanımı üzerine yaptığı açıklamalarda vaz'a dair bazı noktalara temas etmektedir. İbnü'l-Hâcib'in kelime için yaptığı "müfred manaya vazedilmiş lafız" (وُضِعَ لِمَعْنًى مُفْرَد)[79] tanımının şerhinde, vazetme meselesini şu şekilde açıklamaktadır:

> "Onların (nahiv âlimlerinin) 'lafzı vazetmek' sözlerinden maksad, ona (lafza), toplumun üzerinde uzlaşmasını sağlamayı amaçlayarak, anlamlardan bir anlam tayin etmektir. Şayet sen bir lafzı vazedilmesinden sonra ilk manasında (vazedildiği anlamda) kullanırsan, sana "Sen onun vazedicisisin" denmez. Çünkü (bu) ilk tayin değildir.
>
> Elbette vazedilmiş lafza, üzerinde uzlaşma kastıyla başka bir mana tayin edersen 'Sen onun vazedicisisin' denir. Tıpkı bir adama Zeyd ismini vermen gibi.
>
> Bir kişiden, bir anlamda uzlaşma amacına bağlı olmadan, ansızın oluveren (çıkıveren) söze de onun için (söz konusu anlam için) vazedilmiş denmez.
>
> Halkın muharrefleri (ya da yaygın muharrefler) de böyledir. İlk muharrefte uzlaşma amacı yoksa vazedilmiş lafızlar değillerdir."[80]

Radî'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere; bir lafzın telaffuz edilmesine, onu vazetmek diyebilmek için, söz konusu lafzın iki şartı sağlaması gerekmektedir:

- Bu telaffuzun vazetme amacıyla yapılmış olması
- Lafzın ortak, uzlaşılmış bir anlama sahip olması için tayin edilmiş olması.

Bu iki amaç hasıl olduğunda, isim vazedilmiş olmaktadır.

---

[79] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/19.
[80] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/21.

Dilin vazedicisi ile ilgili olarak ifadeleri incelendiğinde Radî'nin, insanın vazetmede fâil konumunda olduğunu kabul ettiği yönünde güçlü bir izlenim oluşmaktadır.

Radî, kelime için yapılan "Müfred manaya vazedilmiş lafızdır" (وُضِعَ لِمَعْنًى مُفْرَد) tanımında "manaya" ifadesine gerek olmadığını, zira vaz'ın, zaten bir mana için yapıldığını ifade etmektedir. Şayet vaz'; mühmel olsa da olmasa da anlaşma amacı olsa da olmasa da lafzın yapısıyla açıklanırsa, "mana" ifadesinin eklenmesi gerektiğini, ancak bunun da ıstılaha aykırı olduğunu ifade etmektedir.[81]

Radî tanımda yer alan "lafız" ifadesiyle; yazı, akd, hâl ve işaretin tanım dışında bırakıldığını, zira bunların da bazı durumlarda müfred manaya işaret edebildiğini ifade etmektedir.[82]

Radî'nin "vazedilmiş" sözüne dair yaptığı açıklama, vaz'î delâlet dışındaki delâlet türlerine işaret etmesi bakımından dikkat çekmektedir:

> "Vazedilmiş" (وُضِعَ) sözüyle, müfred manaya delâlet eden vazedilmemiş doğal lafız dışarıda bırakılmıştır. Öksürüğe delâlet eden 'Ehh' (اَحّ sesi) ve bunun gibiler böyledir. Vazedilmiş" (وُضِعَ) sözüyle muharref ve mühmeller de dışarıda bırakılmıştır. Çünkü bunlar, mütekellimin yaşaması gibi bir manaya delâlet eder. Ancak vaz'en değil, aklen."[83]

Radî'nin burada bahsettiği öksürüğe delâlet eden "ehh" (اَحّ) sesi tabî delâlete örnektir. Aklen bir şeye işaret etme durumu ise delâlet türlerinden aklî delâlet ile ilgilidir. Nitekim herhangi bir mühmel lafız, onu söyleyenin yaşadığını gösterir. Radî'nin açıklamalarında mühmel kelimelere değinmiş olması da dikkat çekicidir.

Radî aynı konuyla ilgili olarak; ses (الصَوْت) olarak isimlendirilen lafızların üç gruptan oluştuğunu ifade etmiş, bunları sesin taklit edilmesi, insanın telaffuz ettiği vazedilmemiş sesler ve hayvanlara seslenme şeklinde sıralamıştır. Bunların "ses" olarak isimlendirilmesini, manaya vazedilmemiş olmalarıyla açıklamaktadır. O, bu seslerin hayvan ya da nesnelerin çıkardıkları seslerin taklidi ya da doğal sesler gibi kesik sesler olup, bir manaya vazedilmediklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu sesler, vazedilmedikleri için kelime olarak da kabul edilmemekle birlikte, konuşma

[81] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/21.
[82] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/22-23.
[83] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/23.

esnasında kullanılmalarıyla beraber kelime gibi değerlendirilmeye ve amel ettirilmeye başlandıklarını ifade etmektedir.[84]

Radî, bazı kelimelerin belirli sıygalar için vazedilmiş olduğundan bahsetmektedir. Ona göre كِلَا (kilâ) ve اِثْنَانِ (isnâni) kelimeleri arasındaki ayrım, vazedilme sebepleridir. كِلَا (kilâ) kelimenin sonundaki elif, عَصَا (asâ) kelimesinin sonunda bulunan elif gibi olduğundan كِلَا (kilâ) müsenna için vazedilmiş bir lafız değildir. اِثْنَانِ (isnâni) kelimesinde ise durum böyle değildir. Bu kelime, aslında müsennâ olmamasına rağmen müsennâ olarak vazedilmiş bir kelimedir. Bunun dışında Radî, yine هَذَان (hâzâni) ve اللذَانِ (ellezâni) kelimelerinin de müsennâya vazedilmiş olduklarını ifade etmektedir.[85] Radî'nin bu konuya dair ifadeleri, tüm isimlerin müfred olarak vazedilmediğine vurgu yapması bakımından kayda değerdir.

Yukarıda zikredilen hususlar; vaz' ilminin müstakil bir ilim haline gelmesinden önce, bazı sarf ve nahiv eserlerindeki tanımlarda yer aldığı gibi, Râdî'nin de vaz ' kavramını ele aldığı; vazetmenin ne olduğu, neyin vazetme kapsamında olacağı, vaz-anlam ilişkisi, sıyganın vazedilmiş olması gibi konulara değindiği görülmektedir. Müellifin, lafızların vazedilmesi konusunda; mürekkeblerin vaz'ı meselesine dair de bazı ifadeleri bulunmaktadır.

2.3.2 Mürekkeb Lafızların Vaz'ı Meselesi

Bu tartışmada mürekkeb lafız ile kastedilen, müfred lafızların dışındaki dilsel birimlerdir. Radî'nin verdiği örnekler doğrultusunda; harf-i tarif almış lafızlar, tamlamalar ve cümleler bunun kapsamına girmektedir.

Vaz' ilminin meselelerinden olan mürekkeb lafızların vaz'ına ilişkin tartışmalar şu üç görüş arasında cereyan etmektedir:[86]

- Mürekkeb lafız, kelime gibi vaz'î delâlete sahiptir.
- Kelimeler vazedilmiştir, kelam akılla bilinir.

[84] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/117-119.
[85] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,*1/83-84.
[86] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi*, 27.

- Mürekkeb lafız, tür (nev‘) ve kalıp (sıyga) itibariyle vazedilmiştir (nev‘î vaz‘). Mürekkeb lafzın kapsamındaki fertler ise (eczâ) vazedilmemiştir.

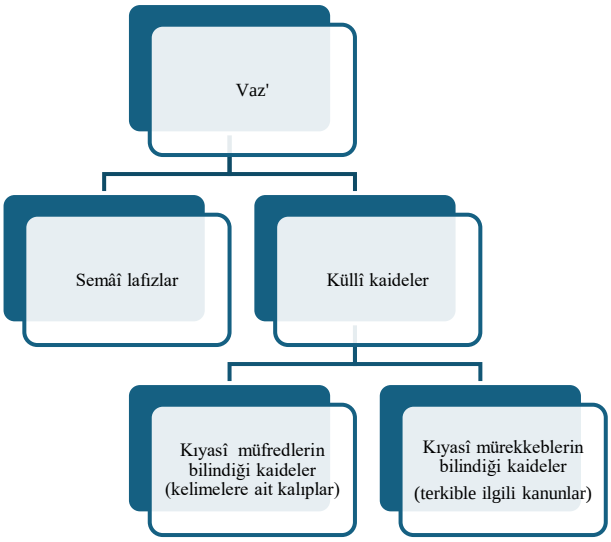
Radî’nin kelime başlığı altında mürekkebin vaz‘ına dair ifadeleri şu şekildedir:

> “Şayet şöyle denirse:
>
> Neden ‘vazedilmiş’ ifadesiyle yetinmeyip ‘müfred’ kelimesini ekledi? Çünkü vazedici, sadece müfredleri vazetmiştir. Mürekkebler, müfredlerin vazından sonra olup, vazediciye değil, kullananlara aittir.
>
> Cevap:
>
> Mürekkeblerin vazedilmemiş olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun açıklaması şöyledir:
>
> Vazedici ya belirli semâî lafızlar vazeder ki bunların anlamını bilmek için lügat bilgisine ihtiyaç vardır. Ya da lafızların kendisiyle bilindiği külli kaideler vazeder. Bu da kıyasîdir.
>
> Bu kaideler; ya kıyasî müfredlerin bilindiği kaidelerdir. Açıklandığı gibi tüm sülâsî mücerred ism-i fâillerin ‘fâ‘il (فَاعِل) vezninde olması, if‘âl (اِفْعَال) bâbındakilerin ‘muf‘il (مُفْعِل) vezninde olması böyledir. İsm-i mef‘ûl, emir, âlet, tasğir, cem‘ ve benzerlerinin durumu da böyledir. Bunları bilmek için sarf ilmine ihtiyaç duyarsın. Ya da kendisiyle kıyasî mürekkeblerin bilindiği kaidelerdir. Açıklandığı gibi, örneğin muzâfın muzâf ileyhe, fiilin fâile mukaddem olması, bunun dışında kelamın cüzlerinin terkibinin nasıl olacağı, bunların bazılarını (ism-i mensûb, muzâri fiil gibi) bilmek için sarfa; diğer kısmını bilmek için bahsettiğimiz gibi nahiv ilmine ihtiyacın vardır.”[87]

Radî, mürekkeb lafızların da vazedilmiş olduğuna değinmekte, vaz‘ın semâî lafızların vaz‘ı ve küllî kâidelerin vaz‘ı olarak iki şekilde olabileceğini ifade etmektedir. Küllî kâidelerin vaz‘ının da kendisiyle kıyasî müfredlerin bilindiği kaideler ve kıyasî mürekkeblerin bilindiği kaideler olarak iki gruptan oluştuğunu vurgulamaktadır.

Radî’nin ifadeleri özetlendiğinde, şu şekilde bir şema ortaya çıkmaktadır.

[87] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 1/25.

Radî, mürekkeb kapsamına giren harf-i ta'rîf almış isimlerin de vazedilmiş olmasını, tevil edilmeleriyle veya harf-i ta'rîfin tek başına kullanılmamasından ötürü kelimenin bir parçası gibi kabul edilmeleriyle açıklamaktadır. Bu ikinci durumda harf-i ta'rîf ve kelime birlikte vazedilmiş gibi değerlendirilmektedir.[88]

Radî'nin dilde yalnızca müfredlerin vazedildiği görüşüne karşı öne sürdüğü ifadeleri göstermektedir ki ona göre vaz'; semâî lafızların vaz'ı ve kıyasî kanunların vaz'ı olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir:

Semâî olarak vazetme işlemi, nesnelerin doğrudan vazedici tarafından bir isimle isimlendirilmesidir. Örneğin "kalem" isminin yazı yazmak için kullanılan nesneye vazedilmesi müfredin vaz'ına örnek verilebilir. Radî'nin ifade ettiği gibi bu türden lafızların manalarının açıklanması için sözlükler kullanılmaktadır.

İkinci olarak ele aldığı küllî kaidelerin -kıyâsî kanunların- vaz'ı ise, dil kurallarının vazedilmesidir. Buradaki ifadeleri, dilin yalnızca lafızların bir araya gelmesi ile değil, belirli kuralların da sözcüklerde olduğu gibi vazedilmiş olduğunu ifade etmesi yönüyle önem arz etmektedir.

[88] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/234.

Vaz‘ın mâhiyetine dair Radî’nin değerlendirmelerinin incelendiği kısmın ardından, bir sonraki başlıkta Radî’nin mârife isimlerin vaz‘ına ilişkin görüşleri ele alınacaktır.

2.3.3 Mârife İsimlerde Vaz‘ ve Delâlet

Radî’nin mârife isimlerde vaz‘ ve delâlet konusundaki görüşleri, mârife isimlerin mertebeleri ve lafzî mârife meselesi olmak üzere iki alt başlıkta toplanmaktadır.

2.3.3.1 Mârife isimlerin mertebeleri ve vaz‘ları

Radî sıfat konusunu ele alırken, mevsûfun mârifelik yönünden daha hâs veya eşit olması meselesinin anlaşılması için, mârifelik mertebelerini açıklamaktadır. Radî’ye göre beş mârife şunlardır:[89]

- Zamir
- Özel isim
- Mübhem kelime (ism-i işaret)
- Harf-i ta‘rîf almış kelime
- Yukarıdakilerden birine muzâf olmuş kelime

Söz konusu beş kategoride yer alan kelimelerden birinin sıfat tamlamasında mevsuf olması, iki durumdan birinin gerçekleşmesiyle mümkün olmaktadır:

➟ Mevsufun sıfattan daha çok bilinmesi

➟ Mârifelik yönünden sıfat gibi (denk) olması

[89] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 2/311-312.

Örneğin الرَجُل العَاقِل (akıllı adam) örneğinde, sıfat mevsuftan daha özel anlam ifade ediyor olsa da mârifelik yönünden her ikisi birbirine eşit durumdadır. Dolayısıyla böyle bir sıfat tamlamasının yapılmasına bir engel bulunmamaktadır. [90]

Radî, söz konusu mârife isimlerinin delâletleriyle ilgili nüanslara yer vermektedir. Bu mârifelik mertebeleri şu şekilde sıralanmaktadır:[91]

I. Zamirler
II. Özel isimler
III. İsm-i işâret
IV. Lâm-ı ta‘rif ile mârife yapılanlar ve ism-i mevsûller

Radî, ikinci derecede yer alan özel ismin, vazedici tarafından -ve kullanan tarafından- belirli bir kişiye tahsis edilmiş olması yönüyle ismi işaretten öncelikli olduğunu ifade etmektedir.[92]

Üçüncü sırada yer alan ism-i işaretin bir şahsa tayin edilmesi, lafzı kullananın ihtiyarına bırakılmıştır. Bu tayin de kullanan kişinin isme hissî bir işaret eklemesiyle meydana gelmektedir. Radî, bu durumda çok fazla anlam karmaşası da meydana geldiğini ve bu anlam karışıklığı sebebiyle birçok ismi işaretin Arap kelamında mevsuf olarak kullanıldığını da belirtmektedir.[93]

İsmi işaretin harf-i ta‘rîf alan isimden daha mârife ve daha tahsis edilmiş olma sebebi ise, ismi işaretin hem gözle hem kalple (duyu ve akılla) bilinirken, harf-i ta‘rîfli ifadenin yalnız kalple bilinmesiyle ilgili kabul edilmiştir. Harf-i ta‘rîf ile mârife olma durumu, zayıf olmasından dolayı, harf-i ta‘rîfli kelime nekra manasında da kullanılmaktadır. Bu duruma âyetteki لَئِنْ أَكَلَهُ الذِئْبُ ifadesi[94] şahit getirilmiştir. Radî, buradaki harf-i ta‘rîfli ifadeyle belirli (ma‘hûd) bir kurdun veya cinsin tüm fertleri (istiğrâk el-cins) anlamının kastedilmediğini ifade etmiştir.[95]

Dördüncü sırada harf-i ta‘rîfli kelimeler yer almakta ve ism-i mevsûller harf-i ta‘rîf almış kelimeler gibi değerlendirilmektedir.[96]

---

[90] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/311-312.
[91] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/312-313.
[92] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/312.
[93] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/312.
[94] Yûsuf Sûresi, 12/13.
[95] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/312, 1/24.
[96] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/312.

Radî, yukarıda ele alınan sıralamanın dışında, Kûfelilerin ayrı bir taksimi tercih ederek, özel ismi ilk sıraya aldıklarını ve bu durumun da özel ismin tek bir varlığa vazedilmiş olmasıyla alakalı olabileceğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra farklı sıralamalara da yer vermiş ancak en meşhur olanın cumhurun kabul ettiği görüş olduğunu tekrar belirtmiştir.[97]

Radî, nekra isimlerle ilgili İbnü'l-Hâcib'in bahsetmediği bir detaya yer vermektedir. Buna göre bazı isimler nekralıkta öyle bir seviyeye gelebilir ki bu isimler hakikî bir izafette dahi mârife olamazlar. Örneğin غَيْرُكَ (ğayruke) ve مِثْلُكَ (misluke) gibi kelimeler bu gruba dahildir. Buna göre غَيْرُكَ (ğayruke) kelimesinde, muhatap dışında var olan her şey, bu sıfatla vasıflanmaktadır.[98] Dolayısıyla burada mârifelikten söz edilememektedir.

Radî, *gayr* غَيْر kelimesinde mârifelik nekralık durumuyla ilgili olarak Zeccâc'ın (ö. 311-923) bir görüşünü aktarmaktadır. O, غَيْر (gayr) kelimesinin, tek zıddı olan bir kelimeye izafe edildiğinde, "başkalık" anlamına hasredildiğinden mârife olabileceğini ifade etmektedir. Örneğin;

عَلَيْكَ بِالْحَرَكَةِ غَيْرَ السُكُون (Senin hareket etmen gerek, durman değil.)[99]

ifadesinde bu durum söz konusudur.

Zeccâc, Fâtiha Sûresi 7. âyeti de benzer şekilde yorumlamıştır. Buna göre غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ (gazaba uğramışların değil) ifadesi, الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ (kendilerine nimet verdiklerin) ibaresinin sıfatı olarak değerlendirilmekte olup, Allah'ın razı olduğu kişiler ile غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ (gazaba uğramışların değil) ibaresi arasında zıtlık bulunmadığından, غير (ğayr) ile başlayan ibare, razı olunan kişilere tahsis edilip mârife olmuştur.[100]

2.3.3.2 Lafzî marife

Radî'nin marife ile ilgili ele aldığı bir diğer husus, lafzî marife meselesidir. İbnü'l-Hâcib'in marife tanımına alternatif olarak marifenin *"tahsis edilmiş harici bir şeye*

[97] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/313.
[98] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/210.
[99] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/210-211.
[100] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/211.

vazî bir işaret olarak kendisiyle işaret edilen şey"[101] olduğunu açıklamış ve konuya dair değerlendirmelerinin ardından, lafzî marife meselesine değinmiştir. Radî, İbnü'l-Hâcib'in;

- اِشْرَبْ المَاءَ (Su iç.)
- اِشْتَرِ اللَّحْمَ (Et satın al.)
- أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ (Onu kurdun yemesi…)[102]

ifadelerindeki el-mâ (المَاءَ), el-lahm (اللَّحْمَ) ve ez-zi'b (الذِّئْبُ) kelimelerinin muhatabın zihninde mevcut olan su, et ve kurda işaret ettiği şeklindeki görüşünü doğru bulmamaktadır. Çünkü ona göre ismin lâm harfi olmaksızın telaffuz edilmesi de ismin zihindeki haline işaret etmektedir. Yani harf-i ta'rîf almadan da aynı fâide ortaya çıkmaktadır.[103]

Dolayısıyla mezkûr üç cümle aşağıdaki şekillerde de ifade edilebilir:

- اِشْرَبْ مَاءً
- اِشْتَرِ لَحْماً
- أَنْ يَأْكُلَهُ ذِئْب

Özetle söz konusu cümlelerde harf-i ta'rîfin işlevi, kelimeyi lafzî olarak mârife yapmaktır. Anlamsal açıdan bir mârifelik söz konusu değildir. Radî aynı şekilde "Üsâme" isminin özel isim olması durumunun da lafzî olmasından kaynaklı olduğunu düşünmektedir.[104]

Radî'nin Yûsuf Sûresi'nde geçen[105] âyette أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ ifadesindeki الذئب kelimesinin lafzî mârife olduğu yönündeki bakış açısına, Radî öncesi i'râbü'l Kur'ân türündeki eserlerde değinilmediği görülmektedir.[106] Ayrıca Taberî (ö. 310/923), Vâhidî (ö.

[101] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/235.
[102] Yûsuf Sûresi, 12/13.
[103] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/236.
[104] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/236.
[105] Yûsuf Sûresi, 12/13.
[106] Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî- Muhammed Ali en-Neccâr- Abdü'l-Fettâh İsmâil eş-Şelbî (Mısır: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, t.y); Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûh el-Kurrâ'a (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990); İbrâhim b. Es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988); Ebû Ca'fer

468/1076), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbn Atiyye'de (ö. 541/1147) de bu şekilde bir yorum görülmemektedir.[107] Türkçe meallerde de genel olarak kelime mârife isim gibi değerlendirilerek "*onu kurt yerse*" gibi bir ifade tercih edilmiştir.[108]

Radî'nin nekra ve marife farkına da değinen ve lafzî mârifeliğin tespitinden bahseden bazı ifadeleri bulunmaktadır. Radî, "*Alem olmayan her mütemekkin isimde tenvin; temekkün ve tenkîr ifade eder*"[109] şeklinde bir açıklamanın ardından; nekralığı, olumsuz ifadeleri istisnâ ederek, 'kendi türü içinde yaygınlık ve bütünün bilinmeyen bir parçası olmak' olarak açıklamaktadır. O, harf-i ta'rîf alan isimlerde bütünün parçası olma durumunu ifade eden bir alâmet olmadığını ifade etmektedir. Çünkü bu isimler tenvinli değildir. Bu anlamı ifade eden ise tenvindir.[110]

Radî, bu durumda harf-i ta'rîf alan ismin karîneye sahip olup olmadığının incelenmesi gerektiğini düşünmektedir. İsimde kelimenin bütünün bilinmeyen bir parçasını ifade eden hâlî veya makâlî karîne ve bütünün belirli parçasına delâlet ettiğine dair bir karîne mevcut değilse bu durumda lafzî marifelik olduğunu ifade etmektedir.[111]

2.3.4 Sıfat Zâta Mı Manaya Mı Delâlet Eder?

Radî, İbnü'l-Hâcib'in cins isimle zâtın, sıfatla mananın kastedildiği şeklindeki bakış açısının iki açıdan eleştirilebileceğini öne sürmektedir.[112]

- Burada cins ismin yalnız zata delâlet etmesinden bahsediliyorsa, bu kabul edilemez. Örneğin racül (رجل) lafzı "adam olma manası barındıran zat" anlamındadır.

---

en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed, *Me'âni'l-Kur'ân*, Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988-89); Ebü'l-Bekâ Abdullah b. El-Hüseyn b. Abdullah el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1978-79).

[107] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 15/573; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, thk. Komisyon (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1430), 12/39; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 2/448; İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrarü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* , thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 3/224.

[108] Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 235.

[109] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/236-237.

[110] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/236-237.

[111] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/237.

[112] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/284.

- Mana ile birlikte olup olmadığına bakılmaksızın, kastedilenin zat olduğundan bahsediliyorsa, bu da fâide sağlamayan bir ifade olmaktadır. Çünkü sıfat metbûundan ayrı da birlikte de kullanılsa zata mana ile delâlet etmektedir. Örneğin ضَارِب (döven) kelimesi, ذُو ضَرْب anlamına gelmektedir. Yani vurmak anlamı, kişide olan bir manadır.

Radî eleştirilerine şöyle devam etmektedir:

> "Sonra deriz ki: Sıfatlara dair "zâtın değil, mananın kendisiyle kastedildiği şeydir" sözün, genel sıfat tanımındaki "mana itibarıyla zata delâlet eden şeydir" ifadenle çelişir. Kendisiyle zatın kastedilmediği şey nasıl vaz'la zata delâlet eder? Lafzın bir şeye delâleti, bu lafzın o şeye kastı olmaksızın mümkün müdür?"[113]

Radî, müellifin bu sözlere şu şekilde itiraz edebileceğini belirtmektedir:

> "Eğer derse ki: 'Kasıt' kelimesinden murâd, en önemli kasıttır. Örneğin ضَارِب zâta delâlet etse de onunla birinci derecede kastedilen, lafzın üzerine delâlet ettiği mutlak zatın yaptığı olaydır.
>
> Karşı çıkan biri şu şekilde reddedebilir:
>
> Bu lafızdaki en önemli amaç, mananın açıklanmasıdır. Zaten mana, ض ر ب terkibinde ona delâlet ediyordu. Bu tahsis edilmiş sıyga, ancak bu mananın kendisiyle kâim olduğu zâta delâleti için vazedildi. Aynı şekilde المَضْرُوب (dövülen) ve مَحْبُوس (esir edilen) da böyledir. Bunlar mutlak zata vazedilmiştir ve ضَرْب (dövme) ve حَبْس (esir etme) eylemleri onun üzerine vuku bulur."[114]

Radî, sıfatların delâleti konusunu detaylı biçimde ele almış, İbnü'l-Hâcib'in görüşüne eleştiriler getirmiştir. Kendi bakış açısını, sıfatın fiilden türetilmesi üzerinden temellendirmiş ve fiilin sıygasında meydana gelen değişimi zâta delâletle ilişkilendirmiştir.

2.3.5 İsm-i Mevsûller Bağlamında Vaz 'î Tahsis ve Lafzî Tahsîs

Radî'ye göre ism-i mevsûller, sılasındaki ibarenin konuşan ve dinleyen arasında bilinen bir şeyi ifade ettiği, mârife olarak vazedilmiş yapılardır. Örneğin لَقِيتُ مَنْ ضَرَبْتَه şeklindeki bir cümle, مَنْ ifadesinin mevsûl veya mevsûf olarak değerlendirilmesi halinde iki farklı anlam ifade etmeye açık olmaktadır.[115]

[113] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/284.
[114] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/284.
[115] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/7-8.

Mevsûl anlamı: “Senin dövdüğün (ikimizin de tanıdığı) o kişiyle karşılaştım.”

Mevsûf anlamı: “Senin tarafından dövülmüş bir insanla karşılaştım.”

Radî, bu noktada anlam farkını açıklarken vaz‘î tahsis-lafzî tahsis ayrımından bahsetmektedir. Sıfat içeren cümle için “muhatabın dövmesi yönüyle insan lafzının tahsis edildiği yönünde bir yorum yapılabileceğini belirtip, böyle bir tahsis etme biçiminin vaz‘î olmadığını ifade etmiştir. Çünkü örneğin “insan” (رجل) kelimesi tahsis anlamı barındırmayan bir biçimde nekra olarak vazedilmiş iken, ism-i mevsûl olan “men” (مَنْ) ve “ellezî” (الذي) kelimelerinin vazedilme gayesi tahsistir.[116]

Radî’ye göre mârife isim ile tahsîs edilmiş nekra isim arasında, tahsîsin şekli yönünden fark bulunmaktadır. Mârife vaz‘î olarak tahsis edilmiş kelime iken, nekrada bu durum söz konusu değildir. Nekra, mârife olarak vazedilmediğinden, sıfat alarak tahsîs edilse de mârife olarak da isimlendirilmemektedir.[117]

Bu bölümde vaz‘ ve delâlet ilimlerine dair temel meseleler ele alınmış; Radî’nin vaz‘a dair ele aldığı çeşitli meseleler ve delâletle ilişkili değindiği bazı meseleler incelenmiştir. Vaz‘ın müstakil ve sistemleşmiş bir ilim dalı halinde incelendiği dönem öncesinde çeşitli eserlerde vaz‘ meselelerine değinildiği bilinmektedir. Radî de vaz‘ ile ilgili olarak; isimlerin vazedilmesi, mürekkeblerin vaz‘ı gibi tartışmalara değinmiş; mârife mertebeleri, sıfatın mana ve zâta delâleti, lafzî ve vaz‘î tahsis gibi meseleleri yorumlamış; delâlet türlerine dair çeşitli noktalara *el-Kâfiye* şerhinin çeşitli başlıkları altında değinmiştir. Çalışmanın bir sonraki başlığında dil bilimsel çözümleme düzeyleri kavramsal düzeyde tartışılacak; devamında ise Radî’nin eserlerinde sarfî ve nahvî düzeyde delâlete dair ifadeleri ve yaklaşımları incelenecektir.

[116] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 3/8.
[117] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 3/8.

3. NAHİV-ANLAM İLİŞKİSİ VE DİL BİLİMSEL ÇÖZÜMLEME DÜZEYLERİ

Mantık, fıkıh usulü, belâgat ve nahiv ilimlerinin ele aldığı bir terim[118] olan delâletin; dil bilimsel çözümleme düzeyleri olan savtî, sarfî ve nahvî düzeylerde ele alma biçiminin inceleneceği çalışmada, öncelikle nahiv teriminin kapsamı incelenerek başlanacaktır.

3.1 Nahiv Kavramının Kapsamı

Sözlükte bir şeye yönelmek"[119] (القَصْد) anlamında nehâ (نَحَا) yenhû (يَنْحُو) fiilinden masdar olan nahiv (النَّحْو) kelimesinin, ilim adı olarak ortaya çıkışına dair aktarılan bir rivayete göre; Ebü'l-Esved'in (ö. 69/688), Arap diline dair temel hususları ortaya koyduktan sonra, أُنْحُوا نَحْوَ هَذَا (Bu yöne yönelin.) dediği ve böylece "nahiv" isimlendirmesinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.[120] Bir başka görüşe göre, kelâmın usulüne yönelip Arapların konuştuğu gibi konuşmakla ilgili olmasından dolayı, "nahvü'l kelâm" şeklinde isimlendirildiği de aktarılmaktadır.[121]

Nahiv, erken dönemlerde birçok dil ilmini kapsamında barındıran bir ilim olarak değerlendirilmiş, sarf, fonetik, lügat, meânî ve beyan gibi ilimleri kapsayan konuları da barındıran bir ilim olarak ele alınmıştır.[122] Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) Sîbeveyhi'nin dil ilimlerine dair birçok hususu ele aldığına dair ifadeleri şöyledir:

> "Sîbeveyhi nahiv konuşsa da sözlerinde Arapların makâsıdına ve lafızlarında ve manalarındaki tasarruflar biçimlerine dair bilgi vermektedir. O fâilin merfu, mef'ûlün mansub olması ve benzerini açıklamakla yetinmemiş; aksine her bâbda uygun olan her şeyi açıklamıştır. Hattâ (onun açıklamaları) meânî ve beyân ilimlerini, lafız ve manaların tasarruf vecihlerini de kapsar."[123]

---

[118] Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* 104*;* Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 30-51.
[119] Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/202; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîs-i'l-Luga*, 5/403.
[120] Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/202; Ebû Saîd es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Tahâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdü'l-Mun'im (b.y.: y.y., 1966), 11.
[121] İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîs-i'l-Luga*, 5/403.
[122] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 46 47. Sîbeveyhi ve Müberrid'in eserlerinde bunu görmek mümkündür. Bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*; Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber Müberrid, *el-Muktedab*, thk. Abdülhâlık Uzayme (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.).
[123] Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân (Kahire: Dâru İbn Affân, 1997), 5/54.

Erken dönem kaynaklarında nahiv teriminin söz konusu geniş anlamıyla kullanımının ulûmu'l-arabiyye kavramı ile benzer bir anlam ifade ettiği belirtilmelidir.[124]

Müteahhir dönemde ise nahiv teriminin söz dizimi ve i'râbı içeriğinde barındıran, daha dar bir anlamda ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla müteahhir dönemde yapılan "*Arapça terkiplerin i'râb bina vb. durumlarının kendisiyle bilindiği kuralları bilmek*"[125] gibi bazı tanımlarda, nahiv söz dizimiyle ilgili, dar kapsamlı bir terim olmaktadır.

Özetle nahiv terimi için dar ve geniş anlam olmak üzere iki anlam alanından bahsedilmektedir. Geniş anlamıyla nahiv dil ilimlerini kapsamında barındırırken, dar anlamda söz dizimi anlamına gelen bir terim olarak değerlendirilmektedir.

3.2 Dil Bilimsel Çözümleme Kavramı

Dilbilimsel çözümleme düzeyleri (مُسْتَوَيَات التَحْلِيل اللُغَوي) olan ses, biçim ve söz dizimi dili oluşturan bir bütün olmakla birlikte, bunların ayrı ayrı ele alındığında ve bu düzeylerin delâlet ile olan ilişkisi, nahiv ilmi başlığı altında incelendiğinde; delâletin üç düzeyinden bahsedilmektedir:[126]

- Ses bilimsel (savtî) delâlet
- Biçim bilimsel (sarfî) delâlet
- Söz dizimsel (nahvî) delâlet

Dil bilimsel çözümleme düzeylerinde, ilk olarak sesbirim (phoneme) gelmektedir.[127] Sesbirim (phoneme) *bir dilin ses dizgesinin en küçük birimi*[128] olarak tanımlanmaktadır. Çözümleme düzeylerinin küçükten büyüğe doğru ele alındığı da göz önünde bulundurulduğunda, önce sesin delâletinin ele alınması söz konusu olmaktadır.

---

[124] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 47.
[125] Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 240.
[126] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 51.
[127] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 51-59.
[128] Kamile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011), 222.

Arapçada sesbirim *vahde savtiyye* (وَحْدَة صَوْتِيَّة), *savt mücerred* (صَوْت مُجَرَّد), *savt lugavî* (صَوْت لُغَوِي), *vahde savtiyye mümeyyize* (وَحْدَة صَوْتِيَّة مُمَيِّزَة) olarak isimlendirilmektedir.[129]

Savtî delâlet düzeyinde sesbilgisi (phonetic) ve sesbilim (phonology) alanlarında çalışmalar yapılmaktadır. Bu iki alanda yapılan çalışmalar, sesbirimleri farklı yönlerden ele almaktadır. Sesbilgisi, konuşma bağlamı ve bildirişim yönünden soyutlayarak, sesi tarihsel süreçte geçirmiş olduğu değişimlerle ve sesin kendi doğasıyla incelerken; sesbilim, bağlamı da göz önünde bulundurarak bildirişim yönüyle incelemektedir.[130]

Sesbirimlerin delâleti (savtî delâlet) iki başlık altında ele alınmaktadır. Semantik düzeyde ele alındığında, savtî delâlet ses ile nesne arasında doğal bir bağlantı olup olmaması esasına dayanan bir bakış açısı ile; gramatik düzeyde ele alındığında ise sesler, gramatik anlam ile bağlantıları ve buradaki işlevleri ile incelenmektedir.

Savtî delâlet, ses-nesne ilişkisinin doğal olduğu şeklindeki bakış açısıyla incelendiğinde, sesin telaffuzu ve vurgusu anlam üzerinde etkili olmakta ve sesteki bir değişiklik anlamda büyük bir değişiklik meydana getirebilmektedir. Bu düzeyde ses ve nesnenin doğal bir ilişkisinin olduğu hakkındaki mesele, *doğalcı* görüş ile ele alınmaktadır.[131] Sesin anlamla doğrudan ilişki içinde olması anlamındaki "ses-anlam simgeciliği" de bununla ilgilidir.[132] Ses simgeciliği, İngilizcede "sound symbolism" ismiyle karşılanıp *"biçim ve anlam arasında doğrudan ilişki bulunması durumu"*[133] olarak açıklanmaktadır.

Radî el-Esterâbâdî'nin vaz'a dair bazı ifadelerinden anlaşıldığı üzere, dilin kaynağı meselesinde doğalcı görüşe olumlu bir yaklaşımı olduğuna dair bir görüşe rastlanmamakta, aksine dilin kaynağının uzlaşım olduğu görüşüne sahip olduğu

---

[129] Muhammed Hasen Bâkellâ vd., A Dictionary of Modern Linguistic Terms (Beirut: Librarie du Liban,1983), 67; Ramzi Munir Baalbaki, *Dictionary of Linguistic Terms* (Beirut: Dar el-Ilm lil Melayin, 1983), 372.
[130] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 52.
[131] Ahmed Muhtar Ömer, *İlmü'd-Dilâle* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb,1998), 18-19; Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu* (İstanbul: Multilingual, 2003), 23, 31.
[132] Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 17; Mustafa Kaya, *Arap Dili Fonetiği: Ses-Anlam İlişkisi* (Erzurum: Eser Ofset, 2011), 13; Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 53; Aydın, *Gramatik Çözümlemenin Kuramsal Tarihi Nahiv-Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme,* 124 .
[133] İmer-Kocaman-Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, 220.

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ses ve nesne arasında doğal bir ilişki olduğu kabulünden yola çıkan bu konu ile Radî'nin görüşleri arasında bir ilişki kurulamamaktadır. Radî'nin genel olarak savtî delâletle ilgili görüşlerini ele alan bir çalışma bulunmakta olup[134] savtî delâlet konusu araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Dilbilimsel çözümleme düzeylerinin ikinci basamağı olan sarfî delâlet, "i'lâl bakımından kelimelerin durumlarının kendisiyle bilindiği ilim"[135] olarak tanımlanan sarf ilminin anlamla ilişkisini konu alan düzeydir.

Başka bir ifadeye göre sarf ilmi, kelimenin lafzında ve anlamındaki değişimleri ele alması yönüyle önem arz etmekte, kelimede meydana gelen söz konusu değişmeler dilin açıklama (beyân) işlevi noktasında farklı ifade biçimlerine sahip olmasını sağlamaktadır.[136] Burada veznin delâleti, zâid harflerin manaya etkileri, farklı fiil ve isim sıygalarının tercih edilmesi ve bunların anlamla olan ilişkileri gibi hususlar önem kazanmaktadır.

Dilbilimsel çözümleme düzeylerinden üçüncüsü olan nahvî delâlet ise dar anlamıyla yukarıda da ifade edildiği üzere Cürcânî'nin Arap dilinde terkiplerin i'râb, binâ ve bunlar dışındaki durumlarının kendisiyle bilindiği kuralları bilmek[137] şeklinde açıkladığı nahiv ilminin anlamla ilişkisini kapsamaktadır. Dolayısıyla buradaki nahiv, "sözdizimsel anlam" olarak açıklanıp[138] İngilizcedeki "syntax" olarak isimlendirilen söz dizimine karşılık gelmektedir. Bu alan, cümlede, birimlerin arasında bulunan ilişkileri, kategorize etme işleminin nasıl yapıldığını ve cümledeki dizilişlerine ilişkin kuralları inceleyen alandır.[139]

Nahvî delâletle ilgili olarak ele alınan meseleler "sözdizimsel olgular" ve "i'râb olgusu" başlıkları altında toplanabilir. Birinci kısımda isnâd ve ta'lîk kapsamında cümlenin ögelerine dair meseleler, rütbe, hazif, takdir, rabt gibi konular bulunmaktadır.

---

[134] Hasan Abdülganî el-Esedî, *Mesârâtü'd-Dersi's-Savtî 'inde'r-Radiyyiddîn el-Esterâbâzî Mukārabe Lisâniyye* (Irak: Dârü'l-Medîneti'l-Fâdıla. 2014).
[135] Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* 133.
[136] Yasin Açıkgöz-Yakup Civelek, "İsimlerde Yapı-Anlam İlişkisi Bağlamında Kur'ân Meallerine Farklı Bir Yaklaşım" *AHVB Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 4/1 (Haziran 2022).
[137] Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 240.
[138] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 62.
[139] İmer-Kocaman-Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, 230; Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 62.

İkinci olarak bahsedileni i‘râb iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamda sözdizimi karşılığında kullanılırken, ikinci anlamında göre i‘râb alâmeti anlamındadır. Bu ikinci şekliyle ifade edildiğinde i‘râb, cümlede kastedilen manayı ifade etme noktasında işlev sahibi olmaktadır.[140]

Tezde ele alınan sarfî ve nahvî delâleti kapsayan nahiv, sadece sözdizimi olarak değil, daha geniş çerçeveli bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra “nahvî delâlet” başlığı altında da söz dizimiyle ilgili meselelerin delâletle ilişkileri incelenecektir.

Dilbilimsel çözümleme düzeylerinden biri de sözlüksel anlam düzeyidir. Bu düzeyde terâdüf, iştirâk, tezât gibi anlamsal olgular, anlam alanları kuramı ve anlam türleri gibi hususlar incelenmektedir. Araştırmada bu kısım da kapsam dışında tutulmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Radî el-Esterâbâdî’nin sarfî ve nahvî delâletle ilgili görüşleri ele alınacaktır.

[140] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi,* 64.

4. RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ'DE SARFÎ DELÂLETE İLİŞKİN HUSUSLAR

Dil bilimsel çözümleme düzeylerinin ikinci basamağını *sarfî delâlet* oluşturmaktadır. Sarf ilmi, kelimenin yapısına ilişkin durumları ele almaktadır. İbnü'l-Hâcib, i'râbın bu tanımın dışında kaldığını vurgulamıştır.[141] Böylece sarf ilminin, kelimenin cümle içindeki durumunu dışarıda bırakarak, kelimenin bizzat kendisiyle ilgili durumları ele alan ilim olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla sarfî delâlet de kelimenin morfolojik yapısının anlam ile ilişkisini ele alan ikinci bir düzey olarak açıklanmaktadır.

Bu bölümde Radî'nin sarf-anlam ilişkisine dair görüşleri; veznin delâleti, zâid harflerin manaya etkisi, cüz, lafza, sıygaların farklı anlamlarda kullanımı gibi kavram ve konular çerçevesinde ele alınacaktır.

4.1 Veznin Delâleti

Arap dilinde kelimelerin sahip olduğu ortak vezinler, kelimelerin aslî harflerinin yerlerine *fâ*, *ayn* ve *lâm* harflerinin getirilmesi yoluyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin نَصَرَ (nasara) fiilinin vezni ifade edilirken, bu harflerin yerine *fâ*, *ayn* ve *lâm* harfleri getirilmesi suretiyle; bu fiilin فَعَلَ (fe'ale) vezni üzere olduğu ifade edilmektedir. Burada kastedilen, نَصَرَ (nasara) kelimesi ile فَعَلَ (fe'ale) kelimesinin ortak bir sıfatının bulunmasıdır. Yani فَعَلَ (fe'ale) ifadesi, söz konusu kelimelerin ortak yapılarını göstermek için kullanılmaktadır. Bu kelimeler, manalarını ifade etmeleri için bu sıygalara getirilmektedir.[142] Burada bahsedilen kelimelerin sahip olduğu soyut kalıplar, misâl olarak da adlandırılmıştır.[143]

Söz konusu bağlamda kelimeyle ilgili olarak üç husus incelenebilir:

- Kelimenin maddesi (مَادَّة الكَلِمَة)
- Kelimenin hey'eti (هَيْأَة الكَلِمَة)

[141] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/1.
[142] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/12.
[143] Abdurrahmân el-Hâc Sâlih, en-Nahvu'l-'Arabî ve'l-Bineviyye", *Mecelletü Mecme'i'l-Lugati'l-'Arabiyye* 85 (Mayıs 1990), 213.

- Bağlamda meydana gelen anlam

Radî'nin de bahsettiği gibi kelimenin yapısında bulunan aslî harfler, kelimenin maddesi olarak adlandırılmaktadır. Kelimenin hey'eti, binâ, sıyga ve vezin şeklinde de ifade edilen yapıdır. Üçüncü olarak ifade edilen ise, kelimenin kullanıldığı ifade içinde meydana gelen anlamıdır.[144]

Radî, kelimeleri iki grupta ele almış, ilk grupta yer alan kelimelerin vezinleri ile anlamları arasındaki ilişkiden bahsetmiştir:

- Fiil ve fiille bağlantılı olan isimler (الأَسْمَاء مُتَّصِلَة بِالأَفْعَال) Bunların aslının masdar[145] olduğu ifade edilmelidir.
- Fiille bağlantılı olmayan sarih isimler (الإِسْم الصَرِيح الذي لَا اتِّصَال لَه بِالْفِعْل).[146]

Radî'nin müştak isim-câmid isim şeklindeki ayrımı, fiille bağlantılı isim ve sarih isim şeklinde yapması dikkat çekicidir.

Radî'nin ilk grupta bahsettiği fiil ve isimlerde, genel olarak hareke ve harf yönünden değişim meydana gelmekte, ikinci gruptaki fiille ilişkisi olmayan رَجُل (racul) gibi kelimelerde ise bu türden bir değişiklik olmamaktadır.

Birinci sırada ifade edilen fiil ve fiille ilişkili isimlerde iki yönden ortaklık bulunmaktadır:[147]

- Lazfî yapı (الهَيْئَة اللَفْظِيَّة) ortaklığı
- Mana ortaklığı

Lafzî yapıda ortaklık, kelimelerin kök harflerindeki ortaklığı ifade etmektedir. Daha sonra, kelimelerin harflerinin yerine fe-a-le (ف ع ل) harfleri getirilmekte, kelimedeki ziyâdeler de bu kalıp üzerinde ortaya konmaktadır.

---

[144] Aydın, *Arap Dilinde Lafız Mana İlişkisi*, 213.
[145] Fiilin masdardan türediğine dair görüş, Basra mektebinin görüşüdür. Bkz. Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beynen'n-Nahviyîne Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Kahire: Dâru't-Talâi', 2009), 1/206.
[146] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/13.
[147] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/13.

Radî'nin isimleri fiille bağlantılı olup olmaması yönüyle yaptığı ayrım; müştak ve câmid ayrımı gibi görünmektedir. Radî, müştak isimlerde lafız ve anlam yönünden ortaklık bulunduğunu ifade ederken, fiille bağlantısı bulunmayan (câmid) isimlerle ilgili böyle bir durumdan bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Radî'nin câmid ve müştak isimlendirmelerini de eserlerinde kullandığı görülmekle birlikte, burada isimleri fiille bağlantılı olup olmamaları yönünü tasnif ederek inceleme konusu yapmıştır.

Vezinde meydana gelen değişikliğin manadaki bir değişime işaret etmesine dair, Radî'nin medih ve taaccüb konusunda zikrettiği bir örnek ele alınabilir.

Radî, *eş-Şâfiye* şerhinde, kelimelerin hareke değişiminden bahsederken, bir örnek verip bunun muhtemelen kelimenin taaccüb manasına delâletiyle ilgili olduğunu ifade eder. Buna göre taaccüb manası taşıyan *fe'ule* (فَعُل) veznindeki fiiller, *fu'le* (فُعْلَ) şeklinde de ifade edilebilmektedir. Radî bu şekilde söylenme sebebinin fiilin taaccüb manasına nakledilmesinden dolayı olabileceğini ifade etmektedir.[148] Radî, *el-Kâfiye* şerhinde de aynı hususla ilgili olarak lafızda meydana gelen değişimin medih ve taaccüb açısından değişime delâlet ettiğini ifade etmiştir.[149] Radî'nin konuyla ilgili verdiği örnek aşağıdaki beyittir:[150]

فَقُلْتُ اقْتُلُوهَا عَنْكُمُ بِمِزَاجِهَا وَحُبَّ بِها مَقْتُولَةً حِينَ تُقْتَل

"Onlara dedim ki: Onu (şarabı) suyla karıştırıp öldürün (sertliğini kırın.) Öldürüldüğünde ne güzeldir o!"

Beyitteki *hubbe* (حُبَّ) fiilinin aslı *habbe* (حَبَّ), yani *habube* (حَبُبَ) şeklindedir. Radî'ye göre lâzım bir fiil olan *habbe* (حَبَّ) fiilinin, *hubbe* (حُبَّ) şeklinde kullanılması, taaccüb manası taşıması sebebiyledir. Nitekim beytin farklı rivayetlerinde ifade, *fe-etyib bihâ* (فَأَطْيِبْ بِهَا) şeklinde doğrudan taaccüb sıygası ile zikredilmiştir.

[148] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/43.
[149] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 4/257.
[150] Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. Es-Salt el-Ahtal*, Dîvân*, thk. Mehdî Muhammed Nasırüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l 'İlmiyye,1994), 224; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/43.

Radî, fiilin delâleti meselesi kapsamında değerlendirilebilecek şekilde; fiilleri ikili bir taksime tabi tutup bunlardan fiille bağlantılı olarak ifade ettiği müştak isimlerde hem lafzî hem mânevî yönden bir ortaklık bulunduğunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca sıyga-anlamla ilgili bazı noktalara da temas ettiği görülmektedir.

4.2 Zâid Harflerin Manaya Etkisi

Radî'nin zâid harflerle ilgili görüşlerinin inceleneceği bu kısımda, Radî'nin ziyâde türlerine ve ziyâdenin mânâya etkisine dair bakış açısı tetkik edilecektir. Radî'ye göre bir kelimeye zâid harf eklenmesi iki durumda meydana gelmektedir:

- İlhâk amacıyla yapılan ziyade
- İlhâk amacı olmaksızın yapılan ziyade

Her ikisi arasındaki farkın ortaya çıkması için, öncelikle ilhâkın tanımlanması gerekmektedir. Radî, ilhâkı şöyle tanımlamıştır: "*Fiilde ve isimde ilhâkın manası; bir mananın ifadesinde, terkib üzerine muttarid olmayan bir ziyâde olarak; bu terkibi, bu ziyâdeyle, harflerin ve belirlenmiş harekelerinin ve sükunlarının sayısında, başka bir kelimeymiş gibi dönüştürmesi için bir veya iki harf artırmandır.*"[151]

Tanımda yer alan "muttarid olmayan" ifadesi, kelimenin başka bir sıygaya dönüşümünde meydana gelen kurallı değişimleri tanımın dışında bırakmaktadır. Örneğin كَتَبَ (yazdı) fiilinin ism-i fâil sıygasına aktarımı esnasında kelimenin birinci harfinden sonra elif getirilip, sondan bir önceki harfinin kesralanması ile كَاتِب (yazan) isminin elde edilmesi muttarid bir değişimdir. Çünkü bu, diğer sülâsî kelimelerin ism-i fâil sıygasına aktarımında kullanılan genel geçer bir kuraldır. Radî'nin muttarid olmayan ifadesinin farkı, ilhâkta böyle kurallara bağlı sabit bir durumun mevcut olmamasıdır.

Radî, ilhâkta kelimeye getirilen harfle ilgili, asıl meselenin anlam ifadesi noktasında muttarid olmamak olduğunu vurgulayan çeşitli örnekler de vermektedir. Örneğin *efdal* (أَفْضَل) kelimesindeki ziyade *tafdîl* için, başka bir örnekte *mif'al* (مِفْعَل) kelimesindeki

[151] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/52.

ziyâde *ism-i âlet* için meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu türden örneklerdeki ziyâdeler, ilhâk kapsamının dışında kalmaktadır. Radî, kelimelerin rubâîlere benzemesi söz konusu olsa bile bunun söylenemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü bahsedilen örneklerde kelimeye eklenen harfler, manada bir değişiklik meydana getirme amacıyla getirilmiştir. Dolayısıyla bu durum lafzî bir mesele olarak değerlendirilemez. Bu tür kelimelerdeki ziyâdenin hem mana hem de ilhâk için yapıldığının da söylenmesi mümkün olmadığı gibi, -çünkü böyle olması halinde, kelimede kalıpta bir kırılma meydana gelmemesi amacıyla idgâm yapılmaması gerekirdi- ilhâkta, kelimenin zâid harf dahil olmadan önceki anlama sahip olması gibi bir gereklilik de bulunmamaktadır.[152]

Radî'nin ilhâkın şiir ve secide olduğuna dair ifadesinden de anlaşıldığı üzere, ilhâk amaçlı ziyâde, daha çok ses uyumuyla ilgili bir durum olmaktadır. Örneğin أُدْرُسِ الدَّرْس cümlesindeki sin (س) harfinin kesralı söylenmesi gibi sâkin harflerin yan yana geldiği durumlarda yapılıyor olması veya kelimenin başka bir vezne benzetilmesi amacıyla yapılması, ilhâkın lafızla ilgili bir mesele olduğunu göstermektedir.[153]

İkinci grupta yer alan ilhâk dışındaki ziyâdelerin ise mana yönünden bir artış meydana getirmesi gerekmektedir. Özetle kelimeye bir harfin eklenmesinde iki şeyden birinin amaçlanması gerekmektedir;

- lafzî bir gaye ile yapılan ekleme
- mânevî gaye ile yapılan ekleme

Radî, lafzî veya anlamsal bir amacın olmaması durumunda, ziyâde yapmanın abes olacağını ifade etmektedir. Örneğin ona göre *ekâle* (أَقَالَ) ibaresi, *kâle* (قَالَ) anlamına gelmektedir.[154]

[152] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/53.
[153] İmîl Bedî' Yâkûb-Mîşel 'Âsî, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luga ve'l-Edeb* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1989), 209.
[154] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/83.

Radî ziyâde anlam ilişkisine dair âyet örneklerine de yer vermiştir. Zâid harflerin anlam bakımından kelimeye etkisinin açıklandığı örneklerden ikisi, farklı âyet-i kerîmelerde[155] geçen şu ifadelerdir:

- كَفَى بِالله
- مَا مِنْ إله

كَفَى بِالله ifadesindeki (ب) *bâ* harfi ve مَا مِنْ إله ifadesindeki *min* (مِنْ) harf-i ceri, cümlede *takrir* ve *te'kîd* ifade etmekte, söze bunlar dışında bir anlam katmamakta olup, zâid olarak açıklanmaktadır. Radî'nin verdiği bir başka örnekteki أَقَالَنِي cümlesindeki hemzedir. Hemze burada *te'kîd* ve *mübalağa* ifade etmektedir.[156]

Radî'nin ziyâdenin anlama etkisine değindiği bir başka örnek de bâblarla ilgili bir konuda olmuştur. Radî, İbnü'l-Hâcib'in *ef'ale* (أَفْعَلَ) bâbının *fe'ale* (فَعَلَ) manasında da kullanıldığına dair ifadesine getirdiği açıklamada, ziyâdenin anlama etkisine de değinmektedir. Buna göre أَفْعَلَ *(ef'ale)* fiili ile فَعَلَ *(fe'ale)* anlamı kastedilirken, kelimeye eklenen zâidin, en azından te'kîd manasının olması gerekmektedir.[157] Yine فَاعَلَ (*fâ'ale*) babının فَعَلَ (*fe'ale)* anlamında kullanımına getirdiği örnekte, سَافَرْتُ (*sâfertü*) fiilinin سَفَرْتُ (*sefertü*) anlamında olduğunu ifade etmekle birlikte, mübalağa anlamının da olduğunu söylemiştir.[158]

Radî'nin ifadeleri ve örnekleri, kelimeye getirilen zâid harflerin, bir anlam katması gerektiği görüşünü ortaya koymaktadır. Aynı anlamı ifade ettiği kabul edilen bâblar arasındaki nüanslara işaret etmesi de bu görüşünü desteklemektedir.

Mezîd sıygalarda, değişim sonucu ortaya çıkan mananın kaynağı konusunda iki farklı bakış açısı bulunmaktadır:[159]

- Yeni mananın kaynağının zâid harf olması

[155] Ahzâb Sûresi, 33/3; Âl-i İmrân Sûresi, 3/62.
[156] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/83.
[157] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/91.
[158] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/99.
[159] Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi*, 187.

- Veznin kendisinin yeni manayı ortaya çıkarması

İbnü'l-Hâcib'in *"Ef'ale (أَفْعَلَ) genellikle ta'diye içindir."*[160] şeklindeki ifadesi, müellifin, sıyganın anlamının zâid harfe değil vezne dayandığı görüşünü benimsediği yönünde bir fikir vermektedir. Radî'nin أَفْعَلَ (*ef'ale*) vezniyle ilgili bölümde yer alan ifadeleri şu şekildedir: "*Ve genellikle bu bâblarda ziyâde, tek manaya hasredilmez. Aksine, bedel üzere manalar için gelir. Nakil, ta'rîz, bir şeyin dönüşümünü ifade eden ef'aledeki hemze gibi. Fe'ale ve onun dışındakiler de böyledir.*"[161]

Yukarıdaki ifadelerden, Radî'nin bu konuda İbnü'l-Hâcib'den farklı bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılabilir. Bâbın kendisinin manada meydana getirdiği değişiminden değil, hemzenin kelimeye getirdiği yeni anlamdan bahsettiği bu ifadeleri, zâid harfin sıygaya anlam kattığı yönündeki görüşe bir işaret olarak yorumlanabilmektedir.

Radî'nin İbnü'l Hâcib'in kelimenin yapısıyla ilgili ifadelerine getirdiği izahlarda zâidlerle ilgili lafzî ve manevi ayrıma dikkat çektiği görülmektedir. Radî, kelimedeki ziyâde durumunun ihtiyaç sebebiyle olabildiği gibi, *tevessü* sebebiyle de olabileceğini ifade etmiştir. Yine o, ism-i fâil, ism-i mef'ûl gibi kelimelerdeki ziyâdelerle ilhak ziyâdelerinin bu kapsamda olduğunu, bazılarının tevessü için olduğunu ifade etmiş; ilhak ziyâdesinin, vezinde ve secide ihtiyaç duyulması halinde başvurulan ziyâdeler olduğunu ve tevessü amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Radî burada farklı bir görüş olan "her zâidin bir manaya sahip olduğu" yani eklenen her şeyin bir anlam ifade etmesi yönündeki görüşü de dile getirmiş ancak bu görüşe dair herhangi bir delil bulunmadığını ifade etmiştir.[162]

Özetle, Radî'nin zâid harfler konusunda yaptığı ikili ayrım, kelimeye yapılan ziyâdelerin lafzî veya manevi amaç gözetilerek meydana geldiğini vurgulamaktadır. O, lafzî veya mânevî bir sebep olmaksızın kelimeye yapılan bir ilavenin gereksiz olacağını ifade etmektedir. Farklı bâblardaki kelimelerin aynı manayı ifade etmesinin mümkün olması konusunda, سَافَرْتُ (*sâfertü*) ve سَفَرْتُ (*sefertü*) örneğinde olduğu gibi, ziyâde bulunan ile bulunmayan kelimenin anlamları arasındaki farklara işaret etmiş

[160] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/83.
[161] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/83.
[162] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/66-67.

olması, -ilhâk dışındaki- ziyâdenin anlam üzerine etkisi olduğuna dair görüşünü destekler niteliktedir.

4.3 Cüz, Kelime, Lafza

Kelimenin başına, sonuna veya ortasına eklenen zâid harfler, *anlamlı dilsel birimler* olarak *morfem*, *vahde sarfiyye*, *mebnâ* şeklinde isimlendirilmiştir.[163] Radî'nin, ilhâk dışındaki zâid harflerin, kelimeye mana yönünden bir etkisi olduğunu ifade ettiği ve sıyganın değişmesi esnasında getirilen zâid harflerin, kelimeye kattığı anlamlara da değindiği bir önceki başlıkta ele alınmıştı. Radî'nin burada, kelimeye getirilen muzâra'at harfleri, tesniye ve cem' anlamı katan harfler gibi dilsel birimleri ve bunların mana ile ilişkisini nasıl değerlendirdiği ele alınacaktır.

Radî, *el-Kâfiye* şerhinde kelimeye eklenen harfler konusunda yöneltilebilecek bir soruya, ardından bu soruya verilecek cevaba yer vermiştir:

> "Şayet şöyle denirse:
>
> "Muslimâni" (مُسْلِمَانِ), "muslimûne" (مُسْلِمُونَ), "Basrî" (بَصْرِي) (kelimelerinde) ve muzâri fiillerin her birinde; lafzın bir parçası (cüzü), mananın bir parçasına delâlet eder. Çünkü *vâv* cem'iyyet, *elif* tesniye, *yâ* nisbet, muzaraat harfleri de muzârideki bir anlam ve fâilin durumu üzerine delâlet eder.
>
> Yine "*kâimetün*" (قَائِمَة)deki müenneslik *tâ*sı, tenvin, lâm-ı ta'rîf, elif-i te'nîs de böyledir. Her birinin lafzının da mürekkeb olması, manasının da tek kelime değil, iki kelime olması gerekir.
>
> Cevap:
>
> Bahsedilenlerin tamamı iki kelimedir. Şiddetli kaynaşma sebebiyle tek kelime haline gelmiştir. Ve böylece mürekkeb olan (tek) kelime gibi i'râb edilmiştir. Bu da mezkûr kelimelere bitişmiş harflerin müstakil olmamaları sebebiyledir. Tıpkı i'râb harekeleri gibi."[164]

Buradan anlaşıldığı üzere, Radî, kelimeye getirilen bu ekleri de kelime olarak değerlendirmekle birlikte, kaynaşma sonucunda tek kelime haline geldiklerini kabul etmektedir. Bununla birlikte, soru kısmında bunları cüz olarak adlandırdığı belirtilmelidir. Dolayısıyla örneğin *müslimâni* (مُسْلِمَانِ) lafzı, iki cüzden oluşmaktadır.

---

[163] Abdurahmân el-Hâc Sâlih, "en-Nahvu'l-'Arabî ve'l-Bineviyye", 210; Mario Pei, *Üsüsü İlmi'l-Luga*, çev. Ahmed Muhtar Ömer (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1998); İmer-Kocaman-Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, 53; Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi*, 200.

[164] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/25-26.

Radî, bu cüzleri ifadesinin devamında kelime olarak da nitelendirmiştir. Buna göre bu kelimelerin bitişmesi şu şekilde olmaktadır:

مُسْلِمَانِ = مُسْلِم (kelime) + انِ (tesniye) kelime

مُسْلِمُونَ = مُسْلِم (kelime) + ون (cem‘iyet vâvı) kelime

بَصْرِيّ = بَصْرَة (kelime) + ي (nisbet yâsı) kelime

نَكْتُبُ = نَ (kelime) + كَتَبَ (yazmak) kelime

Radî’nin eserinin başka yerindeki bir örneği de *lafza* ve *kelime* arasındaki ayrımı nasıl yaptığına dair bir fikir vermektedir: O, tek seferde söylenen her şeyin *lafza* olduğunu ifade etmektedir. Yani قَالَا (o ikisi geldi) ile قَالُوا (geldiler) ifadeleri birer lafza olup, aynı zamanda iki kelimeden oluşmaktadırlar.[165]

Radî’nin ifadelerinden, lafzanın kelime ve kelimeden büyük dilsel birimleri içine aldığı görülmektedir.

قَالَا = قَالَ (birinci kelime) + tesniye elifi (ikinci kelime)

قَالُوا = قَالَ (birinci kelime) + cem‘iyyet vâvı (ikinci kelime)

Radî’nin bu kabulü ile nahiv bilginlerince genel kabul gören görüşler arasında bazı farklar dikkat çekmektedir. Nahiv âlimlerinin çoğuna göre, bir kelimenin yapısında bulunan muzâraat harfi vb. anlambirimler kelime olarak değerlendirilmezken, tek başına kullanılmayan, hazif veya istibdâl ile kelimenin yapısından ayrılabilen anlambirimler (harf-i ta‘rîf, harf-i cer, muttasıl zamir vb.) kelime olarak değerlendirilmektedir. Burada kelime olarak kabul edilmede ölçüt, infirâddır.[166]

Radî’nin nahiv bilginlerinden ayrıldığı nokta, onun kelimenin yapısından ayrılmayan muzâraat harfi, te’nîs tâsı gibi birimleri temelde kelime olarak nitelemiş olmasıdır. Bu

[165] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 1/24-25.
[166] Bünyamin Aydın, “Yeni Halilcilik Kuramının Temel Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 31/2 (2021), 1158.

birimlerin, şiddetli kaynaşma sebebiyle, bitiştikleri kelimeyle tek kelime olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir.[167]

Radî'nin *el-Kâfiye* şerhinde mâ (ما), em (أم), levlâ (لولا) ve ellezî (الذي) gibi kelimeleri de lafza olarak ifade ettiği görülmektedir.[168] Onun bu kullanımları, ağızdan tek seferde çıkan sözlerin lafza olduğu yönündeki ifadeleriyle paralellik göstermektedir. Yani ifadenin lafza olması, edat veya fiil olması, tek veya iki kelimeden oluşmasını (levlâ [لولا] gibi) gerektiren bir durum değildir. Lafza, Radî'nin ifade ettiği üzere[169] ağızdan tek seferde çıkan ifadeleri içinde barındırmaktadır.

Radî, kelimeye dair الكَلِمَة لَفْظٌ وُضِعَ لِمَعْنى مُفْرَد (Kelime, müfred manaya vazedilmiş lafızdır.) tanımında, "kelime" (الكَلِمَة) ve "lafız" (لَفْظٌ) kelimeleri arasında mübtedâ ve haber arasında uyum oluşması için neden lafza (لَفْظَة) kelimesinin kullanılmadığı şeklinde bir soru sorulması durumunda, mübtedâ ile haber arasında, haberin sebebi olmayan müştak bir sıfat olması durumda uyum aranacağını, dolayısıyla burada böyle bir uyum gerekmediğini ve câmidlerde buna cevaz verilebileceğini ifade etmiştir.[170]

Radî'nin söz konusu soruya verdiği cevapta lafız ve lafza arasında bir anlam farkı bulunduğu yönünde bir açıklama getirmemiş olması, her ikisini de aynı anlamda değerlendiriyor olduğuna bir işaret olarak değerlendirilebilir. Ancak onun lafza (لَفْظَة) kelimesine dair açıklaması ve kelimeyi kullandığı farklı bağlamlar düşünüldüğünde, lafzanın dilbilimsel bir terim olduğu, kelime ve kelimeden büyük (birden çok anlam birime sahip) birimleri içine aldığı açıkça görülmektedir.

Bunların yanı sıra, muhakkikin Radî'nin lafza ve kelime terimlerini bazen birbirinin yerine kullandığına dair ifadesi de dikkat çekmektedir.[171]

Radî'nin nahiv bilginlerinden ayrılarak "kelime" olarak nitelendirdiği mezkûr anlambirimleri (müslimâni [مُسْلِمَانِ] lafzındaki iki anlambirim gibi), modern dönemde Cezayirli dilbilimci Abdurrahmân el-Hâc Sâlih (ö. 2017), lafzayı oluşturan

---

[167] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/25-26.
[168] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/35, 40, 57,173, 233, 275.
[169] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/24-25.
[170] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/24.
[171] Yusuf Hasan Ömer, "Dipnotlar" *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* mlf. Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (Bingazi: Câmiatü Karyûnus, 1996), 1/140.

anlambirimler olarak adlandırmaktadır. Ancak o muzâraat harfini kelimeden çıkarıldığında infirad özelliği kaybolduğu için, kelime değil, kelimenin bir parçası olarak görmektedir.[172]

Abdurahmân el-Hâc Sâlih'e göre lafza, kelimeden büyük cümleden küçük yapılara verilen isimdir. O, "lafza" terimini Radî'nin özellikle kullandığını ifade etmektedir.[173] Sâlih'in bu değerlendirmesi, aslında Radî'nin cüz' terimi ile örtüşmektedir.

Radî'nin ifadelerindeki cüz teriminin, sonraki dönemlerde *morfem* olarak adlandırılan anlambirimle birebir örtüştüğü görülmektedir. Radî'nin ifadesinde önce "cüz" terimini kullanıp sonra "iki kelime" demesi, aslında iki anlambirimi kastettiğini göstermektedir. Abdurahmân el-Hâc Sâlih, buna iki kelime yerine "lafza" demektedir. Genel olarak bakıldığında, Radî'nin ifadelerinde kavramların tam anlamıyla netleşmediği görülmekle birlikte, Abdurrahman el-Hâc Salih'in bu kavramı çok önemsediği ve bu konuya dair bir kapı açtığı söylenebilir.

4.4 Muzârî Fiilin Mâzî Anlamında Kullanılması (Hikâyetü'l Hâl)

Arap dilinde, şimdiki zaman sıygasının mâzî anlamında kullanımı, erken dönem eserlerinden itibaren yer verilen bir konu olmuştur. Sîbeveyhi, bazı durumlarda muzâri fiilin mâzî fiil yerine kullanılabileceğini ifade etmiştir.[174]

وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِي فَمَضَيْتُ ثمت قُلْتُ لَا يَعْنِينِي

"Bana söven alçağın yanından geçerim ve sonra derim ki: 'Beni ilgilendirmez.'"

Beyitte[175] öncelikle يَسُبُّنِي şeklinde muzâri fiil, ardından مضيتُ ve قُلْتُ şeklinde mazi fiil kullanılmıştır.

Radî, hikâyetü'l-hâlin, mâzînin muzâri suretinde ifade edilmesi olarak açıkladığı bu kullanım biçiminin, meselenin muhataba çok büyük bir şekilde anlatılması için

[172] Aydın, "Yeni Halilcilik Kuramının Temel Kavramları Üzerine Bir İnceleme", 1160.
[173] Abdurahmân el-Hâc Sâlih, "en-Nahvu'l-'Arabî ve'l-Bineviyye", 214-215; Aydın, "Yeni Halilcilik Kuramının Temel Kavramları Üzerine Bir İnceleme", 1160.
[174] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 3/24.
[175] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 3/24.

başvurulan bir ifade şekli olduğunu söylemektedir. Bu durumu, bir şiir beytindeki مما تُطِيحُ ibaresini açıklarken, buradaki مَا kelimesine ait farklı vecihlerinden bahsetmektedir. Beyit [176]şu şekildedir:

لِيَبْكِ يَزِيدٌ ضَارِعٌ لِخُصُومَةٍ وَمُخْتَبِطٌ مِمَّا تُطِيحُ الطَّوَائِحُ

"Düşmanlığa boyun eğen ve kaderi olan sıkıntılarda kaybolan Yezîd ağlasın."

Radî, تُطِيحُ fiiliyle ilgili şunları söylemektedir:

> "Her takdirde تُطِيحُ, şimdiki zamanın mâzîyi anlatmasıdır. İşin, muhataba devâsâ biçimde tasvir edilmesi için mâzî, şimdiki zaman suretinde aktarılır."[177]

Radî, bu ifadelerinin ardından şöyle bir cümle örneği vermektedir:

لَقِيتُ الأَسَد فَأَضْرِبُهُ فَأَقْتُلُهُ

"Bir aslanla karşılaştım, hemen ona vuruyorum ve onu öldürüyorum."[178]

Örnek cümleye لَقِيتُ (karşılaştım) mâzî fiilliyle başlanmakta, ardından muzâri fiillerle devam edilmektedir. Kişi, muhataba aslana vurması ve onu öldürmesi durumunu büyük bir şekilde aktarmak amacıyla, durumu mâzî fiille anlatmak yerine, muzâri fiille ifade etme yolunu tercih etmiştir. Yani burada konuşanın amacı, meseleyi muhataba etkili bir şekilde anlatmak olmuştur.

Arapçada fiillerle kastedilen zamanın anlaşılması konusunda Sâmerrâî'nin[179] sözleri dikkat çekicidir: "*Arapçada, Sâmî dillerin dışında kalan dillerdekinin aksine, fiillerin zamanlarında kesinlik yoktur. Zamanı belirlemek için metin içinde birtakım ipuçları*

[176] Kaynaklarda beytin şair Nehşel b. Harrî'ye (ö. 45/665 [?]) ait olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Muhammed b. Muhammed Hasen Şürrâb, *Şerhu'ş-Şevâhidi'ş-Şi'riyye fî Ümmehâti'l-Kütübi'n-Nahviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007), 1/258.
[177] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/199.
[178] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/199.
[179] İbrahim b. Ahmed b. Râşid es-Sâmerrâî (ö. 2001) Arap dili ve edebiyatı âlimi. Bkz. Ali Bulut "Sâmerrâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 466-467.

ve karinelerden yararlanılır… Muzâri fiilde hal ve istikbal zamanlarının tayini tamamen metnin bağlamına bırakılmıştır."[180]

Arap dilinde fiilinin anlamının ortaya çıkması konusunda bağlamın önemine[181] işaret etmesi bakımından Sâmerrâî'nin sözleri dikkat çekicidir. Radî'nin yer verdiği muzârînin mâzî anlamında kullanımı konusunda da bağlamın önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

4.5 Fiil Sıygasının Cins İsim Olarak Kullanımı (Delâletin Olaydan Mahiyete İntikâli)

Fiil sıygasındaki bir kelimenin isim olarak kullanımı, sık karşılaşılmayan bir durum olmakla birlikte, kullanım örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, Hz. Peygamberin (s.a.v) hadisinde[182] geçmektedir:[183]

إنَّ الله نَهَاكُمْ عَنْ قِيلَ وَقَالَ (Bir başka rivayette نَهَى السلام عليه عَنْ قِيلَ وَقَالَ şeklinde aktarılmıştır.)

"Muhakkak ki Allah, size boş sözleri yasakladı."

Hadisteki قِيل meçhul fiili "denildi" anlamında, قَال ise aynı fiilin ma'lûm hali olup "dedi" anlamındadır. Bu iki fiilin art arda kullanımı ise, kalıplaşmış bir ifade şeklinde anlaşılmaktadır.

Bir başka örnek de şu şekildedir:

أَعْيِيتَنِي مِنْ شُبَّ إلى دُبَّ) şeklinde de kullanılmıştır.) مِنْ شُبِّ الى دبٍّ

"Gençliğinden yaşlılığına kadar beni bıktırdın."

---

[180] İbrâhim es-Sâmerrâî, *Dirâsât fi'l-Luga* (Bağdat: b.y., 1961); Bünyamin Aydın-Osman Aydın, "Dilbilimsel Çözümlemelerin Hadislerin Anlaşılmasında Kullanımı: İbn Huzeyme'nin Sahîh'i Özelinde" *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/3 (2023), 496.
[181] Soner Gündüzöz, *Kuran'ın Eşsiz Dili Kur'an'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap* (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 75-76.
[182] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Rikâk" 22 (No. 6473); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Akzıye", 14 (No.593).
[183] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/37-38; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/47.

Örnekteki fiil *şubbe* (شبّ) hem mana hem de lafız açısından değişime uğramıştır. Mana olarak fiilden isme dönüşümünün yanı sıra, lafız olarak da meçhul sıygaya dönüştürülmüştür. Radî, bunun da aslen fiil olduğuna bir delil olması için böyle olduğunu ifade etmektedir.[184]

Radî aynı şekilde fiilden isme nakledilmiş başka örnekler de aktarmıştır. Radî'nin ifadeleri şu şekildedir:

> "Ve *ed-de'lü* (الدَّلُ) de cins olarak böyledir. Aslı de'lâni (دَأْلان) lafzından gelen دَأَلَ'dir. Çok yakın yürümek demektir. Ahfeş'in söylediğine göre, الدئل kelimesinin, bu türden nakledilen bir bilgi olması da câizdir. Ferrâ şöyle demiştir: الآن (şimdi), fiilden nakledilmiştir. Kuş için kullanılan تُنَوِّطُ da bu gruba dahildir."[185]

Radî'nin konuya dair kendisinin ifade ettiği ve diğer dil âlimlerinden aktardığı örnekler, fiil olarak vazedilmiş olan kelimelerin, bazı durumlarda kalıplaşmış ifadeler gibi kabul edilebildiğini, bazı durumlarda da isim formunu aldığını ortaya koymaktadır. Kalıplaşmış ifade olarak kullanıldığında, bazı durumlarda fiil formunu korurken, bazı kelimelerde mana bakımından olduğu gibi, lafzî yönden de fiilden isme dönüşmek şeklinde bir değişikliğe uğradığı görülmektedir.

Bu bölümde Radî'nin sarfî delâlete ilişkin çeşitli görüş ve açıklamaları incelenmiştir. Veznin delâleti konusunda Radî, fiille bağlantılı isimler ile fiille bağlantılı olmayanları ele almış; fiil ve fiilden türetilen isimlerde hem lafzî hem manevî bir ortaklık bulunduğuna işaret etmiştir. Radî zâid harfleri de ilhâk amacı bulunup bulunmaması yönüyle iki kısımda ele almıştır. İlhâkta meselenin ses uyumuyla alakalı olduğunu, ilhak dışındaki zâidlerde ise, ziyâdenin kelimede lafız veya mana yönünden bir değişiklik yapması gerektiğine işaret etmiştir. Ayrıca mezîd sıygalarda kelimeye zâid harfin mi yoksa veznin kendisinin mi yeni manayı kattığı konusunda, bazı ifadelerinden zâid harfin yeni manayı eklediği görüşünde olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

Radî'nin kullandığı cüz kelimesinin modern dönemde morfem olarak adlandırılan birimle aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Radî bir durumun çok daha güçlü biçimde anlatılması için mâzî fiilin yerine muzârî fiil kullanılması durumuna dair

[184] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/37-38.
[185] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/37-38.

örnekler vermiş, kalıp ifadelerde veya bazı fiillerin isimleştirilmesi ile, fiil sıygasının cins isim manasında kullanımını da ele almıştır.

Bir sonraki bölümde, Radî'nin nahvî delâlete ilişkin ele aldığı meseleler incelenecektir.

5. RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ'DE NAHVÎ DELÂLETE İLİŞKİN HUSUSLAR

Bu bölümde dil bilimsel çözümleme düzeylerinden üçüncüsü olan *nahvî delâlet*; i'râb anlam ilişkisi, takdir, rütbe, taaddüdü'l-haber, atıf, masdar gibi kavram ve konular çerçevesinde ele alınacaktır.

5.1 İ'râb-Anlam İlişkisi

İ'râb harekelerinin manaya delâlet etmesi, nahiv âlimlerinin büyük bir kısmının üzerinde ittifak ettiği bir konu olmuştur.[186] Radî'nin de i'râbın vazedilme illeti üzerine yaptığı değerlendirmelerde, i'râb ve anlam arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu görülmektedir.

5.1.1 İ'râbın Ortaya Çıkışı ve Anlam ile İlişkisi

İbnü'l-Hacib, i'râbı *"kendisini takip eden manaya delâlet etmesi amacıyla, (ismin) sonunun kendisiyle değiştiği şeydir."*[187] şeklinde tanımlamıştır. Radî, tanımda yer alan *manalara delâlet etmesi amacıyla* ibaresinin, isimlerde i'râbın vazedilme sebebi olduğunu ifade etmektedir.[188]

Radî, *el-Kâfiye* şerhinde i'râbın nasıl ortaya çıktığı konusuna yer vermekte; iki durumda kelimelerin anlamlarının ayırt edilmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir:

- Bunlardan ilki olan müşterek[189] kelimeler; vazeden ve kullanan tarafından hangi anlamının kastedildiği bilindiğinden, anlam bulanıklığı meydana

[186] Fâdıl Sâlih Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv* (Ürdün: Dârü'l-Fikr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000), 1/23.
[187] Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr el-Mısrî el-İsnevî İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv*, thk. Sâlih Abdü'l-'Azîm (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 11; Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/56-57.
[188] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/60.
[189] Radi burada *kur'* (قُرْء) gibi müşterek kelimeleri örnek vermekle birlikte; *men* (مَنْ) edatının manaları ضَرَبَ fiilinin manaları ve muzârî fiiller gibi çok anlamlılık kategorisinde değerlendirilecek örnekler de vermektedir. İştirâk ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 316-378.

gelmemekte, dolayısıyla bu kelimelerin kullanımında bir alâmete ihtiyaç duyulmamaktadır.

- İkinci durum olarak; kelimenin birden fazla anlama sahip olduğu ve yeni anlamın sonradan eklendiği kelimelerin ayırt edilebilmesi için ise hafif bir alâmet getirilmesi gerekmez. Sıyganın değişmesi, yeni bir harf eklemek veya yanına yeni bir öge de getirilebilir.[190]

İkinci durumda ifade edilen; sonradan eklenen mananın, kelimenin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi durumu da iki şekilde meydana gelebilmektedir:

- Tek bir anlam için eklenen mananın (fiilin aslî unsur olması gibi) ayırt edilebilmesi için bir alâmete ihtiyaç olmamakta;
- Birden fazla şeyden birini ifade eden mananın anlaşılması için ise en hafif alâmete ihtiyaç duyulmaktadır.

Radî, en büyük ihtimamın bu son gruba verildiğini; öyle ki, mana kelimeye eklendikten sonra, adeta kelimenin söz konusu anlama delâleti için zorunlu bir alâmeti varmış gibi görüldüğünü ifade etmektedir.[191] Radî'nin burada bahsettiği, cümle içinde farklı konumlarda bulunabilen isimlerdir. Radî bu isimlerin cümlede hangi manada, dolayısıyla da hangi konumda bulunduğunu belirleyen alâmetlere duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Radî, isimlerde aslolanın müfred olmak olduğu ve müfred durumdaki ismin de i'râb edilmediği konusunu şu şekilde ele almaktadır: "*Derim ki: Böyle bir hüküm verildi. Çünkü vazedici isimleri mürekkeb kelamda kullanılması için vazetti. Müfred kullanılmaları, vazedicinin bakış açısına aykırıdır. Müfred isimlerin mebni olması durumu; mürekkeblerin aslı da olsalar, müfred kullanımlarının vaz'î değil ârızî olmasından dolayı, ârızîdir.*"[192]

Ardından iki grup müfredin bu ifadenin dışında kaldığını ifade etmektedir. Bunlar; *hurûf-u teheccî* ve *esmâü'l-asvât*tır. Esmâü'l-asvât, diğerlerinin aksine müfred

[190] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/60-61.
[191] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/62.
[192] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/65.

kullanım için vazedilmiş isimlerdir. Teheccî harfleri ise, *-lâ* lafzası hariç- kelime olarak kabul edilmemektedir.[193] Bunların dışında kalan bütün isimlerin, mu‘reb olarak kullanılmaması durumunda, ortada bir sebep olması gerekmektedir.[194] Radî buradaki ifadelerinde, isimlerin vazedilmesi noktasında amacın kelam oluşturma olmasına dikkat çekmiştir. Anlaşılmaktadır ki isimler, bir kelam içerisinde anlam ifade etmek üzere vazedilmiştir ve bu noktada çok küçük istisnâlar bulunmaktadır.

Mu‘reb isimlendirmesinin de i‘râbın manayı ortaya çıkarma yönünden dolayı olduğunu ifade ederken, kelimenin bir hadîs-i şerifte de bu anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in الثَّيِّب يُعْرِبُ عَنْهَا لِسَانُهَا (Dul kadın diliyle açıklar.)[195] ifadesindeki *yu‘ribu (*يُعْرِبُ)ifadesinin يُبَيِّنُ (açıklamak) manasında olduğunu ifade etmektedir.[196]

İbnü'l-Hacib âmili *"Gerekli manaların kendisiyle kaim olduğu şeydir."*[197] şeklinde tanımlamıştır. Radi buradaki kâim olma (tekavvüm) manasını, arazın cevherle kâim olması durumuna benzetmektedir. Fâiliyet, mef‘ûliyet ve izâfet manalarının; âmile aracılık etmelerinden dolayı, kelimenin ana unsur, yardımcı unsur ve muzâfen ileyh olmasının arazları gibi olduğunu ifade etmektedir.[198] Radî'nin bu ifadeleri, onun dilsel meseleleri mantık ilmiyle ilişkilendirmesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mantık ilmindeki[199] âraz-cevher ilişkisinin âmil-mâmul ilişkisi ile olan benzerliği, Arap gramerinin mantıksal karakterini ve doğa-dil ilişkisini düzenlemede sistemleştirildiğini göstermektedir.

Radî, mucid-alet ayrımına ve âmil isimlendirilmesinin nedenine de şu ifadelerle dikkat çekmektedir. "*Zikrettiğimiz gibi bu mânaların mûcidi, mütekellimdir. Vâsıta da âmildir. Mahalli ise isimdir. Bu manaların alâmetlerinin mucidi de mütekellimdir.*

---

[193] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/65.
[194] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/68.
[195] İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952), "Nikâh", 11 (No. 1872).
[196] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/70.
[197] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/72.
[198] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/72.
[199] Aristo mantığı ve nahiv ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İbrâhim Medkûr, "Mantıku Aristo ve'n-Nahvü'l-'Arab" *Mecelletü Mecmei'l-Lugatil Arabiyye* 7 (1953), 338-346; İbrahim Medkûr, "Aristo Mantığı ve Arap Grameri" çev. Bünyamin Aydın-Yunus Emre Akbay, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2014/1), 189-199.

Ancak nahivciler vasıtayı, adeta manaların ve alâmetlerinin mucidi kılmışlardır. Daha önce geçtiği gibi, vasıtalar bu sebeple "âmiller" olarak isimlendirilmiştir."[200]

Müellifin i'râbın ortaya çıkışına ve genel olarak i'râb olgusuna dair yaptığı değerlendirmelerde, i'râbın anlam ile olan sıkı ilişkisine dikkat çektiği görülmektedir. Nahiv âlimlerinden Kutrub (ö.210/825) gibi bunun aksini savunanlar olmakla birlikte; müellifin görüşü, genel kabul gören görüşle paralellik göstermektedir. Çalışmanın bu kısmında i'râb tercihlerinin mana üzerindeki etkisi noktasında Radî'nin ele aldığı birkaç örnek incelenecektir.

5.1.2 İ'râb Vecihleri ve Anlam

Ferezdak'ın (ö.114/732) bir beytindeki farklı i'râb vecihlerini açıklayan ifadeleri, aynı cümle içindeki kelimenin i'râbında yapılacak olan tercihin, anlam üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

كَمْ عَمَّةٍ لَكَ يَا جَرِير وَخَالَة فَدْعَاء قَدْ حَلَبَتْ على عِشَارِي

Radî, beyitte[201] فَدْعَاء kelimesi bileği eğri olan kadın anlamında bir kelime olup, kişinin ne kadar hizmette bulunduğuna veya kişinin yaratılıştan o şekilde yaratıldığına, yani çirkin yaratıldığına işaret etmek için de kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca حَلَبَتْ fiilinin aldığı harf-i cerin de ağır olmak, musallat olmak gibi manaları ihtiva etmesine değinmektedir. Bu anlamla beyitte şairin kendisinin bu hizmetten hoşlanmadığı halde onların bunu yaptığını ifade etmektedir.[202] Beyitte i'râb açısından asıl önem arz eden kısım ise عَمَّة kelimesinin i'râbı ile ilgilidir.

Bu kelimenin sırasıyla nasb, cer ve ref' olarak telaffuz edilmesi halinde, ortaya çıkacak manalar şeklinde sıralanabilir:[203]

[200] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/72.
[201] Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib el-Ferezdak, *Dîvânu'l-Ferezdak*, thk. Ali Hasen Fâ'ûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 312; İlyâ el-Hâvî, *Şerhu Dîvâni'l-Ferezdak* (Beyrut: Menşûrâtu Dâri'l-Kitâbi'l-Lubnânît, 1983), 1/583.
[202] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.
[203] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.

- *'Ammeten* (عَمَّةً) şeklinde nasb durumunda beytin manası şu şekildedir:

"Ey Cerîr! Bileği eğri olan kaç tane halan ve teyzen benim ineklerimi sağdı?"

Bu cümlede كَمْ (Kaç tane?) edatı *istifhâmiyye* işlevindedir. İstifham hakiki manasında veya alay etme (tehekküm) anlamında kullanılmış olmaktadır. Dolayısıyla şair, bu kadınların ne kadar fazla süt sağdığını hatırlayamadığını ifade etmektedir.[204]

- *'Ammetin* (عَمَّةٍ) şeklinde cer konumunda beytin manası şu şekildedir:

Ey Cerîr! Bileği eğri olan nice halan ve teyzen benim ineklerimi sağdı.

Bu cümlede كَمْ edatı *haberiyye* işlevindedir ve teksîr ifade etmektedir.[205] Buradan istifhâmiyye anlamı çıkarılmamaktadır.

'Ammetün (عَمَّةٌ) şeklindeki ref' vechinde ise masdar veya zarf olan temyizin mahzûf olmasına dayanmaktadır. Bu durumda mahzûf isim masdar olarak takdir edildiğinde كَمْ حَلْبَة "kaç süt sağma" şeklinde bir takdir söz konusudur. Bu durumda da iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. حَلْبَة kelimesi nasb olarak değerlendirilirse tehekküm için istifhâm ortaya çıkmakta veya حَلْبَة mecrûr kabul edilerek haber verme anlamında da değerlendirilebilmektedir.[206]

İkinci olarak mahzuf kelimenin zarf olduğu kabul edilirse de كَمْ مَرَّة (Kaç defa?) anlamında açıklanmaktadır. Burada da مَرَّة kelimesi nasb edildiğinde tehekküm, cer ile de haber verme (teksîr) anlamı taşımaktadır.[207]

Dolayısıyla ref tercih edildiğinde, cümleyi dört farklı şekilde anlamak mümkün olmaktadır:[208]

Kem halbeten (كَمْ حَلْبَةً)

[204] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.
[205] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.
[206] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.
[207] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.
[208] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.

- Ey Cerîr! Bileği eğri olan halan ve teyzen nice sağmayla benim ineklerimi sağdı? (tehekküm manası)
  Kem halbetin (كَمْ حَلْبَةٍ)
- Ey Cerîr! Bileği eğri olan halan ve teyzen kaç defa benim ineklerimi sağdı. (haber manası)
  Kem merraten (كَمْ مَرَّةً)
- Ey Cerîr! Bileği eğri olan halan ve teyzen nice kez benim ineklerimi sağdı? (tehekküm manası)
- *Kem merratin* (كَمْ مَرَّةٍ)
- Ey Cerîr! Bileği eğri olan halan ve teyzen kaç defa benim ineklerimi sağdı. (haber manası)

Buradaki ifadeler arasındaki küçük anlam değişmeleri, i‘râbın mana üzerindeki etkisine dair dikkat çekici bir örnek olmuştur. Bu duruma ilişkin bir başka örnek de şu cümledir:

لَهُ صَوْتٌ صَوْت حِمَار

(Onun, eşek sesi gibi bir sesi vardır.)

Cümlede masdar olan صَوْت kelimesi mansûbdur (savte himâr). Radî, bu tür ifadelerdeki mananın sabit değil, arızî oluşuna da dikkat çekmektedir. Mananın arızî olmasıyla yani geçici olmasıyla da لَهُ عِلْم عِلْم الفُقَهَاء ve لَهُ هُدى هُدى الصُلَحَاء cümlelerinin bu kapsamın dışında kalacağını ifade etmektedir.[209] Nitekim bu iki cümlede ‘*ilmü* (عِلْم) ve *hüdâ* (هُدى) kelimeleri merfudur ve bahsedilen kimse fakihlerin ilmine sahip olmakla (‘ilmü’l-fukahâ) ve sâlihlerin yolu üzere olmakla (hüde’s-sülehâ) nitelendirilmektedir.

Özetle, müellifin gerek açıklamaları gerekse i‘râb vecihlerine değindiği örnekleri, i‘râb mana ilişkisi meselesine dair bakış açısını ortaya koymaktadır. İ‘râbın mana ile ilişkisi meselesi dahilinde bulunan bir başka örnek hem anlam bulanıklığı meselesine

[209] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 1/319.

değinmesi hem de itikadî yönden incelenen bir âyetle ilişkili yorumlarda bulunması bakımından dikkat çekmektedir.

5.1.3 İ‘râb-Anlam İlişkisi ve Sözdizimsel Bulanıklık

İ‘râbın mana üzerinde etkisinin anlaşılması adına Radî’nin detaylı biçimde ele aldığı ve iki i‘râb vechini gösterdiği bir cümle örneği incelenecektir. Bu cümlede; كُلّ kelimesi için nasb ve ref‘ olmak üzere iki i‘râb vechi mümkün olmaktadır.[210]

كُلّ وَاحِد مِنْ مَمَالِيكِي اِشْتَرَيْتُهُ بِعِشْرِينَ

Kulle (كُلَّ) şeklinde nasb ihtimalinin tercih edilmesi durumunda, cümlenin başına اِشْتَرَيْتُ fiili takdir edilmekte ve sözü söyleyen kişinin kölelerinden her birini yirmi dinara aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Burada başka bir ihtimal söz konusu değildir.

اِشْتَرَيْتُ كُلَّ وَاحِد مِنْ مَمَالِيكِي اِشْتَرَيْتُهُ بِعِشْرِينَ

Kölelerimden her birini yirmiye satın aldım.

Radî, kastedilen anlamı kesin biçimde ifade etmesi sebebiyle bu vechi daha doğru bulmaktadır.

Kullu (كُلُّ) şeklinde ref‘ ihtimali tercih edildiğinde ise cümle iki şekilde de anlaşılabilir hale gelmektedir.

- اِشْتَرَيْتُه kelimesinin haber, بِعِشْرِينَ kelimesinin de onun müteallakı olarak kabul edilmesi halinde, cümle “Kölelerimden her birini yirmi dinara satın aldım.” şeklinde anlaşılmakta ve sözü söyleyenin kastettiği anlam ortaya çıkmaktadır.
- اِشْتَرَيْتُه kelimesinin sıfat, بِعِشْرِينَ kelimesinin haber olarak anlaşılması ihtimalinde ise cümlenin anlamı daha dar kapsamlı olarak “Satın almış olduğum kölelerimin her biri yirmi dinaradır.” şeklinde olmaktadır. Burada

[210] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 1/462.

kişinin satın almadığı kölelerinin de olduğu yönünde bir anlam da çıkarılabilecek şekilde mana satın alma vasfıyla daralmış olmaktadır.[211]

Dolayısıyla ref'in tercih edilmesi durumunda, her iki şekilde anlamak da mümkün olduğundan, anlam bulanıklığı ortaya çıkmaktadır. "Bulanıklık olarak isimlendirilen bu durum, ifadenin birden fazla anlamda yorumlanabilmesiyle ilgilidir.[212]

Söz konusu örnekte bahsi geçen duruma, İbnü'l-Hâcib, bir âyet[213] örneği de eklemektedir:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

"Muhakkak ki biz her şeyi bir ölçüyle yarattık."

Ayrıca İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*'ye kendisinin yazdığı şerhte, bu örneğe dair açıklamasında, âyetin yorumundaki itikadî ayrıma da değinmektedir.

Radî ise, İbnü'l-Hâcib'in aktardığı âyette, yukarıdaki örnekteki olduğu gibi anlam bulanıklığı (lebs) meydana gelmediğini ifade etmektedir. Ona göre, âyette mevcut olan fiilin sıfat olarak değerlendirilmesiyle haber olarak kabul edilmesi arasında bir farklılık yoktur. Radî, âyette كُلَّ شَيْءٍ (her şey) ifadesiyle kastedilenin, "her mahluk" olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre, كُلَّ kelimesinin nasb ile okunması ile ref' edilerek okunması arasında bir fark mevcut olmadığı gibi, خَلَقْنَاهُ (onu yarattık) ifadesinin haber veya sıfat olarak değerlendirilmesi arasında da bir değişiklik meydana gelmemektedir. Radî, âyette murâdın, *şey isminin kullanılabileceği her şeyi yarattık* demek olmadığını ifade etmekte, bu âyetteki şey kelimesinin, وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِير âyetindeki *şey* kelimesi ile aynı olmadığını ifade etmektedir. Bu ikinci örnekteki âyette Allah'ın sonsuz sayıda mümkün olan her şey üzerine kâdir olduğu ifade edilmektedir.[214] Radî bu âyetteki hareke değişiminin anlam yönünden bir değişiklik

[211] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/462.
[212] İmer-Kocaman-Özsoy, Dilbilim Sözlüğü, 64.
[213] Kamer Sûresi 54/49.
[214] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/463. Şey kelimesinin kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "Şey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/34-36; Bünyamin Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2018/1), 136.

meydana getirmediğini kabul etmiş, ardından da yaratmak kelimesinin iki ayrı vechini ele almıştır.

Âyetteki خَلَقْنَاهُ "onu yarattık" ifadesi haber yapıldığında cümle şu şekilde olmaktadır:

كُلُّ مَخْلُوق مَخْلُوقٌ بِقَدَرٍ (Her yaratılan ölçüyle yaratılmıştır.)[215]

خَلَقْنَاهُ kelimesi sıfat olarak değerlendirildiğinde ise:

كُلُّ شَيْء مَخْلُوقٍ: كَائِنٌ بِقَدَر (Her yaratılan şey, ölçüyle olandır.)

Dolayısıyla Radî'ye göre, her halükârda âyetten anlaşılan mana, tek bir mana olmaktadır.[216]

Radî'nin ref ve nasb vecihlerine dair bir anlam farkı bulunmadığı şeklindeki görüşüne karşı, kelâm âlimleri, bu iki vecihte anlam farkı olduğunu ifade etmektedirler. İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) ehl-i sünnet ve Kaderiyye'nin görüşleri olarak kısaca değindiği ve ref' ve nasb vecihleri ve mezheplerin yorumları şu şekilde olmaktadır:[217]

- Nasb kırâati: كُلَّ شَيْء هَهو مَخْلُوقٌ لله تَعَالى

Her şey, Allah-u Teâlâ'nın mahlûkudur. Bu ihtimalde Allah'a ait olmayan bir mahluk yoktur. Dolayısıyla şerrin yaratılması ve kulların fiillerinin tamamı Allah'ın mahlûkudur.

- Ref kırâati: إنَّ أمْرَنَا أو شَأْنَنَا كُلُّ شَيْء خَلَقْنَاهُ فَهو بِقَدَر أو بِمِقْدَار

Muhakkak ki yarattığımız her şeyde işimiz ve yaratmamız, işte o bir ölçüyledir. Bu ihtimalde *halaknâhu* خَلَقْنَاهُ fiili sıfat olduğu ve *bi kader* بِقَدَر ifadesi haber olduğu için "yarattığımız her şey ölçülüdür" şeklinde bir mana ortaya çıkmakta ve Allah'ın yaratmadığı şeylerin varlığı anlaşılmaktadır.

---

[215] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/463.
[216] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/463
[217] İbn Sîde, *İ'râbü'l-Kur'ân li-İbn Sîde,* 8/91.

- Zemahşerî: كُلَّ شَيْءٍ ifadesinin muzmer bir fiille mansûb olduğunu ifade etmiştir.

Radînin كُلُّ مَخْلُوق şeklinde anlatması makul görülmekle birlikte, ref ‘ ve nasb ihtimali arasında fark olmadığına dair kısmı detaylı şekilde açıklamamaktadır. Radî âyeti açıklarken mahluk kelimesini kullanmıştır ama âyette خلقناه kelimesi de geçmesi, ikinci sıfat ihtimalinde fâil yok edilmiş olması gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Radî âyetle ilgili tefsirlerde geçen yorumlara değinmeksizin, dil ve felsefe ekseninde ele almıştır.

5.1.4 Müstesnâda Ref‘ ve Nasb Tercihi

İstisnâ başlığı altında ele alınan bir mesele olan, müstesnânın ref‘ veya nasb ile okunması durumuyla ilgili bir âyet örneği burada ele alınacaktır. Bu âyet, i’râbda yapılan tercihlerin anlam üzerine etkisi ile ilgili olduğu gibi, ilahî kelamın açıklanması noktasında, i‘râb tercihlerinin anlamın ortaya konulmasında nasıl ele alındığı meselesine bir örnek teşkil etmektedir.

Söz konusu âyet, Hûd Sûresi 81. âyettir. Âyetin baş kısmı şu şekildedir:

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَاَتَكَ

Elçiler “Ey Lût! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın.[218]

Âyette امْرَاَتَكَ و kelimesi, genel olarak nasb ile okunmaktadır. Böyle bir kullanımda, ref‘ nasba göre daha çok tercih edilirken, âyette daha çok nasb okunuşu tercih edilmiştir. Radî bu konuda Zemahşerî’nin tekellüf ettiğini dile getirmiştir. Zemahşerî’nin konuya dair ref‘ ve nasb vecihleriyle ilgili açıklamaları şu şekilde ifade edilebilir:[219]

[218] Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli,* 229.
[219] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 2/98.

İmraetü (امْرَئَةُ) şeklinde ref‘:

امْرَئَتُكَ damme ile okunduğunda, أَحَد kelimesinden bedel olmaktadır. Dolayısıyla şu şekilde anlaşılmaktadır:

Sizden hiç kimse arkasını dönmesin, hanımın da.

İmraete (امْرَئَةَ) şeklinde nasb:

امْرَئَتَكَ nasb ile okunduğunda, bu kez فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ cümlesinden istisnâ edilmektedir. Buradaki mana da şöyle olmaktadır:

Hanımın hariç tüm ailenle birlikte gece yolculuğa çık, kimse arkasına bakmasın.

Söz konusu iki vecihte iki farklı mana ortaya çıkmasına İbnü'l-Hâcib itirazda bulunmuş, Kurân-ı Kerîm'in farklı kıraatleri arasında bir çelişki olmayacağını ifade etmiştir.[220]

Radî, bu duruma verilen cevabı, âyetteki gece yürümek durumunun, geri dönüp bakmamak ile sınırlanmış olması ile açıklamaktadır. Nasb kıraatinde, "gece yolculuğa çık" ibaresinden istisnâ yapılsa da "arkaya dönüp bakmamak" ibaresinden istisnâ edilse de anlam aynı olmaktadır. Her halükârda, Hz. Lut'a ailesini alıp gece yolculuğa çıkması ve kimsenin arkasına bakmaması söylenmekte ancak hanımının geri dönüp bakacağı söylenmektedir. Dolayısıyla ref‘ ve nasb tercihi arasında anlam yönünden bir farklılık meydana gelmemektedir.[221]

5.1.5 Fukâhanın İstisnâda Ref/Nasb Tercihi ve Radî'nin İtirazı

Radî, إِلَّا (illâ) edatının te'kît amacı olmaksızın tekrar ettiği istisnâ cümlesinin manası konusunu açıklarken, fukahâ ile arasında görüş ayrılığı bulunan bir noktaya

[220] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/99.
[221] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/99.

değinmektedir. Bu durum, i‘râbın anlama olan etkisine değinmesi ve fıkhî hüküm noktasında da değişkenliğe sebep olabilmesi yönüyle önem arz etmektedir.

Sayıların istisnâsı ile ilgili, Radî'nin örnek verdiği cümle ve çözümlemesi şu şekildedir:[222]

مَا لَهُ عَلَيَّ إِلَّا تِسْعَة إِلَّا ثَمَانِيَة ... إلى آخِرِها (Benim ona dokuz borcum var, sekiz hâriç…)

Radî, cümlenin çözümlenme kuralını; "her tekin dâhil, her çiftin hâriç olması" olarak açıklamıştır. Bu; cümlede ilk istisnâ edilen kelimenin olumlu kabul edilip anlama dâhil edilmesi, ikinci istisnâ edilen kelimenin ise istisnâ edilmesi anlamındadır. Dolayısıyla Radî'nin yapmış olduğu çözümleme şu şekilde ifade edilebilir:[223]

مَا لَهُ عَلَيَّ إِلَّا تسعة إلا ثمانية	9 – 8 (ilk istisnâ edilen çıkarılır)	⟶	1 borç kalır
إلا سبعة	1 + 7 (ikinci istisnâ edilen eklenir)	⟶	8 borç kalır
إلا ستة	8 – 6 (üçüncü sayı çıkarılır)	⟶	2 borç
إلا خمسة	2 + 5 (dördüncü sayı eklenir)	⟶	7 borç
إلا أربعة	7 – 4 (beşinci sayı çıkarılır)	⟶	3 borç
إلا ثلاثة	3 + 3 (altıncı sayı eklenir)	⟶	6 borç
إلا اثنين	6 – 2 (yedinci sayı çıkarılır)	⟶	4 borç
إلا واحدا	4 + 1 (sekizinci sayı eklenir)	⟶	5 borç

Radî fakihlerin, borçla ilgili kurulan böyle bir cümlede, cümlenin i‘râbında istisnânın ref‘ ve nasb ihtimali arasında mana yönünden bir farklılık meydana geldiğine dair görüşünü benimsediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla مَا لَهُ عَلَيَّ إِلَّا تسعة cümlesinin ref‘ ile bedel yapılması ve istisnâ olarak nasb edilmesi arasındaki anlam farkı, fıkıh âlimlerine göre şu şekilde olmaktadır:[224]

مَا لَه عَلَيَّ عَشَرَة إلا تِسْعَةً ⟶ Benim ona 9 dışında 10 borcum yok.

[222] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/118.
[223] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/118.
[224] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/118.

Yani ona 1 borcum yok. (Hiç borcum yok.)

مَا لَه عَلَيَّ عَشَرَة إلا تِسْعَةٌ ⟶ Benim ona sadece 9 borcum var.[225]

Radî, kelimeyi bedel olarak ref‘ yapmak ile nasb yapmak arasında bir fark bulunmadığını ifade etmiş ve (زَيْدًا) مَا جَائَنِي القَوْم إلا زَيْد (Bana kavimden Zeyd dışında kimse gelmedi.) örneğinin ittifakla her iki ihtimalde de istisnâ olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. O fıkıhçıların bu görüşünün, Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) mezhebine dayanan; menfîden yapılan müstesnânın, olumlu olmayacağı anlayışına dayandığını ve zayıf olduğunu ifade etmektedir. Bunun لَا صَلَاة إلا بِفَاتِحَة الكِتَاب (Fâtihasız namaz olmaz.) hadîsine[226] dayandığını, ancak bu ibarede namazın diğer şartlarında bulunabilecek bozulmalara cevaz verilebilmesi için, namazın Fâtiha okunmasıyla sabit kılınması konusunda bir gerekliliğin bulunmadığını ifade etmekte ve fakihlerin nasb-ref‘ ayrımı konusunda bir ayrıma gitmemesi gerektiğini ve fukahânın ifadesinin sıhhatini de bilmediğini ifade etmektedir.[227]

5.2 Radî ve Mukadder Yapı Teorisi: Zâhir ve Mahal

Radî el-Esterâbâdî, nahiv ile alakalı meseleleri aktarırken, pek çok noktada ibarenin zâhirdeki yapısının yanında takdirine de değinmektedir. O, bu konuya dair ifadelerinde *zâhir* ve *mahal* terimlerini kullanmış; ibarenin zâhirî halini açıklarken takdir edilmiş haline de yer vermiştir. Dolayısıyla ibarenin zahiri dışında bir mahalli, yani mukadder yapısı söz konusudur. Bu başlıkta, Radî’nin takdir olarak bahse konu aldığı mesele; hazif, takdir ve modern dilbilimde derin yapı-yüzey yapı ikilisi barındıran Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi teorisiyle ilişkilendirilerek incelenecektir.

5.2.1 Harf-i Cerin Hazfi: Lafız ve Mahal

Arap dilinin cümle yapısına hâkim olan kurallara göre isim türünden bir kelime, cümle içerisinde iki şekilde bulunabilmektedir:

[225] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 2/118.
[226] Buhârî, “Ezan”, 95 (No. 756).
[227] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, 2/118.

- aslî unsur (عُمْدَة)
- yan unsur (فَضَلَة)

Radî'nin Arap dilinde cümle yapısına dair değerlendirmelerine göre, önce cümlenin aslî unsurları ref' ile, yan unsurları -harf-i cer alan isimler dahil- nasb ile harekelenmiş, daha sonrasında yan unsurlarda da bir ayrıma gidilmiştir. Radî'nin konuya dair ifadeleri şu şekildedir:[228]

> "Harekelerin en güçlüsü olan ref'i ana unsurlara tayin edildi. Onlar; fâil, mübtedâ ve haber olmak üzere üç tanedir. Nasb, mef'ûl meah dışındaki mef ûller, hâl ve temyîz gibi kelâmın cüzü onu vasıtasız olarak gerektirse de; mef ûl meah, müferrağ olmayan müstesnâ, izâfet harfini takip eden isimler (harf-i cerleri kastediyorum) gibi harf vasıtasıyla gerekirse de yan unsurlara tayin edildi.
>
> Yan unsurlar için, onlar ana unsurlardan daha hafif ve daha fazla olduğundan en hafif hareke olan nasb tâyin edildi.
>
> Sonra, harf vasıtasıyla yan unsur olan (isimleri) belirlemek istemişlerdir. Harekelerden kesra dışında kalan olmamıştır. Yan unsur olduğu için mahallen mansûb olmasıyla birlikte, (bu isimler) onunla (kesrayla) belirlenmiştir."

Alıntıdaki ifadelerinde, Radî'nin ismin lafız ve mahal olmak üzere iki yönüne vurgu yaptığı görülmektedir. Kelimenin harf-i cer alması, lafzî olarak mecrûr olmasını gerekli kılarken; aslen yan unsur olmasından dolayı, mahallen mansûb kabul edileceğini ifade etmektedir.

Radî'nin harf-i cer alan yan unsurla ilgili ifadelerine göre; aslî unsur olarak bulunan bir kelime, harf-i cer aldığı takdirde, cer alâmetiyle, iki anlamı da kapsayan yeni bir anlama dönüşmektedir. Söz konusu harf-i cer düştüğünde ise mahallî i'râb ortaya çıkmaktadır. Radî buna أللهِ لأفعلن (*Allahe le ef'alenne*) cümlesini örnek vermektedir.[229] Örnekteki cümle bir yemin cümlesi olup cümlenin başında aslında yemin vâvı bulunmaktadır. Vâv harfinden sonra gelmesinden ötürü, أللهِ ismi mecrûr yapılmıştır. Yani ifadenin aslı şu şekildedir:

وَاللهِ لأَفْعَلَن *(Vallahi le ef'alenne)*

[228] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/62.
[229] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/63.

Cümlenin başında bulunan vâv harfinin hazfedilmesi durumunda ise, mecrûr kelime (ٱللهِ), mahallen -yan unsur olmasından dolayı- mansûb hale gelmiştir.[230] Buradaki asıl yapıdan zâhir yapıya geçiş işlemi şu şekildedir:

وَاللهِ لَأَفْعَلَن ⇦ اللهَ لَأَفْعَلَن

Sîbeveyhi, üzerine yemin edilen kelimeyi حَقًّا (hakîkaten) kelimesine benzeterek açıklamaktadır. Zira ikisi de te'kîd etme amacıyla kullanılmaktadır. حَقًّا kelimesi de harf-i cer aldığında mecrûr olmakta, harf-i cersiz kullanımda mansûb olmaktadır.[231]

Radî; bahsedilen unsuru mecrûra atfetme durumunda, zâhir olan cere hamletmenin, mukadder nasba hamletmekten daha uygun olduğunu, ancak وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ âyetinde[232] olduğu gibi, nasba da hamledilebileceğini ifade etmektedir.[233] Buradan anlaşılmaktadır ki Radî, yan unsurun atfı ile ilgili iki ihtimalden bahsetmiştir:

- Zâhire haml
- Mahalle haml

Ona göre, ibarede bir harf-i cer bulunuyorsa, atfedilecek olan yan unsurun harf-i cere ma'tûf olmasını öncelenmektedir. Ancak, bunun aksi de mümkün olmaktadır. Yani bir yan unsur, zâhir olan harf-i cere atfedilmek yerine, mahalle hamledilerek mansûb olarak da kullanılabilmektedir. Radî'nin bu konuya dair örnek verdiği âyeti, Zeccâc da eserinde ele almış ve âyetteki أَرْجُلَكُمْ kelimesiyle ilgili nasb ve cer ihtimaline yer vermiştir:

Âyetteki أَرْجُلَكُمْ kelimesinde lâm harfinin fethalı ve kesralı olmak üzere iki şekilde okunması mümkündür.

- Kelime, وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ cümlesine takdîm edilerek fethalı okunabilir.[234]

[230] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/63.
[231] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 3/496.
[232] Mâide Sûresi 5/6.
[233] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/63.
[234] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 2/152-153; Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/303.

- Âyetteki mecrur رُؤُوسِ kelimesine atfedilmek suretiyle kesralı olarak telaffuz edilebilir.[235]

Radî, âyetteki أَرْجُلَكُمْ kelimesinin fetha ile okunduğunu ifade etmiş ve bunu kelimenin mukadder nasba hamli olduğunu kabul etmiştir. Yani kelimenin aslında yan unsur olduğu göz önünde bulundurularak, önceki kelimedeki harf-i cere atfedilmemiş, mansûb olarak değerlendirilmiş olmaktadır.

Radî'nin *zâhire hamletme* ve *mahalle/mukaddere hamletme* şeklindeki ifadeleri, diğer nahiv âlimlerinin de sıklıkla bahse konu aldığı takdir ve haml olgusuyla alakalıdır.

Söz konusu olguda zâhir ve mahal ayrımı, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi kuramının dayandığı *derin yapı* (deep structure) ve *yüzey yapı* (surface structure) ayrımı ile benzerlik göstermektedir. Dili bilmek için bilinmesi gereken üç şey olduğunu ifade edilmektedir:[236]

- Bunlardan ilki derin yapıdır. Bu, dilde sınırlı sayıda bulunan ve cümlenin *semantik yorum*unu ifade eden soyut yapıdır.
- Bilinmesi gereken ikinci şey, yüzey yapıdır. Yani cümlenin *sesçil yorum*u ve somut halidir.
- Üçüncüsü ise, derin yapı ile yüzey yapı arasında mevcut olan bağıntıdır. Yüzey yapı ve derin yapının tamamen uyumlu olmadığı durumlarda, dönüştürüm kurallarının uygulanması yoluyla aralarında bağlantı kurulmaktadır.[237]

Dönüşüm işlemleri, anlam açısından bir değişiklik yapmamaktadır. Dönüşümlerin yaptığı; derin yapıda bazı düzenlemeler yapıp yüzey yapıya geçişini sağlamaktır. İletişimde bağlamın da rolü bulunmaktadır. Farklı anlamlarda anlaşılması mümkün olan bir cümlenin değerlendirilmesinde bağlamın değerlendirmeye alınması, cümlenin anlamlı ve kurallı olduğunu gösterebilir. Yüzey yapıdaki ifadelerin derin yapıdaki

[235] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 2/153.
[236] Muhammed Hamâse Abdüllatif, *Mine'l-Enmâti't-Tahvîliyye* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 8, 13.
[237] Muhammed Hamâse Abdüllatif, *Mine'l-Enmâti't-Tahvîliyye*, 8, 13.

manayı tam olarak ifade edememesi durumunun da imkân dahilinde olduğu ifade edilmektedir.[238]

Bu genel açıklamalardan sonra, Radî'nin ifadeleri incelenecek olursa, Radî, âyetteki durumu takdîm-te'hir olgusuyla değil mahalle haml ile açıklamakta, takdîrî unsura hamletmeyi, zahirî olana tercih etmektedir.

Radî, fiille birlikte harf-i cerin de düşmesi durumunda ise, takdîrî nasbın ortadan kalkacağını ifade etmektedir. Bu da izafet durumunda ortaya çıkmaktadır.[239] Tahsîs veya ta'rîf amacıyla, fiil ve harf-i cerin hazfedilmesi gereken durumunda, mecrûr ismin mahallen nasbedilme durumu şu şekilde ortadan kalkmaktadır:

غُلَامُ زَيْدٍ cümlesinin aslı غُلَامًا حَصَلَ لِزَيْدٍ gibidir.[240]

İbaredeki حَصَلَ لِزَيْدٍ ifadesinde; Zeyd ismi, fiile bağlı yan unsurdur. Ancak harf-i cer aldığı için kesra ile harekelenmiştir. Bununla beraber Zeyd ismi, aslında yan unsur olmasından dolayı, bu durumda mahallen nasb ile i'râb edilmesi de mümkündür. Ardından fiil ve harf-i cerin (حَصَلَ لِ) hazfedilmesiyle, yan unsur olmasından dolayı takdiri olarak nasb ile i'râb edilme ihtimali ortadan kalkmakta, غُلَامُ زَيْد tamlamasındaki Zeyd, sadece mecrûr olarak i'râb edilmektedir.

Burada, tamlamanın yüzey yapıda ve derin yapıdaki hali şu şekilde incelenebilir:

غُلَامًا حَصَلَ لِزَيْد isim + fiil + harfi cer + isim

غُلَامُ زَيْد isim + isim

Cümledeki cer eden unsur (harf-i cer) ortadan kalktığında غُلَامُ ismi, lafzî ve manevî olarak, harfi cer yerine geçip, ikisi arasına da herhangi bir unsur getirilmemektedir.

[238] Fatih Müldür, "Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27 (Güz 2016), 65-67.
[239] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/63.
[240] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/64.

Bu örnekte غُلَامُ kelimesinin لِ harfine delâletinde olduğu gibi; خَاتَم فِضَّة (gümüş yüzük) ifadesinde de خَاتَم kelimesi ve مِنْ manası mevcuttur.[241] Tamlamanın derin yapıdan, harf-i cerin hazfiyle, yüzey yapıya dönüşümü de şu şekilde olmaktadır:

خَاتَم مِنْ فِضَّة isim + harf-i cer + isim

خَاتَم فِضَّة isim + isim

Radî'nin meseleye dair "*muzâfen ileyhi*" ifadesi, başta izâfet tamlamasını akla getirmekle birlikte, âyet örneğinden de anlaşıldığı üzere, Radî burada isim tamlamasından değil, harf-i cerle mecrûr olan isimden bahsetmektedir.[242] "Muzâfun İleyh" başlığı altındaki ifadeleri de bunu doğrulamaktadır. Harf-i cer vasıtasıyla izâfe edilen isimlerin dil yönünden muzâfun ileyh olmasının yanı sıra, bu terimin meşhur kullanımdaki ayrımına dikkat çekmektedir.[243] Yani muzâfunen ileyh kelimesi harf-i cerle yan unsur olan kelime için de kullanılmakla birlikte, isim tamlamasındaki mecrûr isim olarak da anlaşılmaktadır. Radî bu ayrımdan bahsetmektedir.

Müellif, muzâfun ileyhin âmili konusunda farklı görüşlere de yer vermiş ve hangilerini kabul edilebilir bulduğunu ifade etmiştir. Söz konusu üç görüş hakkındaki ifadeleri, zâhir ve mukadder yapı dikkate alınarak aşağıda incelenecektir.

5.2.1.1 İzâfette harf-i cer takdiri ve muzâfun ileyhin âmili

İzâfet, lafzî ve mânevî olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Burada, her iki türüne dair teferruatlı nahiv meselelerine girilmeksizin; manevî izâfette harf-i cer takdîri meselesinin anlam yönü ve izâfetin tahsîs ve ta'rîf manaları üzerinde durulacaktır.

İbnü'l-Hâcib mânevî izâfeti, *"muzâfın, mamulüne izafe edilmiş bir sıfat olmaması"*[244] şeklinde açıklamıştır; lafzî izâfet de bunun tam tersi olarak muzâfın mâmulüne sıfat olması durumu olmaktadır. Mânevî izâfette muzâf, kendisi başka bir ismin sıfatı

[241] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/64.
[242] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/63.
[243] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/201-202.
[244] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/206.

olabilmekle birlikte, muzâfun ileyhinin sıfatı olmamaktadır. Manevi izafet de kendi içerisinde mukadder yapı itibariyle üç gruba ayrılmaktadır:[245]

- لِ manası ile olması
- مِنْ manası ile olması
- فِي manasıyla olması

Bu üç takdirden مِنْ harf-i ceri *beyâniyye* anlamını ifade eden ibarelere takdir edilmektedir. Buna خَاتَم حَدِيد tamlaması örnek verilmektedir. Bu şekilde bir takdirin yapılabilmesinin şartı, *mecrûr olan ismin, açıklanan isme getirilmesinin uygun olması* olarak ifade edilmiştir. Nitekim âyetteki[246] فَاجْتَنِبُوا الرِّجْس مِنْ الأَوْثَان ifâdesindeki مِنْ harf-i ceri, bu şart taşımaktadır.[247] Buradaki harf-i cerden sonra gelen الأَوْثَان kelimesi, الرِّجْس ifadesini yüklenebilmekte yani o türün içerisine dahil edilebilmekte, dolayısıyla beyân anlamı tahakkuk etmiş olmaktadır.

Lâm harfinin takdirinde يَد زَيْد örneğinde olduğu gibi, *muzâfın cinsi dışındaki şeyde meydana gelme ve zarfı olmama* şartı söz konusudur. Lâm harfinin tahsîs manasının ibarede mevcut olması yeterli görülmekte ve açık bir şekilde telaffuzunun gerekli olmadığı ifade edilmektedir. Radî, her iki kelime arasındaki en ufak bir ilişki ve tahsîs anlamının, bu anlamın verilmesine yeterli olduğunu da ifade etmektedir.[248]

İzâfetle ilgili İbnü'l-Hâcib'in ifadelerinde, ta'rîf ve tenkîrin kattığı anlam şu şekilde ifade edilmektedir: *"Marife ile ta'rîf, nekra ile tahsîs ifade eder."*[249] Radî de mârifeye izafette tahsîs ve belirgin hale getirme amacının mevcut olduğunu ifade etmektedir.[250] Bu konuda, ta'rîf-tenkîrin ve harf-i cerli kullanım ile harf-i cersiz kullanımın anlam üzerine nasıl bir etkisi bulunduğunu detaylı biçimde ele almıştır. Burada örnekler üzerinden Radî'nin açıklamaları incelecektir. İlk ele alınacak örnek, mârifeye muzâf olmuş ismin izafetinde anlamın nasıl şekillendiği üzerinedir:

---

[245] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/206.
[246] Hac Sûresi, 22/30.
[247] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/206-207.
[248] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/206-207.
[249] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/208.
[250] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/210.

غُلَامُ زَيْدٍ رَاكِبٌ ➡ *Zeyd'in kölesi binitlidir.*

Burada, Zeyd'in birçok kölesinin olduğu ve onlardan bir tanesine işaret edilmesi manası söz konusudur. Bu kölenin en seçkin, en meşhur veya konuşan kişilerin bildiği bir köle olması gibi hususi bir yönü olması beklenir. Zira غُلَامٌ لِزَيْدٍ denilmemiş, tenvin ve harf-i cer kaldırılarak غُلَامُ زَيْدٍ denilmiştir. Radî, bu genel ifadeye şu konuda bir not da eklemektedir. Lâm harf-i cerinin, belirli birine işaret etmek üzere vazedilmiş olmakla beraber, sonrasında belirli birine işaret etmeksizin de kullanılabildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla غُلَامُ زَيْدٍ جَائَنِي ifadesinin belirli bir köleye işaret etmeden kullanımı da mümkündür.[251]

Radî, izâfette lâm harf-i ceri manasının verilmesi noktasında dikkat edilmesi gereken bir başka hususa da şu şekilde dikkat çekmiştir. Lâm manası olması, غُلَامُ زَيْدٍ ifadesinin kullanımı ile غُلَامٌ لِزَيْدٍ ifadesinin kullanımı arasında bir fark olmadığı anlamına gelmez. İfadenin anlamaları şu şekildedir:[252]

غُلَامٌ لِزَيْدٍ ➡ *Zeyd'in kölelerinden belirli olmayan biri.*[253]

غُلَامُ زَيْدٍ ➡ *Zeyd'in kölelerinden belirli bir köle. Zeyd'in tek kölesi olsa da çok kölesi olsa da bu anlamdadır.*[254]

Radî, ta'rîf tenkîr noktasında, nekraya yapılan izâfetteki amacın muzâfın tahsîsi, mârifeye yapılan izâfette de amacın hem ziyâde (belirgin hale getirme) hem de tahsîs olduğunu ifade etmektedir.[255]

Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki izâfette yapılan takdîr, anlamın ortaya çıkması noktasında önemli bir işleve sahip olmakla birlikte; harf-i cerli kullanılan bir ibare ile harf-i cersiz ibare arasında bir anlam farklılığı ortaya çıkmaktadır.

[251] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/208.
[252] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/208-209.
[253] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/209.
[254] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/209.
[255] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/210.

İzafetle ilgili bir diğer mesele de muzâfun ileyhin âmili ile ilgilidir. Bu âmilin; takdîrî lâm harfi, min harfi veya muzâf olduğunu ifade edenler bulunmaktadır. Bu konudaki görüş ayrılığı şu şekilde sıralanmaktadır:[256]

- **Âmil, takdir edilen harftir.** Bu görüşüne göre harf, fiil ile muzâfun ileyh arasına gelmektedir. Yani غُلَامُ زَيْد tamlaması aslında غُلَامٌ حَصَلَ لِزَيْدٍ şeklindedir. İzâfetin manası, takdîr edilen harf sebebiyle muzâfun ileyhte vuku bulmuş olmaktadır. Bazı durumlarda takdîr ile amel etme durumunun zayıf olduğunu ifade etmekle birlikte, Radî burada takdiri harf-i cerin amel etmesini kabul edilebilir bulmaktadır. [257]

İbârenin derin yapısı غُلَامٌ حَصَلَ لِزَيْدٍ şeklindedir. Dolayısıyla Zeyd ismi, derin yapıda fiile taalluk eden harf-i cere bağlı mecrûr isim konumunda olmaktadır. Yüzey yapıda ise, fiil ve harf-i cer hazfedilmiş olsa da isim mecrûr konumda kalmaya devam etmiş olmaktadır.

غُلَامُ زَيْدٍ ⟵ غلام حصل لزيد

- **Amil muzâftır.** Radî'nin daha uygun bulduğu görüş budur. Zira harf-i cer takdîr edilmesi halinde, غُلَامُ زَيْد tamlaması, غُلَامٌ لِزَيْد şeklinde nekra olmaktadır. Bu görüşe göre ise tamlamadaki ikinci unsurda, muzâf vasıtasıyla muzâfun ileyh manası meydana gelmekte, dolayısıyla muzâf, cer âmili olmaktadır.[258]

Radî burada, harf vasıtasıyla mecrûr olma durumuna bir eleştiri yapmış; yüzey yapıda غُلَامُ زَيْد şeklinde vuku bulan tamlamanın derin yapıda غُلَامٌ لِزَيْد şeklinde olduğunun kabul edilmesi halinde; iki yapı arasında ta'rîf tenkîr açısından bir uyumsuzluk meydana geleceği için, harf takdîri yapılmamasını kabul edilir bulmuştur.

- **Muzâfun ileyhin âmili, izâfet manasıdır.** Radî bu görüşü kabul etmemektedir. Çünkü eğer "izâfet" ifadesinde kastedilen ismin muzâfun ileyh olmasıysa,

[256] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/72-73.
[257] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/72-73.
[258] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/73.

gerekli mana zaten ortaya çıkmış olur. İzafetle tamlama ögeleri arasındaki ilişki kastediliyorsa da fâil ve mef'ûlün âmilinin de kendi aralarındaki ve fiille aralarında bulunan ilişki olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.[259]

Söz konusu üç görüşten ilki, tamlamanın derin yapısında bir fiil cümlesi olduğu görüşüne dayanırken, Radî'nin de tercih ettiği ve ta'rîf tenkîr açısından daha doğru bir görüş olarak değerlendirdiği ikinci görüşte, derin yapı ile yüzey yapı arasında bir fark bulunmamaktadır. Mesele, muzâfın âmil olarak kabul edilmesi ile çözüme kavuşturulmaktadır.

5.2.2 Taaddüdü'l-Haber

Taaddüd-ü haberde vâv ile atıf yapılması konusunda üç durumdan bahsedilmektedir:

Birincisi: Atfın gerekli olduğu durumlar

İkincisi: Atıf yapılmaması gereken durumlar

Üçüncüsü: Atıf yapılmasının da yapılmamasının da uygun olduğu durumlar[260]

Taaddüd, üç şekilde olabilir:

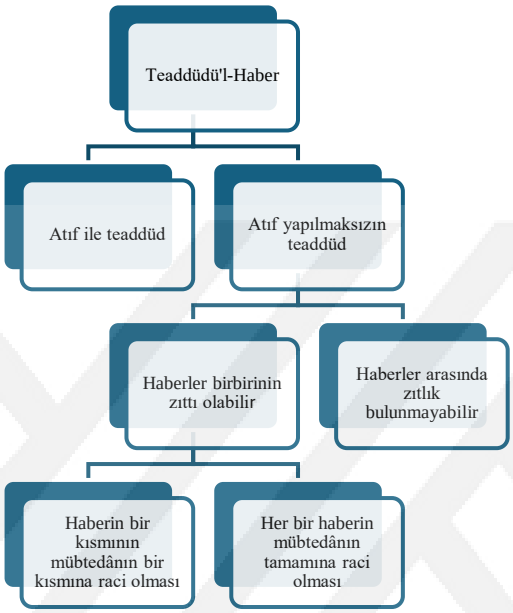
Birincisi: Haberin lafzî ve anlamsal açıdan taaddüd etmesi durumu. Burada atıf harfi olabileceği gibi olmaması da ihtimal dahilindedir. Atıf harfi olursa, manaca haber olmakla beraber müteaddid haber denmez. Atıf harfi olmazsa haberin taaddüdü olarak isimlendirilir.

İkincisi: İkinci türde haberlerin tümü ortak bir mana oluşturur. Her biri tek başına haber olarak değerlendirilmekle birlikte aralarında atıf olmaz. Bunda haberlerin arasına başka kelime giremediği gibi, mübtedâ da tehir edilmez veya cümlenin ortasına getirilemez.

[259] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/73.
[260] Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 1/203; Abbas Hasen, *en-Nahvü'l Vâfî* (b.y.: Dârü'l-Me'ârif, t.y.), 1/531.

Üçüncüsü: Burada ise mübtedâ da taaddüd etmektedir. Bu mübtedânın ikil veya çoğul olması şeklinde olabileceği gibi, haberlerin her birinin mübtedânın bir parçasını oluşturması şeklinde de olabilir. Bu türde haberler birbiri üzerine atfedilir ve atıfla birlikte de haber değil ma'tûf olarak isimlendirilirler.[261]

Radî, taaddüdü'l-haber başlığı altında; haberin, atıfla ve atıf olmaksızın taaddüd edebileceğini ifade edip bunları da alt kategoriye ayırmaktadır.

Birinci durum atıfla taaddüd, ikinci durum ise atıf yapılmaksızın taaddüddür. Burada atıfla taaddüde örnek verilen, زَيْدٌ عَالِمٌ وَعَاقِلٌ (Zeyd âlim ve âkildir.) cümlesi incelenecektir. Cümlede mübtedâya iki haber atfedildiği görülmektedir. Radî ardından bu kapsama girmediğini ifade ettiği bir cümle örneği vermektedir: هُمَا عَالِمٌ وَجَاهِلٌ cümlesindeki *âlim* kelimesi ile *câhil* kelimesi aynı kişiye gönderimde bulunmadığından, bu cümleyi haberin taaddüd etmesi olarak değerlendirmemektedir. Çünkü haberin taaddüd ettiğini söylemek için, iki haberin de aynı şeyden haber vermesi gerekmektedir. Ancak bu cümlede haberler mübtedânın tamamına değil, manaya râcîdir. Bu cümlenin takdiri ise şöyle olmaktadır:

Zâhir Yapı		Mukadder Yapı
هُمَا عَالِمٌ وَجَاهِلٌ	⟵	هُمَا رَجُلٌ عَالِمٌ وَرَجُلٌ جَاهِلٌ

[261] Abbas Hasen, *en-Nahvü'l Vâfi,* 1/528-531.

O ikisi âlim ve cahil adamdır. O ikisi, âlim adam ve câhil adamdır.

Ayrıca bu cümlede *vâv*ın gerekli olduğunu vurgulamakta, çünkü mübtedânın takdîren mefkûk olduğunu ifade etmektedir. [262] Çözmek, açmak anlamındaki fekk kelimesinden türetilen[263] bu kelime, iki ögeden oluşan mübtedânın parçalarına ayrılması anlamında kullanılmıştır.

Radî'nin teaddüd kapsamında değerlendirmediği bu türü, mübtedânın teaddüdüne bağlı olarak teaddüd kapsamında değerlendirenler bulunduğu gibi[264] mana yönünden haber olmakla birlikte lafzî olarak ma'tûf olarak değerlendirildiği de görülmektedir.[265]

5.2.3 Hazif-Anlam İlişkisi ve Bağlamsal Karine

Arap dilinde oldukça yaygın olan olan hazif olgusu; "*hafif bir sebebi düşürmek"*[266] olarak tanımlanıp, bir ifadede meydana gelen eksiltileme işlemine işaret etmektedir. Hazif; sesin, kelimenin, cümlenin veya birkaç cümlenin hazfi olmak üzere farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu başlık altında bahsedilen husus ise, kelimenin cümleden hazfedilmesi ve bu durumun ibarenin anlamıyla ilişkisidir. Burada, müellifin hazif olgusunu nasıl ele aldığı ve hazif-karîne ilişkisine yönelik çeşitli başlıklar altında yaptığı açıklamalar ele alınacaktır.

5.2.3.1 Hazfin gerekçesi

Radî'nin kânenin hazfi başlığı altındaki şu ifadeleri, hazif olgusunun gerekçesine dair bakış açısını ortaya koymaktadır: "Eğer "Ref için tam kâne takdir edilir" dersen; derim ki, az kullanımından dolayı, bu zayıf (bir takdir) olur. Hazif, çok kullanılan şeylerde tahfîf için yapılır. Yaygın olanın, hazfedilen unsura delâletinden dolayı (hazif yapılır.)"[267]

[262] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/263-264.
[263] Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 5/283.
[264] Abbas Hasen, en-*Nahvü'l Vâfi*, 1/531; Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv,* 1/203.
[265] Abbas Hasen, en-*Nahvü'l Vâfi,* 1/531.
[266] Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* 1/84.
[267] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/147.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere haziften maksat, modern dil bilimde dil ekonomisi şeklinde ele alınan tahfîfin[268] meydana gelmesidir. Ancak; lafzî yönden daha az kelimeyle söz söylememin öneminin yanı sıra; Radî, hazfin anlam yönüne de çeşitli başlıklar altında dikkat çekmektedir. Cümlede hazif yapıldığına işaret eden bir karînenin de mevcut olması gerektiğine dair ifadeleri, hazif-anlam ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir.

5.2.3.2 Hazif ve karîne

Radî, hazfin ancak bir karînenin bulunmasıyla mümkün olduğunu ifade etmektedir. Hazfin caiz olması ile vacip olması durumları arasında, söz konusu ilkenin uygulanması bakımından bir fark bulunmamaktadır. Yani her iki durumda da hazif, karîne gerektirmektedir.[269] Radî, muzâfun ileyhin hazfi meselesinde de muzâfun ileyhe muzâf olan bir ismin bulunmasının gerekliliğini ifade etmiş, bu durum söz konusu olmadığında ise ibarede karîne bulunmasına dikkat çekmiştir.[270]

Karîne, ibaredeki hazfedilen ögenin belirlenmesine delâlet etmekte olup; lafzî ve hâlî olmak üzere iki şekilde bulunabilmektedir. Radî İbnü'l-Hâcib'in مَنْ أَضْرِبُ (Kimi dövüyorum?) sorusuna زَيْدًا (Zeyd'i) şeklinde cevap verilmesi örneğini lafzî karîne olarak açıklamıştır.[271] Bu soruya verilecek olan cevap, aslında أَضْرِبُ زَيْدًا şeklinde olmalıdır. Ancak zaten زَيْدًا lafzı söylendiğinde, kastedilenin ne olduğu anlaşıldığından, fiilin hazfedilmesi mümkün hale gelmektedir.

İkinci karîne türü olan hâlî karîne (durum bağlamı) ise; bir kişinin elindeki odunla birine doğru yöneldiğini gördüğünde *Zeyd* (زَيْدًا) diye seslenmek örneğiyle açıklanmıştır.[272] Bu örnekteki Zeyd isminin fiili, içinde bulunulan durumdan anlaşıldığı için hazfedilmiştir.

[268] Aydın, *Arap Dilinde Lafız Mana İlişkisi*, 191.
[269] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/197.
[270] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/167.
[271] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/339-340.
[272] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/340.

Her iki karine türü de hazfedilen unsura işaret etmekte olup, cümlenin anlam bakımından eksilmesini önlemektedir.

Radî'nin müstesnâ başlığında ele aldığı müstesnâ minhin cümleden hazfedilmesinin ancak bir delilin (müstesnanın) mevcut olması halinde olacağını ifade etmesi, yine karîneye işarettir.[273]

5.2.3.3 Hazif ve zorlama

Hazifle ilgili bir diğer husus da zorlama bir durumun (اِجْحَاف) ortaya çıkmamasıdır. Radî, bu durumu *lâ*nın isminin hazfi başlığı altında ele almıştır. O, bu başlık altında لا harfinin, isminin hazfedilmesinin haberin mevcut olmasına bağlı olduğunu; haberin hazfinin de ismin bulunmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bunun, zorlamanın (اِجْحَاف) meydana gelmemesi için olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak İbnü'l-Hâcib'in vermiş olduğu لَا عَلَيْك ibaresinin لَا بَأْسَ عَلَيْك anlamında olduğunu ifade etmiştir.[274]

Yine kelâmın bağlamının (siyâkın) delâleti dolayısıyla cümlelerin hazfine de değinen Radî'nin[275] genel anlamda hazif meselesini farklı nahvî meselelerle ilgili olarak ele aldığı ve açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Radî, kelâmda *ittisâ* sebebiyle söz konusu harf-i cerin hazfedilmesinin de mümkün olduğunu ifade etmektedir.[276]

5.2.3.4 Hazfin zorunlu olması

Hazfin zorunlu olduğu durumlardan biri, cümlede bir açıklayanın (المُفَسِّر) bulunması durumudur. Âyet-i Kerîme'de[277] geçtiği üzere "وَإِنْ أَحَدٌ مِنْ المُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ" ibaresi bu duruma örnektir.[278] Âyetteki اسْتَجَارَكَ ifadesi, mukadder olan fiilin açıklaması (المُفَسِّر) olarak gelmiştir. Yani eğer fiil zâhir olarak cümle içerisinde bulunsaydı, açıklayan

[273] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/100.
[274] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/183.
[275] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/177.
[276] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/296.
[277] Tevbe Sûresi, 9/6.
[278] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/199.

kelime kullanılmayacaktı.[279] Zeccâc, âyetteki ifadenin mana olarak وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَد şeklinde olduğuna eserinde yer vermiştir.[280] *Ehad* kelimesinin mübtedâ olması ise kabul edilmemektedir.[281] Ancak haberin fiil olması şartıyla cevaz veren bir görüş de bulunmaktadır. Yine Radî, cümledeki mukadder fiilin açıklayanı fiil olabildiği gibi fiil anlamı taşıyan "enne" gibi bir harf de olabileceğini ifade etmiştir.[282]

5.2.3.5 İki ögenin aynı anda hazfi

Radî fiil ve fâilin beraber hazfedilmesinin de mümkün olduğunu ifade etmiştir. Fiil cümlesinden sonra getirilen نَعَم, fiil cümlesi olarak takdir edilirken, isim cümlesiyle sorulan soruya verilen cevap, isim cümlesi olarak takdir edilmektedir. مَنْ قامَ؟ sorusuna verilen زَيْد cevabında Zeyd, mübtedâ olmaktadır.[283] Burada, soru ile cevabın uyumluluğu önem arz etmektedir. مَاذَا ile başlayan sorular da yine bu temel üzerine açıklanmaktadır. مَاذَا ifadesindeki مَا, الذي anlamında olduğunda soru isim cümlesi olmakta, ذَا zâid kabul edildiğinde ise fiil cümlesine dönüşmektedir. Radî, cevabın nasbının daha isabetli olduğunu kabul etmektedir.[284]

Radî mübtedâ ve haberin hazfi meselesinde de hazifle ilgili tüm durumlarda olduğu gibi hazfin şartının karîne olduğuna değinmektedir.[285]

Söz konusu bu detaylı açıklamaların özünde Radî'nin şu sonuca ulaşılmaktadır: Hazif için karîne gerekmektedir. Karîne farklı türlerde olabilmektedir. Ancak asıl önemli olan, mukadder yapı itibariyle anlamın hâsıl olmasıdır.

5.2.4 Fâile Râcî Zamirde Takdîm ve Te'hîr

Radî, fâile râcî olan zamir meselesine dair İbnü'l-Hâcib'in ifadelerini açıklamakta; ضَرَبَ غُلَامَهُ زَيْدٌ (Zeyd oğlunu dövdü.) cümlesinde "Zeyd" ismi fâil olduğunda, kendisinden önce gelen zamirin ona râcî olmasının kabul edildiğini ifade etmektedir.

---

[279] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/199.
[280] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 2/431
[281] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 2/431; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/199.
[282] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/200.
[283] İbnü'l-Hâcib bunu fâil olarak değerlendirmiştir.
[284] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/197-201.
[285] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/272.

Bu durum, Zeyd isminin fâil olmasıyla ve fâilin de fiilden sonra gelen kelime olmasıyla alakalıdır. Dolayısıyla bu cümlede Zeyd ismi, takdirî olarak zamirden önce gelmiş gibi kabul edilmektedir.[286] Yani cümlenin mukadder yapısı şu şekilde olmakta ve zamirin isimden önce getirilmesi durumu asıl diziliş itibariyle ortadan kalkmaktadır:

ضَرَبَ زَيْدٌ غُلَامَهُ

Ancak ضَرَبَ غُلَامهُ زَيْدًا cümlesindeki غُلَام kelimesi fâil olarak kabul edildiğinde cümle doğru kabul edilmez. Bu durum *"fâilde aslolan fiili takip etmektir"* anlayışıyla alakalıdır.[287]

Örnek cümledeki غُلَامُه kelimesi fâil olarak kabul edildiğinde, fâil cümlede olması gereken yerde gelmiş olur. Bu durumda "zamirin merciinden önce gelmesi" sorunu ortaya çıkacağından doğru bir kullanım olmaz. Ancak bu cümleye cevaz veren âlimler de bulunmakta, mef'ûl bihe çok gereksinim duyulması durumunda mef'ûlün fâile tekadüüm ederek, fâilin zamirine ittisâl etmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda takdir de yapılabilmekte, Radî de Basra ekolünün aksine bu görüşe cevaz verilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.[288]

Yine başka bir başlık altında, ضَرَبَ زَيْدًا غُلَامُهُ (Oğlu Zeyd'i dövdü.) örneğindeki gibi mef'ûlün zamirinin fâile bitiştiği durumlarda, fâilin te'hîr edilmesinin gerekli olduğunu, zira burada fâilin takdîm edilmesi durumunda, lafzî yönden olduğu gibi, aslî olarak da kelimenin açık şekilde kullanılmasından önce zamir kullanılması durumunun ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Ancak bu durumu Ahfeş (ö. 215/830) ve İbn Cinnî'nin uygun bulduğu da belirtilmektedir. Yine fâilin sılasına veya sıfatına mef'ûl zamirinin bitişmesi durumu da aynı şekildedir. Aradaki fark şudur: Sıfat ve mevsûf arasına başka öge getirilebilirken, sıla ve mevsûl arasına herhangi bir öge getirilememektedir.[289]

Dolayısıyla, Radî'nin İbnü'l-Hâcib'in ifadelerine yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere, cümlede zamirin râcî olduğu fâilden önce kullanılıp kullanılmayacağı meselesi,

[286] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/188.
[287] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/188.
[288] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/188.
[289] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/196-197.

söz dizimiye alakalı bir durum olarak değerlendirilmekte, fâilin söz dizimindeki sırasına takdîrî olarak getirilmesi durumunda bir sıkıntı oluşmuyorsa, zamirin fâilden önce getirilmesi de uygun bulunmaktadır. Radî kelimenin zâhir olarak kullanılmasından önce zamir kullanılması şeklindeki durumun oluşmaması adına, gerekli yerde fâilin te'hîr edilebilmesi ve gereklilik bulunması halinde mef'ûlün fâilin zamirine bitişik halde bulunmasına rağmen takdîm edilmesi durumunu da kabul edilir bulmaktadır.

5.2.5 İstisnâ Teorisi ve Mukadder Yapı ile İncelenmesi

Radî, İbnü'l-Hâcib'in iki kısımdan oluştuğunu ifade ettiği muttasıl ve munfasıl müstesnâ arasındaki ayrıma şöyle açıklık getirmektedir:

- Munkatı' müstesnâ, istisnâ edilen ögenin, müstesnâ minhe dahil olmadığı istisnâ çeşididir. Burada müstesnâ ve müstesnâ minh arasında tür yönünden bir farklılık olup olmaması önem arz etmez.[290] Örneğin جَائَنِي الْقَوْم إِلَّا زَيْدًا (*Bana Zeyd hariç bir topluluk geldi.*) cümlesinde Zeyd, söz konusu topluluğun içinde bulunmuyorsa, bu munkatı' müstesnâdır.[291]
- Dolayısıyla muttasıl müstesnâ da müstesnâ minhin müstesnânın içerisinde bulunduğu istisnâ çeşidi olmaktadır.[292]

Radî, mezkûr açıklamalardan sonra, istisnânın aklî yönüyle ve ifadenin mantıksal karakteriyle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunlara geçmeden önce konuya dair diğer âlimlerce ortaya atılan görüşler ele alınacak, ardından Radî'nin de isabetli bulduğu görüş incelenecektir.

جَائَنِي الْقَوْم إِلَّا زَيْدًا cümlesinde, Zeyd'in topluluk (الْقَوْم) içerisinde olduğu kabul edilirse, mana şu şekilde çelişkili olmaktadır:

جَاءَ زَيْد مَعَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَجِيئ زَيْد[293]

[290] Radî bu konuda bazılarının, munkatı' müstesnânın tür ile alakalı olduğunu zannettiğini ifade etmektedir.
[291] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/76.
[292] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/76.
[293] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/76.

Zeyd toplulukla birlikte geldi ve Zeyd gelmedi.

Kur'ân-ı Kerîm'deki pek çok istisnâ âyetinden birinde[294] de aynı durum ortaya çıkmaktadır:

فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْف سَنَة إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا

Onların arasında elli yıl hariç bin sene kaldı. (950 sene kaldı)

Âyetteki elli yılın (müstesnânın), bin yılın (müstesnâ minhin) içerisinde olduğu kabul edilirse, anlam çelişkili hale gelecektir:[295]

لَبِثَ الخَمْسِينَ فِي جُمْلَةِ الأَلْفِ وَلَمْ يَلْبَثْ تِلْكَ الخَمْسِينَ

Onların arasında bin yıla dahil olarak elli yıl kaldı ancak bu elli yılı kalmadı.

Bir diğer görüşe göre جَائَنِي قَوْم إِلَّا زَيْد cümlesinde Zeyd, söz konusu topluluğun içinde değildir. Cümlede yer alan إِلَّا زَيْد ibaresi ise, sözü söyleyenin neyi kastettiğini ifade etmek için kullanılmış bir karînedir. Radî bu durumun istisnâ ile ilgili kabul gören görüşe muhalif olduğunu kabul eder. Zira istisnâ bir şeye dahil olan şeydir. Ve dahil olma gerçekleşmediğinde, çıkarılma da söz konusu olamaz. Örneğin لَهُ عَلَيَّ عَشْرَةَ إِلَّا وَاحِدًا (*Ona bir hariç on borcum var*) sözündeki bir, ona dahildir. Dolayısıyla bu görüş kabul edildiği takdirde, bu cümlede de problem ortaya çıkmaktadır.[296]

Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) da müstesnânın müstesnâ minhe dahil olmadığını ancak müstesnâ, müstesnâ minh ve istisnâ edatının tek isim konumunda olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla لَهُ عَلَيَّ عَشْرَةَ إِلَّا وَاحِدًا (*Ona bir hariç on borcum var*) cümlesi, "*Ona dokuz borcum var."* manasına gelmektedir. Radî bu görüşü de makul bulmamış ve istisnânın "çıkarılan" olması yönündeki genel kabule aykırı olduğunu ifade etmiştir.[297]

Radî'nin kabul ettiği görüşe göre, جَائَنِي قَوْم إِلَّا زَيْدًا cümlesinde herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü Zeyd'in kavme dahil olması ve çıkarılması, fiile isnadından önce

[294] Ankebût Sûresi 29/14.
[295] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/77.
[296] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/77.
[297] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/77-78.

gerçekleşmektedir.[298] Dolayısıyla cümlenin derin yapıdaki karşılığı şu şekilde olmaktadır:

القَوْم مَخْرَج مِنْهُمْ زَيْد جَاؤُونِي

Zeyd'in içinden çıkarıldığı topluluk bana geldi.

Bir diğer örnek de aynı şekilde açıklanmaktadır:

لَهُ عَلَيَّ عَشْرَةَ إِلَّا دِرْهَمًا

"Ona bir dirhem hariç on dirhem borcum var."

لَهُ عَلَيَّ العَشْرَةَ المَخْرَج مِنْهَا وَاحِدًا

"Ona, ondan bir eksik dirhem borcum var."

Radî'nin konuya dair ifadeleri şu şekildedir:

> "Bu böyledir. Çünkü mensûb ileyh fiildir. Ve lafzen te'hîr edilse bile, fiilin kendisine delâlet ettiği nisbet üzere var olarak takdîm edilmesi gerekir. Çünkü kendisine nisbet edilen ve nisbet edilen şeyin aralarındaki nisbetten önce olması zorunludur. Ve istisnâda, kendisine nisbet edilen müstesna minh olduğunda, duhulün ve ihrâcın nisbetten önce hasıl olması gerekir. Böylece çelişki de olmaz."[299]

Radî, problemin çözümünü, oluş sırasına işaret ederek çözmüştür. Cümle yüzey yapısı itibarıyla incelendiğinde çelişkili görülebilecekken, derin yapısı göz önünde bulundurulduğunda anlaşılır bir şekilde açıklanmış olmaktadır. Örnek cümlede; Zeyd'in önce topluluğa dahil olup ardından topluluğun içinde mevcut olmadığı bilgisi oluşmakta; bundan sonra "gelmek" fiili ile aralarında ilişki kurulmaktadır. Böylece hem istisnâ ile ilgili genel kabul gören "dahil edilme ve çıkarılma" anlayışı muhafaza edilmiş olmakta, hem de herhangi bir çelişki meydana gelmeden cümle anlaşılmakta ve açıklanmaktadır.

5.2.6 Cinsini Nefyeden Lâ'da Nekre ve İstiğrak Manası

Cinsini nefyeden lâ'nın amel ettiği ismin mebnî olarak kabul edilmesi halinde, bu durumun sebebi konusunda da görüşler öne sürülmüştür. Radî, bu durumun -yani lânın

[298] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/78-79.
[299] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/78-79.

isminde tenvînin hazfedilmesinin ve ismin mebnî olmasının- onun benzerlerinden farklı olması için olmadığı ve anlamla alakalı olduğuna dikkat çekmektedir. Radî'ye göre böyle bir kullanım, içerisinde anlamca *istiğrâk mîni (من)* barındırmasından dolayı mebnî olmaktadır. Dolayısıyla mesele, aralarındaki farktan dolayı değil, ibarenin manasına yönelik bir takdir yapılması ve bu takdire göre kelimenin nekre olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Radî'nin örneği üzerinden incelendiğinde, mesele daha anlaşılır olmaktadır. Buna göre لَا رَجُل ibaresi, adam cinsinde hiçbir kimsenin mevcut olmadığı anlamını barındırdığından, mana لَا مِنْ رَجُل şeklinde olmaktadır.[300]

Radî, ref' ve nasb ile kurulan cümlelerdeki anlamsal farkı, örnekleriyle daha açık hale getirmiştir:

لا رجلَ في الدار Evde hiçbir adam yoktur.

لا رجلٌ في الدار Evde bir adam yoktur.

Her iki ifade arasındaki fark şöyledir: Kelimenin fethayla kullanılması halinde, istiğrak manası kesinleşmekte, dolayısıyla evde hiçbir erkeğin bulunmadığı anlamı ortaya çıkmaktadır. İkinci şekliyle damme ile kullanıldığı takdirde ise evde bir tane adam olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak burada, evde iki adamın bulunduğu da kastediliyor olabilir. Dolayısıyla *lâ'*nın ismine, istiğak manasını kazandırmak için nekra yapılıp مِنْ manası dahil edilmiş, menbî olmadan önceki harekesi de aynen bırakılmış olmaktadır.[301]

Mezkûr cümlede Radî, mukadder yapının anlamı ortaya çıkarmasına dair dikkat çekici bir örnek sunmuştur. Örnekte, harekedeki değişimin, başka bir manaya işaret ettiği anlatılmakta, bunun yanı sıra bu değişikliğin derin yapıdaki anlamı da ortaya çıkarılmaktadır. Son olarak da harekenin nasb olarak tercih edilmiş olmasına da değinilip, cümledeki lafzî değişim ve anlam-derin yapı ilişkisi açıkça ortaya konulmuş olmaktadır.

[300] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/156.
[301] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/156.

5.3 Rütbe

Tertîb, *"bir şeyi kendi yerine koymak"*[302] anlamındadır. Buna göre tertîb *"nahvî işlevin, nahvî- terkibî bağla, kendisine bağlı olan diğer işlevlere göre alması gereken aslî konumdur. Böylece o, terkipte kelimelerin konumlarını betimler."*[303] İ'râb alâmetlerinin de bu işlevi yerine getirdiği bilinmektedir. Ancak bu her zaman mümkün olmamaktadır. Bu alâmetlerin olmadığı durumlarda, diğer alâmetlerin yanı sıra, rütbe dikkate alınmaktadır.[304]

Kelimelerin cümledeki tertibinin belirlenmesi mana ile ilişkilidir. Önce zihinde belirli manalar ortaya çıkmakta, ardından ikincil derecede öneme sahip olan lafza dökülmektedir. Kelamdaki söz konusu sıralama, *lafzî* ve *manevî* olmak üzere iki şekilde bulunan kurallarla gerçekleşmektedir.[305]

5.3.1 Lafzî Karîne ve Rütbe

Lafzî i'râb ve karînenin bulunmaması durumunda, cümledeki fâil ve mef'ûlün cümle içerisindeki konumunda bulunması; dolayısıyla fâilin mef'ûlden önce gelmesi gerekmektedir. Kelâmda lafzî bir karinenin bulunması durumda ise hangi kelimenin fâil hangisinin mef'ûl olduğu ortaya çıkmaktadır. Radî'nin, lafzî karîneye dair ele aldığı üç örnekten ilki, tevâbi' türünden kelimelerin i'râbına dairdir.[306] *Te'kîd*, *sıfat*, *bedel*, *atf-ı beyan* ve *harf ile atf*ı kapsayan tevâbi', bağlı oldukları isimlere i'râb yönünden uyum sağlamaktadır.[307] Radî'nin örneği, isme getirilen sıfatın karîne olarak değerlendirilmesiyle ilgilidir:[308]

ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى الظَّرِيف

[302] İmîl Bedî' Yâkûb-Mîşel 'Âsî, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luga ve'l-Edeb,* 376.
[303] Mahmoud Fallaha, "Rütbe ve Udul Kavramları Perspektifinden Arapçada Sözcüğün Cümle İçinde Yer Alacağı Konumu Tespit Etmenin Kuralları: Kur'ân ve Sünnetten Uygulamalı Örnekler", *Hakkari Journal of Theology* 2 (Haziran 2023), 41.
[304] Fallaha, "Rütbe ve Udul Kavramları Perspetifinden Arapçada Sözcüğün Cümle İçinde Yer Alacağı Konumu Tespit Etmenin Kuralları: Kur'ân ve Sünnetten Uygulamalı Örnekler", 41.
[305] Radî'nin zamirin takdîmi konusunda ele aldığı takdîm türleri, bir sonraki başlıkta zamirler özelinde ele alınacaktır.
[306] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/190.
[307] Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* 71.
[308] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/190.

Mûsâ (مُوسَى) ve *İsâ* (عِيسَى) isimleri, sonlarında bulunan elif-i maksûre nedeniyle i'râb harekesi almayan isimlerdir. Dolayısıyla hangisinin fâil hangisinin mef'ûl olduğunun tespit edilmesi için sıfatın harekesinin dikkate alınması gerekmektedir.

Örnekte tâbi olan sıfatın harekesi fâil ve mef'ûlün ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sıfatın ref' edilmesi halinde, sıfat ile mevsûfun asıl itibariyle yan yana olmaları gerektiğinden, cümle

ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى الظَرِيفُ

"*Zarif İsa Musa'yı dövdü.*" şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Sıfat nasb edildiğinde ise yine sıfatın yanındaki isim olan "İsa" ismi de mevsuf olarak nasb edilecek ve cümle aşağıdaki şekilde olacaktır.

ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى الظَرِيفَ

"*Musa zarif İsa'yı dövdü.*"

Müellif bunun dışında *fâil alâmetinin fiile bitişmesi* ve *ikincinin zamirinin birinciye bitişmesi* durumunu da lafzî karîne olarak ifade etmiştir. Fâilin alâmetinin fiile bitişmesi durumuna ضَرَبَتْ مُوسَى حُبْلَى cümlesini, ikincinin zamirinin birinciye bitişmesi durumuna ise ضَرَبَ فَتَاهُ مُوسَى cümlesini örnek vermektedir.[309]

İlk cümlede (ضَرَبَتْ مُوسَى حُبْلَى) fiile bitişen ت harfi, fâilin müennes bir isim olduğunu gösterdiğinden, vurma eylemini gerçekleştiren kişinin hamile kadın olduğu, Mûsâ isminin ise mef'ûl olduğu ortaya çıkmaktadır. Cümlenin anlamı ise şu şekilde olmaktadır:

ضربت موسى حبلى *"Hamile kadın Musa'yı dövdü."*

[309] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/190.

İkinci örnekte ise cümlenin anlamı zamire bakılarak tespit edilmekte ve ضَرَبَ فَتَاهُ مُوسَى cümlesi *"Musa genç oğlunu dövdü."* şeklinde anlaşılmaktadır.

5.3.2 Manevî Karîne ve Rütbe

Cümlede mânevî bir karîne bulunması da kelimenin fâil veya mef'ûl konumunda olduğunu göstermektedir. Bu duruma şu cümle örnek verilmektedir:[310]

أكل الكمثرى موسى

"Musa armudu yedi."

Cümlede; lafzî yönden bakıldığında, fâil olarak kabul edilebilecek iki unsur bulunmaktadır. Her ikisi de i'râb harekesi almayan isimler olduğundan, hangisinin fâil olacağının lafzî bakımdan tespit edilmesi mümkün olmamaktadır. Ancak mana yönünden bakıldığında, "yemek" fiilini gerçekleştirebilecek olan tek isim Musa olduğundan, diğer bir ifadeyle "yeme" eylemi armuda isnâd edilemeyeceğinden, Musa'nın özne, armudun nesne olduğu, mânevî karîne ile ortaya çıkmaktadır. Burada cümle ögeleri arasındaki semantik ilişkiler önem kazanmaktadır. Sözlüksel anlam uyumu (مُنَاسَبَة مُعْجَمِيَّة) kavramıyla ifade edilen bu durum, cümlede bulunan ögelerin yanında, mevcut ögelerin arasında bulunan ilişkilerin de anlam üzerinde etkili olmasıyla ilgilidir. Örneğin "Avcı tavşan vurdu." Cümlesinin ögeleri; avcı, tavşan, vurdu ve ögelerin arasında bulunan ilişkilerdir. Cümleyi anlamak için, cümlede bulunan kelimelerin anlamını bilmenin yanı sıra, birbirleriyle olan ilişkilerinin de anlaşılması gerekmektedir. Örnek cümlede istisnâî bir durum olmadığı sürece, tavşanın avcıyı vurması söz konusu olamaz.[311]

Radî'nin örneği olan أكل الكمثرى موسى cümlesinde de armut kelimesi anlam yönünden söz konusu olamayacağından, fâilin Mûsâ olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

[310] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/191.
[311] Aydın, *Arap Dilinde Lafız Mana İlişkisi*, 63.

Radî'nin, birinci mef'ûlün rütbe olarak ikinciden önce geldiği ve mana olarak fâil olduğunda tehir edildiğine dair de ifadeleri bulunmaktadır.[312] Fâilin muttasıl zamir olması halinde takdîm edildiği[313] ve konumundan te'hîr edildiği durumlara da yer vermektedir. Örneğin mef'ûl zamirinin fâile bitiştiği durumda, fâilin te'hîri gerekmekte, aksi halde "zikirden önce izmâr"[314] meydana gelmiş olmaktadır. Buna karşın Ahfeş ve İbn Cinnî böyle bir kullanımın da olabileceğini savunmaktadır. Fâilin sılasına veya sıfatına mef'ûl bitişmesi durumunda da yine aynı durum geçerli olmaktadır.[315]

Radî, âmilin rütbesinin mâmulden önce olduğunu ifade etmektedir. Mübtedâ ve haber arasında takdîm yapılabilirken, fiil ve fâil arasında bunun mümkün olmaması da bu durumla ilişkilendirilmiştir. Zira fâilin takdîm edilmesi durumunda; mâmul olan fâil, âmilinden önce gelmiş olacaktır. Bu da kabul görmemektedir. Mef'ûllerde ise bu durum farklıdır. Cümlenin yan unsuru olmalarından dolayı, cümlede farklı yerlerde de kullanılabilmektedirler.[316] Görüldüğü üzere, âmilin takdîm edilmesi meselesi, cümlenin aslî unsurlarıyla ilgilidir.

Mübtedâ, cümlede takdîm edilen ögedir. Bunun sebebi Radî'ye göre, cümlede üzerine hüküm verilen unsurun mübtedâ olmasıdır. Dolayısıyla hükmün, üzerine hüküm verilecek unsurdan sonra getirilmesi gerekmektedir. Fiil cümlesinde ise bunun tersi görülmektedir. Buradaki gerekçe ise, âmilin öncelenmesine dayanmaktadır. Fiil cümlesinde neden mananın değil de lafzî bir mesele olan âmilin öncelendiği konusunu da Radî amelin târi' oluşuyla açıklamıştır. İtibar edilenin de matrû' 'aleyh değil, târi olduğunu ifade etmektedir.[317] Radî mübtedâ-haber arasında âmil-mâmul ilişkisi olmadığından, hüküm açısından bir çözümleme yapmakta; fiil cümlesinde ise fiil ve fâil rasında âmil-mâmul ilişkisi olduğundan, âmil olanı önceleyip lafzî bir yorum yapmaktadır.

---

[312] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/189.
[313] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/191.
[314] el-İzmâr kable'z-zikrin (الإضْمَار قَبْلَ الذكْر) câiz olduğu yerler hakkında bilgi için Bkz. Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* 29.
[315] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/196.
[316] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/68.
[317] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/229.

Radî زَيْدٌ فِي دَارِهِ cümlesinde ه zamirinin isimden (Zeyd) önce söylenmiş olmasına rağmen doğru bir kullanım olarak kabul edilmesi, mübtedânın takdîminin asıl olarak kabul edilmesiyle açıklanmaktadır. Çünkü bu cümlenin takdiri زَيْدٌ فِي دَارِهِ (Zeyd evindedir.) olarak yapılmaktadır.[318]

Nâibü'l-fâilde ise mesele, nâibü'l-fâilin fiilden hemen sonra gelmesi değildir. Nitekim عُلِم زَيْدًا أَبُوك örneğinde cümlenin anlamından, أَبُوك kelimesinin nâibü'l-fail olduğu anlaşılmaktadır. Rütbenin önem kazandığı durum ise, ifadede bir karışıklık (lebs) meydana gelmesi durumudur. Radî'nin örnek verdiği أَعْطَيْتُ زَيْدًا أَخَاك cümlesi,[319] farklı şekillerde anlaşılmaya açık bir ifadedir:

- Zeyd'e senin kardeşini verdim.
- Senin kardeşine Zeyd'i verdim.

Anlam yönünden meydana gelebilecek karmaşanın önlenmesi için, bu cümlenin diziminde rütbe dikkate alınmalıdır. İfadeyi açıklığa kavuşturan bir karîne mevcut olduğunda ise rütbeyi dikkate alma durumu da ortadan kalkmış olmaktadır. Radî'nin örnek verdiği Câsiye Sûresi 23. âyet bu ikinci duruma örnek teşkil etmektedir.

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَه هَوَاه

"Hevâsını ilah edinen kimseyi gördün mü?" anlamındaki cümlede *ilâh* (إِلَهَ) kelimesi aslında ikinci mef'ûldür. Ancak önemine binaen, daha önce kullanıldığı görülmektedir.[320]

Radî'ye göre semâda عَلِمْتُ fiilinin de أَعْلَمْتُ fiilinin de ilk mef'ûlü nâ'ibü'l-fâil olarak değerlendirilmektedir. عَلِمْتُ fiilinin ilk mef'ûlünün nâibü'l-fâil olması mertebesinden dolayıdır. İlk mef'ûl, mertebe bakımından fâilin hemen ardından gelmektedir. أَعْلَمَ fiiliyle ilgili de şöyle bir durum söz konusudur. أَعْلِمَ fâili, aslında عَلِمَ fiilinin fâili olmaktadır. Yani أُعْلِمَ زَيْدٌ عَمْرًا مُنْطَلِقًا cümlesi, aslında عَلِمَ زَيْدٌ عَمْرًا مُنْطَلِقًا anlamına gelmektedir. Kıyas bakımından ise, أَعْلَمْتُ fiilinin ikinci filinin üçüncüye tercih edilmesi

[318] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/230.
[319] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/218.
[320] Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufassal li-Kitâbillâhi'l-Mürattel* (Amman: Dârü'l-Fikr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997-98), 8/131; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/218.

ve عَلِمْتُ fiilinin ilk mef'ûlünün tercihi daha doğru kabul edilmiştir. Her birinin olması gereken yerde (merkezinde) bulunmasının da karışıklığın önüne geçeceği vurgulanmıştır.[321]

Radî, cümledeki bir unsurun diğerinden önce bulunmasının, dinleyen açısından da önemine dikkat çekmektedir. Şart, istifhâm, temennî ve benzeri ögelerin, kelamda önde bulunduğu (mertebetü't-tesaddür)[322] bilinmektedir. Bunlar, içinde yer aldığı ifadenin manasını değiştiren unsurlardır. Söz konusu unsurların, söz içinde önde bulunmamaları halinde; dinleyen kişi, bu unsurun kendisinden öncekinde mi yoksa sonraki kelime üzerinde mi bir değişiklik meydana getirdiğini anlayamayacaktır. Aynı durum muzâf ile şart ve istifhâm edatları için de söz konusudur.[323]

Genel olarak bakıldığında Radî, cümlenin ögelerinin söz diziminde belirli mertebelere/rütbelere sahip olduğu ve söz diziminde değişiklik yapılmasının karîne şartıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

5.3.3 Zamirin Takdîmi ve Takdîm Türleri

Radî, açıklayıcı öge-açıklanan öge (müfessir-müfesser) karşıtlığında lafzî, mânevî ve hükmî olmak üzere üç takdîm türünden bahsetmiştir.[324]

Bun göre lafzî takaddüm, mercîin zamirden önce açıkça zikredilmesi durumudur. Mana bakımından takdîm edilmiş veya tehir edilmiş olan öge, cümlede lafzen takdîm edilmişse lafzî tekaddüm meydana gelmiş olur. Örneğin وَإِذْ اِبْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ âyetinde[325] mef'ûl konumundaki *İbrahim* (إِبْرَاهِيمَ) kelimesi mana yönünden muahhar olsa da lafzen mukaddemdir.[326] Cümlenin asıl itibariyle mukadder yapısı وَإِذْ اِبْتَلَى رَبُّهُ إِبْرَاهِيمَ şeklindedir.

[321] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/218.
[322] İmîl Bedî' Yâkûb-Mîşel 'Âsî, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luga ve'l-Edeb,* 394.
[323] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/257.
[324] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404-406.
[325] Bakara Sûresi, 2/124.
[326] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404.

Radî, iki ya da daha fazla öge zikredildikten sonra bir açıklayıcı öge bulunması durumunda; açıklayıcı unsurun (müfessir) en yakında olan kelimeyi açıkladığını ifade etmektedir. Buna göre

جَائَنِي زَيْدُ وَبكْرٌ فَضَرَبْتُهُ *Bana Zeyd ve Bekir geldi ve onu dövdüm.*[327]

şeklinde kurulan bir cümlede, zamire en yakın isim *Bekir* (بكْرٌ) olduğundan, söz konusu kural gereği, mütekellimin Bekir'i dövdüğü anlamına ulaşılmaktadır. Bununla birlikte bu durum karîne ile değişebilmektedir. Çünkü karîne bulunması halinde, müfessirin kendisine uzak olan isme râcî olması da uygun görülmektedir. Örneğin

جَائَنِي عَالِمٌ وَجَاهِلٌ فَأَكْرَمْتُهُ *Bana alim ve cahil geldi, ona saygı gösterdim.*[328]

Radî, bu cümle örneğini tercih ederek, ikram edilen kişinin âlim olduğunun anlaşıldığını kabul etmiştir. Onun cahil ve âlim iki kişinin bulunduğu yerde, âlime ikramda bulunmanın daha akla uygun olduğunu düşündüğü açıktır. Radî, sözü çevreleyen bağlamsal şartları dikkate almakta; çözümlemelerini yalnızca dil içi bağlamla ve lafzî unsurlarla sınırlı tutmamaktadır.

Radî'ye göre mânevî tekaddüm, "*açıklayıcı unsurun sarih şekilde mevcut olmamasıyla birlikte, bu zamir dışında ve onun cümledeki konumunun öncesinde, açıklayan unsur olmayı gerektiren bir şeyin bulunmasıdır."*[329] Manevî takdîmi gerektiren durumlar şunlar olabilir:[330]

- Fâiliyet manasının, fâilin rütbesinin mef'ûlden önde olmasını gerektirmesi
- İbtidâ manasının, mübtedânın habere takdîmini gerektirmesi
- İlk mef'ûlün manasının, ikinciye takdîmi gerektirmesi
- Fiilin muttasıl ya da munfasıl zamiri açıklayan masdar anlamını taşıması (Sıfat için de aynı durum söz konusudur.)
- Kelamın bağlamının müfessir gerektirmesi

Radî'nin sırada, hükmî takaddümü zikretmiştir. Hükmî tekaddüm; *açıklayıcı unsurun lafzî olarak te'hîr edilmesidir. Açıklayıcı unsurun (müfessir) zamirin mahalline takdîmini gerektiren tek şey zamirin kendisidir.*[331] Buradaki takdîm, gâib zamirin

[327] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404.
[328] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404.
[329] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404.
[330] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404-405.
[331] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/404-405.

vaz‘ıyla alakalıdır. Bu zamir, lafız ve mana olarak cümle içinde takdîm edilmemiş olsa dahi, gâib zamir takdîm etmek üzere vazedilmiştir. Açıklayıcı kelime sayesinde mârife olduğundan, açıklayıcı kelimenin de takdîmini gerektirir. Aksi halde zamir nekra ve kapalı bir anlamda kalır ki bu da vaz‘ına aykırı bir durum olacaktır. Gâib zamirin müfessirine takdîm edilmesi[332] ta‘zîm ve tefhîm amacıyla yapılmaktadır. Önce zamirin zikredilip sonra açıklanması, merak uyandırmaktadır. Ayrıca aynı ögenin önce müphem sonra açık halde zikredilmiş olması, ifadenin pekiştirilmesini sağlamaktadır.[333]

5.3.4 Mübtedâ veya Haberin Takdîminin Manaya Etkisi

Burada önce mübtedânın sonra haberin takdîm edilmesi gereken durumlar ortaya konulacak, Radî’nin bunlarla ilgili yorum ve çözümlemeleri incelenecektir.

Mübtedânın Takdîmi

İbnü’l-Hâcib, mübtedânın takdîm edileceği durumları şu şekilde açıklamaktadır:[334]

- Kelamın başında olan bir unsuru barındırması
- Mübtedâ ve haberin her ikisinin de mârife olması veya eşit olmaları
- Haberin mübtedânın fiili olması

İbnü’l-Hâcib’e göre bu durumlarda mübtedânın takdîm edilmesi zorunludur.[335]

Radî, lafzî unsurlar-mânevî unsurlar karşıtlığına dair birçok meseledeki yaklaşımına uygun olarak, burada da manevî karîneye vurgu yapmakta ve mânevî karîne bulunduğu takdirde, her ikisi de mârife de olsa, mübtedânın tehirinin mümkün olduğunu ifade

[332] Radî, bu durumdaki zamirin nekra olduğunu kabul ederken, diğer nahiv alimlerinin, zamirden hemen sonra getirilen müfessir sayesinde telafi edildiğini, dolayısıyla zamirin mârife olduğunu kabul ettiklerini belirmektedir. Bkz. Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 2/406.
[333] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 2/405-406.
[334] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 1/256.
[335] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye,* 1/256.

etmektedir. Yani Radî'ye göre bu durumda mübtedânın takdîmi zorunluluk değil, imkân dahilinde bir tercihtir. Radî bununla ilgili şu ifadeyi şahit olarak zikreder.[336]

بَنُونَا بَنُو أَبْنَائِنَا *"Oğullarımızın oğulları oğullarımız gibidir."*

Cümlede, بَنُونَا kelimesi takdîm edilmiş mârife haber, بَنُو أَبْنَائِنَا ise te'hîr edilmiş mârife mübtedâdır. Cümlede aksinin düşünülmesi anlam bakımından mümkün olmadığından, herhangi bir anlam karışıklığı da ortaya çıkmamaktadır. Zira aksi takdirde "Çocuklarımız çocuklarımızın çocuklarıdır." şeklinde bir mana ortaya çıkacaktır.

Haberin fiil olması durumunda mübtedânın takdîm edilmesi gerekmektedir. Çünkü mübtedânın tehir edilmesi durumunda, fâil ile mübtedâ arasında benzerlik ortaya çıkacaktır. Bunlara ilaveten habere فَ harfinin getirilmesi, إلا dan sonra gelmesi ve mübtedânın başına ل harfinin gelmesi durumunda da haber te'hîr edilmektedir.[337]

Haberin Takdîmi

İbnü'l-Hâcib'in haberin takdîm edilmesi gereken durumlarla ilgili ifadeleri ise şöyledir:[338]

- Sözde başta gelmesi gereken bir şey müfred haberin içinde bulunduğunda
- Haber doğrulayan konumda olduğunda
- Müteallakının zamiri mübtedâda bulunduğunda
- Enne (أَنَّ) edatından dolayı

Birinci durumda, bir unsurun müfred haber olarak başta gelmesi iki şekilde mümkün olmaktadır: Soru kelimesi olması veya onun muzâfı olması halinde takdîm meydana gelir. İkincisi, nekra olan mübtedâyı tahsis eden haberdir. Zarfın haber olarak nekra mübtedâya gelmesi durumu, genellikte dua çağırma anlamını kapsamamaktadır. Bunun sebebi, anlam karışıklığını önlemektir. Çünkü haberin sıfatla karışması ihtimali gerçekleşebilir. Radî, bunun az karşılaşılan bir durum olduğunu da ifade etmiştir. Zarf

[336] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/257-258.
[337] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/256-259.
[338] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/259.

olmayan kelime takdîm edildiğinde mübtedâ ile haberin karışması, ya da bedel olarak görülmesi mümkünken, zarfın lafzen ya da mahallen nasb edilmesi sebebiyle, haber olduğu belli olmaktadır. Kûfelilerde ise zarf, kendisinden sonraki isimde âmil olduğundan, bu babdan kabul edilmemektedir. Üçüncü durumda kastedilen müteallak, haberin bir parçasıdır. Zamirin kelimenin söylenmesinden önce gelmemesi için haber takdîm edilmektedir. Müteallık mübtedânın sıfatındaysa, haber mübtedâ ve sıfatı arasına getirilir. *Enne* ile başta getirilmesi de *inne* ile karışmasını önlemek için yapılmaktadır. Yine *illâ* lafzı bulunduğunda da ters çevirmek anlamı bozmaktadır.[339]

Haberin takdîmiyle ortaya çıkan bir mana haber te'hîr edildiğinde anlaşılmıyorsa, bu durumda yine haberin takdîmi gerekir. Örneğin Temim kabilesinden olan birisinin bununla övünmek için kurduğu تَمِيمِيٌّ أَنَا şeklindeki cümlede, haberin takdîmi söz konusudur.[340] Cümle, أَنَا تَمِيمِيٌّ şeklinde söylendiğinde mezkûr övünme manası ortadan kalkacaktır.

5.3.5 Mef'ulün Takdîminin Manaya Etkisi

Me'fûl meah dışındaki mef'uller, cümlede fiile takdîm edilebilmektedir. Cümlenin fiilinin te'kîd nûnu ile kullanımı halinde ise mef'ûlün fiilden sonra getirilmesi gerekmektedir. Bu durum, fiilin te'hîr edilmesinin, fiilin önemli olmamasından kaynaklandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla fiilin önemine işaret etmekte olan te'kît nûnu, fiilin te'hîr edilmesi ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Örneğin زَيْدًا اِضْرِبَنَّ şeklinde bir cümle kurulamamaktadır.[341] Özetle buradaki mesele, fiilin önemine işaret edilmesiyle ilgilidir. Nitekim Sîbeveyhi "*Beyânı onlar için en önemli olanı takdîm ederler.*"[342] ifadesiyle bu duruma işaret etmiştir.

Takdîm edilen unsurun cümle içerisindeki önemine işaret eden mezkûr örneğin ardından Radî, gramatik çözümleme kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli açıklamalar yapmakta ve örnekler vermektedir. Ancak burada teferruatlı dilbilgisi

[339] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/259-263.
[340] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/263.
[341] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/337.
[342] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 1/34.

konularına değinilmeden, onun Basra ve Kûfe ekolleri arasında tartışma konusu olan bir meseleye dair ifadelerine yer verilecektir.

Radî, Kûfe ve Basra ekolleri arasında tartışma konusu olan زَيْدًا غُلَامُهُ ضَرَبَ (Zeyd'i oğlu dövdü.) örneği üzerinde durmaktadır. Kûfe ekolü, böyle bir cümlenin kurulamayacağını söylemektedir. Zeyd isminin takdîren te'hîr edilmesi gerektiğinden, bu cümle kabul edilemez bulunmaktadır. Zeyd isminin te'hîr edildiği kabul edildiğinde (غُلَامُهُ ضَرَبَ زَيْدً denildiğinde) de غلامه kelimesindeki zamir (ه) kendisinden önce gelen ismi açıklamamaktadır. Kur'ân'dan da bir örnek verilmektedir:[343]

وَاِذَا اِبْتَلَى اِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ

Âyette[344] mef'ûl konumundaki اِبْرَاهِيمَ kelimesi ile örnek cümledeki "Zeyd" kelimesi arasında şöyle bir farklılık bulunmaktadır. Âyetteki "İbrahim" ismi, sadece mef'ûl olması yönüyle te'hîr edilmekte, cümledeki "Zeyd" ismi ise, ibarede hem mef'ûl hem de mâmul olması yönüyle te'hîr edilmektedir.[345]

Basra ekolü ise Radî'nin de doğru bulduğu şekilde, cümledeki mef'ûlün *lafzî tekaddümünü* esas alarak, böyle bir cümle kurulmasında bir sorun görmemişlerdir.[346] Onlara göre cümledeki dizilim yalnızca lafız itibariyledir ve cümlenin mukadder yapısı, tıpkı âyet-i kerîme gibi ضَرَبَ زَيْدًا غُلَامُهُ şeklindedir.

Kûfe ve Basra ekollerinin görüş ayrılığı cümlenin mukadder yapısının mı yoksa zâhirinin mi diğer bir ifadeyle aslının mı fer'inin mi dikkate alınması gerektiği konusu etrafında cereyan eden bir görüş ayrılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Radî, bu konuda Basra ekolünün görüşünü isabetli bulmaktadır.

5.3.6 Kâne (كَانَ) Haberinde Takdîm ve Karîne

Kâne (كَانَ) fiilinin haberinin genel olarak mübtedânın haberi gibi olmakla birlikte, bazı yönlerden kendine ait özelliklerinin olduğu bilinmektedir. Haberinin takdîmi

[343] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/338.
[344] Bakara Sûresi, 2/124.
[345] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/338.
[346] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 1/338.

konusunda, İbnü'l-Hâcib "mârife takdîm edilir" ifadesini kullanmıştır. Bu, mübtedânın haberinde karşılaşılmayan bir kullanım şekli olmaktadır. Zira mübtedâ ve haberin mârife olarak kullanılması, herhangi bir karîne bulunmadığı takdirde anlam kapalılığı meydana getireceğinden, doğru bir kullanım olmamaktadır. *Kâne*nin haberinde ise, bundan farklı olarak her ikisinin de mârife olması, (veya eşit olması) anlamda bir karışıklık meydana getirmemektedir. Bu da i'râblarının aynı olmamasından dolayıdır.[347]

Radî, burada da takdîmi anlam bulanıklığıyla ilişkili olarak ele almaktadır. *Kâne*nin ismi ve haberinden herhangi birinin i'râbı zâhir ise, haberin takdîmi noktasında herhangi bir engel bulunmamakla birlikte; her ikisinin de i'râbının zâhir olmaması ve karînenin de mevcut olmaması halinde, takdîm de mümkün olmamakta ve önce isim sonra haber getirilmektedir. Radî, كَانَ الفَتَى هَذَا cümlesini bu son duruma örnek vermektedir. Cümlede الفَتَى (genç) kelimesi, sonundaki elif-i maksûreden dolayı, هَذَا (bu) kelimesi de mebni bir zamir olarak i'râb harekesi almamıştır. Dolayısıyla, bu iki isimden hangisinin isim hangisinin haber olduğuna dair herhangi bir emare bulunmadığından, her ikisi de cümlede bulunması gereken aslî konumunda bulunmak durumundadır.[348]

5.3.7 Hâl ve Temyizde Rütbe ve Anlam

İbnü'l-Hâcib'in hâl tanımı şu şekildedir: *"Hâl, fâil veya mef'ûl bih'in hey'etini/durumunu lafzen veya manen açıklayan şeydir."*[349] Radî, hâlin zamandan bağımsız mutlak bir anlam ifade etmediğini belirtmekte; İbnü'l-Hâcib'in tanımından ama tanımdan bu konuda yanlış bir anlamın çıkarılması ihtimaline dikkat çekmektedir.[350] Radî'ye göre bu tanım; hâl unsurunun ne olduğunu açıklamadığı gibi, tanımdan hâlin manası da anlaşılmamaktadır. Bu durumda da hâlin, fâil veya mef'ûlün hey'etini zamandan bağımsız olarak açıklamak üzere vazedilmiş bir unsur olduğu yanılgısı ortaya çıkabilmektedir ki Radî bunu doğru bulmamaktadır.[351]

[347] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/142-145.
[348] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/145.
[349] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/7.
[350] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/7-8.
[351] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/8.

Hâl, cümle içerisinde sadece fâile nisbet edilerek جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا (Zeyd binitli olarak geldi.) şeklinde gelebileceği gibi, mef'ûle nisbet edilerek لَقِيتُ زَيْدًا قَائِمًا (Ayakta olan Zeyd'le karşılaştım.) şeklinde bir cümle de kurulabilmektedir. Radî, bu iki örnek dışında, müellif üçüncü bir örnek vermekte ve bu örnekte meydana gelebilecek anlam karışıklığının nasıl önleneceğini açıklamaktadır:[352]

لَقِيتُ زَيْدًا رَاكِبًا

Bu cümle, sâhibü'l-hâl'in fâil veya mef'ûl olması ihtimaline bağlı olarak iki şekilde anlaşılmaya açıktır:

- Ben (kendim) binit üzerindeyken Zeyd ile karşılaştım. (sâhibü'l-hâl ⟶ fâil)
- Binitli halde olan Zeyd ile karşılaştım. (sâhibü'l-hâl ⟶ mef'ûl)

İfadenin gramatik yapısı itibariyle farklı anlamlar ifade etmeye elverişli olduğu bu tür durumlar sözdizimsel bulanıklık olarak adlandırılmaktadır.[353] Dolayısıyla cümle, farklı anlamları ifade etmeye açık hale gelmiş olmaktadır. Anlam belirsizliği yaşanması muhtemel olan bu durumda Radî, karînenin mevcut olup olmaması ihtimallerinden bahsetmektedir.

Radî, cümlede durum karînesi veya makâli bir karîne bulunduğu takdirde, bu şekilde bir kullanımın uygun olduğunu ifade etmektedir. Ancak cümlede her iki karîneden biri bulunmadığında, anlam bulanıklığını ortadan kaldırmak maksadıyla, hâl yanındaki ögeye ait kabul edilmektedir.[354] Dolayısıyla yukarıdaki örnek cümle mevcut şekli ile ele alındığında رَاكِبًا kelimesi, زَيْدًا kelimesinin hâlidir. Fâilden hâl getirilmek istenildiğinde لَقِيتُ رَاكِبًا زَيْدًا denilmelidir.

Radî, hâlin cümle içerisindeki konumuna ilişkin bir başka ifadesinde yine karîneye işaret etmektedir.[355] Buna göre

[352] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/11.
[353] Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", 133.
[354] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/11.
[355] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/11.

لَقِيتُ هِنْدًا مُصْعِدًا مُنْحَدِرَة

"Ben yukarı çıkarken aşağı inen Hind'le karşılaştım."

cümlesinde iki hâl bulunmaktadır ve her iki hâl de cümlenin sonunda art arda kullanılmıştır. Ancak hangi hâlin hangi isme getirildiği, müzekkerlik müenneslik alametleriyle anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada lafzî karîne mevcuttur. Kadın ismi olan Hind'e müennes مُنْحَدِرَة kelimesinin hâl olduğu anlaşılmakta ve anlam yönünden bir karışıklık meydana gelmemektedir. Dolayısıyla cümledeki konumuyla ilgili de bir sorun ortaya çıkmamaktadır.

Karîne mevcut olmadığında ise her hâlin sahibinin yanında konumlandırılması tercih edilmektedir.[356] Burada Radî'nin görüşü, anlam bulanıklığı ihtimali bulunan cümledeki sorunu, hâl-sâhibü'l-hâl birlikteliği (musâhabet) ilkesi üzerinden çözmektedir.

Anlam bulanıklığı ihtimali olan cümlelerde, musâhabet ilkesi dışında, zayıf bir görüş olmakla birlikte, mef'ûlün hâlinin hemen yanına getirilip fâile getirilen hâlin daha sonra getirilmesi şeklinde bir çözümleme yöntemi de bulunmaktadır.[357] Örneğin

لَقِيتُ زَيْدًا مُصْعِدًا مُنْحَدِرًا

"Ben aşağı inerken, yukarı çıkan Zeyd'le karşılaştım."

cümlesinde mef'ûl olan Zeyd'in hâli (مُصْعِدًا) kendisinden sonra getirilmiş; fâilin hali olan مُنْحَدِرًا ise sona bırakılmıştır.[358]

لَقِيتُ أَنَا ⟵ مُنْحَدِرًا

زَيْدًا ⟵ مُصْعِدًا

[356] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/11.
[357] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/11.
[358] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, *2/11.*

Söz konusu tercih, cümle içerisinde mef'ûlün rütbesinin hâlin mertebesinden daha önce olmasıyla alakalı bir durum olmaktadır.[359]

5.4 Mana Üzerine Haml

Radî'nin mana üzerine haml olgusuna dair ifadeleri, atıfta manaya göre takdîr ve kabîle/belde isimlerinde haml meseleleri üzerinden incelenecektir.

5.4.1 Atıfta Manaya Göre Takdîr

Arap dilinde birbiri üzerine atfedilen ögeler arasında gramer yönünden uyumluluk olması gerekmektedir. Bununla beraber nahiv bilginlerinin, kelimelerin anlamsal yönü dikkate alınarak birbiri üzerine atfedilebileceği hususundaki görüşleri, mana üzerine haml bağlamında ele alınmaktadır.[360] Bu başlıkta, atfın mana ile olan ilişkisi ve takdir konusu; fiilin fiile, fiilin isme, mâzî fiilin muzâriye, muzâri fiilin mâzîye, müfredin cem'e atfı gibi başlıklar altında Radî'nin çözümlemeleri ele alınacaktır.

5.4.1.1 Fiilin isme/ismin fiile atfı

Arap dilinde fiilin isme atfedilmemesi, bunun ancak masdara te'vîl edilmek suretiyle mümkün olacağı[361] şeklindeki kabul ile ilgili, burada Radî'nin değerlendirme ve çözümlemeleri incelenecektir.

Fiil, isim üzerine atfedilmesi mümkün olduğu gibi, ismin fiile atfı da mümkündür. Bu durumla, kelimenin manasıyla ilgili olarak karşılaşılmaktadır. En'âm Sûresi 96. âyet bu duruma örnek verilmektedir:

فَالِقُ الإصْبَاحَ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا

[359] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, *2/11.*
[360] Aydın, *Arap Dilinde Lafız Mana İlişkisi*, 351.
[361] Ebu'l-Hasen Ali b. Îsâ er-Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, haz. Seyf b. Abdurrahmân b. Nâsır el-Arîfî (Riyad: İmâm Muhammed b.Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998), 900.

Radî, فَالِق kelimesinin فَلَق anlamında olduğunu ifade etmiştir.[362] Dolayısıyla ismi fâilin fiil olarak anlaşılmasıyla, iki fiil atfedilmiş gibi olmakta ve mana şu şekilde olmaktadır:

فَلَقُ الإصْبَاحَ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا

"Tan yerini ağarttı ve geceyi dinlenme yaptı."

Fiilin isme atfı konusunda bir başka âyet[363] örneği de şöyledir:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ

Radî, صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ ifadesinin يُصَفِّفْنَ وَيَقْبِضْنَ manasında olduğunu ifade etmiştir.[364] Dolayısıyla burada da isim, fiil olarak takdir edilmiş ve fiilin fiile atfına benzer bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Radî, fiil olarak takdîr edilebilen isimlerin atfıyla ilgili örneklerden sonra, Arap dilinin cümle yapısına göre cevaz verilmeyen bir örneğe yer vermiştir:[365]

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ طَوِيلٍ وَيَضْرِبُ

"Uzun bir adama uğradım ve dövüyordu."

Bu örnekteki طَوِيلٍ ismi, fiil olarak takdir edilememekte, dolayısıyla atıf yapılması da mümkün olmamaktadır.[366]

Radî'nin değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere; ismin fiile atfında, atfedilen ögenin fiil olarak değerlendirilmesi mümkün olduğunda atfın yapılabileceği böyle bir durum olmadığında ise ismin fiile atfının uygun görülmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla

[362] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/353.
[363] Mülk Sûresi, 67/19.
[364] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/353.
[365] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/354.
[366] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/354.

atıfta kelimenin manası esas alınmış, takdîr yapılmaya elverişli ise manası esas alınarak takdîrle atıf yapılmış olmaktadır.

5.4.1.2 Mâzînin muzâriye/muzârinin mâzîye atfı

Burada Radî'nin farklı zamanlara ait fiillerin birbiri üzerine atfı meselesine dair örnekleri incelenecektir. Arap dilinde mâzî fiiliin muzâriye veya muzârinin mâziye atfedilmesi durumunu kabul etmeyenler olmakla birlikte, Radî, mâzî fiilin de muzâri fiil üzerine, muzâri fiilin de mâzî fiile atfedilebileceğini ifade etmektedir. Bu duruma üç âyeti şahit getirmiştir:[367]

- وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ "*Kitaba sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar...*"[368]
- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ "*İnkâr edenlere, ... alıkoyanlara…*"[369]
- أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا "*Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren…*"[370]

Örneklerin ilkinde, mâzî fiil (أَقَامُوا) muzâri fiile (يُمَسِّكُونَ) atfedilmiş, diğer iki örnekte muzarî fiil mâzî fiile atfedilmiştir.

5.4.1.3 Müfredin cümleye/cümlenin müfrede atfı

Bu duruma زَيْدٌ أَبُوهُ كَرِيمٌ وَعَالِمٌ إِخْوَته cümlesindeki müfredin cümleye atfını örnek vermekle birlikte, cümlenin müfred üzere atfının bundan daha uygun olduğunu da ifade etmektedir. Bunun sebebi de cümlenin müfredin fer'i olmasıyla açıklanmaktadır. مَرَرْتُ بِرَجُلٍ شَرِيفٍ وَأَبُوهُ كَرِيمٍ şeklinde kurulan bir cümlenin, müfredin atfedildiği bir cümleden daha doğru olacağını ifade etmektedir. Özellikle cümle ve müfred kelimenin her ikisinin de sıfat olması durumunda, bu şekilde bir atfın daha doğru olacağının altını çizmektedir.[371] Bu, müellif asıl ve fer ilişkisine dikkat çekmesi bakımından dikkat çekicidir.

---

[367] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 2/354.
[368] *Kur'ân Yolu* (Erişim 19 Ağustos 2026), A'râf 7/170.
[369] *Kur'ân Yolu* (Erişim 19 Ağustos 2026), Hac 22/25.
[370] *Kur'ân Yolu* (Erişim 19 Ağustos 2026), Fatır 35/9.
[371] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/354.

5.4.1.4 İsim cümlesinin fiil cümlesine/fiil cümlesinin isim cümlesine atfı

Radî, kastedilenin ne olduğu bilindiği takdirde, i'râba aykırı kullanımın caiz olacağını ifade etmektedir. Örneğin مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَعَمْرو (Zeyd'e ve Amr 'a uğradım.) cümlesinin takdirini وَعَمْرو كَذَلِكَ (ve Amr'a da öyle) şeklinde yapmaktadır. Aynı şekilde لَقِيتُ زَيْدًا وَعَمْرًو (Zeyd ve Amr'la karşılaştım.) ifadesinin de takdirinin aynı şekilde وَعَمْرو كَذَلِكَ (Amr'la da öyle) şeklinde olacağını belirtmiştir.[372]

5.4.2 Kabile ve Belde İsimlerinde Haml

Kabîle ve belde isimlerinin munsarif veya gayr-i munsarif olması konusundaki kurala göre, bu isimlerin gayr-i munsarif olarak kabul edilmesi için, iki özelliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bunlardan ilki özel isim (alem) ve ikinci bir şartı da sağlaması gerekmektedir.

Kabile ve belde isimlerinin munsarif veya gayr-i munsarfi oluşunun tespiti için, öncelikle Arapların kullanımı (istikrâ) incelenmektedir. Bu isimlerden Arapların çekimledikleri ve çekimlemedikleri isimler için çeşitli teviller yapılmaktadır:[373]

- Çekimlenebilen -munsarif- kabile isimleri "baba" manasına istinaden; munsarif yer isimleri de مَكَان (mekân) veya مَوْضِع (mevdı') gibi müzekker ifadelerle yorumlanmaktadır.
- Gayri munsarif kabile isimleri "anne" (الأُم) lafzına; gayri munsarif yer isimleri de بَقْعَة (bak'a) ve بَلْدَة (belde) gibi müennes ifadelere tevil edilmektedir.

Bazı isimlerin her iki şekilde de değerlendirilebilmesine izin verilmiştir.[374]

Çekimlemede esas alınan Arapların kullanımının hangi yönde olduğu bilinmediği takdirde, farklı yorumlamalar yapmak mümkün hale gelmektedir.

[372] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/355.
[373] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/139.
[374] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/139.

Radî, Araplar tarafından her iki şekilde de değerlendirilen *Kureyş* (قُرَيْش) kelimesiyle ilgili iki örnek verilmiştir.[375]

وَهُمْ قُرَيْشُ الأَكْرَمُونَ إِذَا انْتَمُوا

Bir beytin ilk kısmı olan bu örnekte *Kureyş* kelimesi gayr-i munsarif olarak (Kureyşu) geçmektedir. Aslında kelime atalarının (أَب) ismidir. Ancak burada قَبِيلَة (kabile) anlamı verilmiş, yani müennes kabul edilmiştir.[376] Müennes ve alem olduğu için de gayr-i munsarif olarak kullanılmıştır.

Kureyş (قُرَيْشٌ) ismine dair ikinci örnek de şu şekildedir:

جَائَتْنِي قُرَيْشٌ مَصْرُوفًا

Bu örnekte diğerinin aksine *Kureyş* ismi müennes bir muzâfın hazfedildiği yönündeki bir te'ville müevvel olarak kullanılmış ancak munsarif (Kureyşun) kabul edilmiştir. Bu durum şu şekilde açıklanmaktadır: Burada, müennes[377] bir muzâf bulunduğu ve hazfedildiği kabul edilmektedir. Yani cümlenin haziften önceki hali şu şekilde olmaktadır:

جائتني أولاد قريش (Bana Kureyş'in evlatları geldi.)

Aynı durumun Kur'ân-ı Kerîm'deki örneklerinden biri de Şuârâ Sûresi 141. âyette geçen:

كَذَّبَتْ ثَمُود الْمُرْسَلِينَ (Semûd Rasulleri yalanladı.) ifadesidir.

İfadede Semûd kelimesi munsariftir. (Semûdün) Burada da yine bir muzâfın bulunduğu ve hazfedildiği kabul edilmektedir.[378]

[375] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/139-140.
[376] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/139-140.
[377] Burada Radî, "evlâd" kelimesini müennes kabul eden görüşü esas almış gibi görünmektedir.
[378] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/140.

Örneklerde de görüldüğü üzere, alemiyet ve te'nis özelliğine sahip olan, yani gayr-i munsarif kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan bir belde ismi teville munsarif yapılabileceği gibi, bunun aksi de olabilmektedir.

Dolayısıyla kelimenin çekimlenip çekimlenememesi konusunda, uyumun sağlanması için iki yoldan biri izlenmektedir:

- Mana yönünden uyumun sağlanması amacıyla tevil yapmak (mana üzerine haml)

- Lafzî yönden uyum sağlanması amacıyla takdîr yapmak (muzâf takdîri)

Bazı durumlarda kastedilen mananın ne olduğu üzerinde durularak açıklama yapılırken, bazen de lafzî olarak uyumu sağlayan muzâf takdiri üzerinde durulduğu görülmektedir.

5.5 Radî ve Fâide Anlayışı: Gramatik Kural-Anlamsal Katkı (Bildirim) İkiliği

Bu başlıkta, Radî'nin bazı dil meslelerinin açıklamada ibarenin lafzî yönü yerine anlam açısından katkı sağamayı önceleyen bakış açısı; haber, hâl, temyiz ve bedel ögelerine dair ifadeleri üzerinden incelenecektir.

5.5.1 Haberde Fâideye İtibar Edilmesi

Mübtedânın kelam içerisinde mârife veya nekra olarak bulunabileceği[379] ve nekra olması durumunun tahsîs ifade ettiği konusunda nahiv alimlerinin büyük bir kısmının hemfikir olduğu bilinmektedir.[380] İbnü'l-Hâcib, bu durumu şu kabule dayandırmaktadır: "*Çünkü o (mübtedâ) üzerine hüküm verilendir. Ve bir şey üzerine hüküm vermek, ancak o bilindikten sonra olur. Ve bu, fâilde değişmez bir illet olmakla birlikte, onlar onda mârifeliği ve tahsîsi şart koşmamışlardır.*"[381]

[379] Mübtedânın nekra olarak gelebildiği durumlar için bkz. Abdullah b.Abdurrahmân el- Akīlî el-Hemdânî el-Mısrî İbn Akīl, *Şerhü İbn Akīl alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdü'l-Hamîd (Kahire: Dârü't-Türâs, Dârü Mısr li't-Tabâ'a, Saîd Cüveyde es-Sehâr ve Şürekâhu, 1980), 1/216-218.
[380] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/231.
[381] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/231.

Radî, İbnü'l-Hâcib'in fâilin hükümle tahsîs edildiği görüşünün yanılgı (وَهْم) olduğunu ifade etmektedir.[382] Çünkü yalnız hükümden dolayı tahsîs edilmiş olması halinde, hükümden önceki hali tahsîs edilmemiş demektir. Bu durumda da bilinmeyen bir şey üzerine hüküm verilmiş olmaktadır ki, bu da müellifin kendi ifadesiyle çelişmektedir.

Radî burada, İbnü'd-Dehhân'ın (ö. 569/1174), cümlede fâidenin önemine vurgu yapan ifadelerine yer vermektedir.

> "Fâide hâsıl olduğunda, hangi nekradan istersen ondan haber ver. Çünkü kelamda amaç, muhatabın faydasıdır. (bilgi vermedir) Üzerine hüküm verilen şey bir şeyler tahsîs edilse de edilmese de o (fâide) hâsıl olduğunda, hüküm caiz olur. Böylece mübtedâdan ve fâilden haber vermenin cevazında iki mârife de olsalar, tahsîs edilmiş olarak iki nekra da olsalar tahsîs edilmemiş iki nekra da olsalar kural tek bir şeydir. O da muhatabın, bu hükmün, üzerine hüküm verilen şey için hasıl olduğunu bilmemesidir."[383]

Radî'nin aktardığı ifadeler, kuralcı anlayışa karşı maksadı öne çıkaran bir bakış açısı aktarması bakımından önem arz etmektedir. Bu anlayışa göre, mesele mârife veya nekra olmaktan ziyade, ifadenin amacına ulaşıp ulaşmamasıdır. Cümledeki amaç, muhataba bilmediği bir konu hakkında haber vermek (fâide/ifâde) olduğundan ister iki mârife ister iki nekra olsun, her ikisi de tahsîs edilmemiş ifadeler de olsalar, maksat hasıl olduğu takdirde, cümle fâide amacına ulaşmış olmaktadır.

Mübtedâda olduğu gibi, fâil için de aynı durum geçerlidir. قَامَ زَيْدٌ (*Zeyd kalktı.*) cümlesi muhatabın bilgi durumuna göre değerlendirilerek, Zeyd'in durumundan zaten haberdar olan birine söylendiğinde, doğru bir ifade olmamaktadır.[384]

Bunların ardından Radî, mübtedânın daha çok mârife olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bunun sebebi, haberin sıfatla benzerliği ve karışıklık oluşmamasıyla alakalıdır. Radî buna mübtedânın da tahsîs anlamı olmaksızın taaccüb mâ'sı, mübtedânın mânâca fâil olması durumu, مَنْ عِنْدَكَ؟ cümlesindeki gibi soru ifadesi olması gibi birçok yerde nekra olarak kullanıldığını da eklemektedir.[385]

---

[382] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/231.
[383] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/231.
[384] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/232.
[385] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/232. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Akīl, *Şerhü İbn Akīl alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 1/216-227.

Radî'nin kelâmda fâide ile ilgili yaklaşımı, hâl ve temyiz konusunda da aynı düşünsel zeminde devam etmektedir.

5.5.2 Hal ve Temyizde Fâide

Hâl, nekra bir unsur iken sâhibü'l-hâl genellikle mârife olarak kullanılan bir ögedir. Hâlin kullanımında amaç, mevcut bir olayı sınırlamak olduğundan, mârife olarak kullanılması abes olarak değerlendirilmekte ve mârife olarak kullanılması durumunda, nekraya tevil edilmektedir. Sâhibü'l-hâlde ise genel olarak kullanım mârife olmakla birlikte, nekra olarak kullanılması durumunda tevile ihtiyaç duyulmamaktadır.[386]

Radî'nin buradaki açıklamalarında, i'râbda gramatik kuralların yanı sıra, fâideyi (maksadı ve bildirimi) önceleyen bir anlayışa da vurgu yapmakta olduğu görülmektedir. Anlam bakımından herhangi bir katkı sağlamayacak kullanımların kayıp (ضَائِع) olarak değerlendirilmesi ve hâlin mârife olması durumunda, bundan dolayı tevil yapılması yoluna gidildiğini ifade etmesi, bu anlayışını ortaya koymaktadır.

Hâlin iştikakı ile ilgili İbnü'l-Hâcib, genel kabul gören görüşün aksine, hâlin müştak olmasını savunmamış, *hey'ete delâlet eden her şeyin* hâl olmasının uygun olduğunu vurgulamıştır. Radî, nahivcilerin çoğunluğunun, ifadede câmid hâl kullanılması durumunda, zorlama tevillere başvurduğunu ifade etmektedir. Onların bunu savunmasının sebebi, hâlin sıfat anlamında olduğunu düşünmeleri, sıfatın da müştak veya müştak anlamdaki bir kelime olmasından dolayıdır. İbnü'l-Hâcib'in ifade edip Radî'nin de doğru bulduğu görüşe göre, böyle bir tevil zorlamasına gerek yoktur. Her ikisi de hâli; sıfatla olan benzerliği bakımından değil, fâide yönünden ele almayı doğru bulmaktadırlar. Dolayısıyla hâlde gerçekleşmesi gereken fâide ortaya çıktığında (maksat hâsıl olduğunda), zorlama tevillere gidilmesine gerek yoktur. Örneğin هَذَا بَسَرًا أَطْيَبُ مِنْهُ رَطْبًا (Taze hurma hamurmadan daha iyidir.) şeklinde kurulan bir cümlede hâlin farklı bir takdire ihtiyacı yoktur.[387]

[386] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/15-16.
[387] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/32.

Radî'nin temyizin tenkîri konusunda da benzer bir yaklaşımda olduğu görülmektedir. Radî, temyizde maksûdun, belirsizliğin ortadan kaldırılması olduğunu ifade etmekte, bu durumun da temyiz nekra olduğunda meydana geleceğini belirtmektedir. Ona göre kelimelerde aslolan nekra olmak olup, mârife hale getirilmesi fâideye hizmet etmeyecek sağlamayacak bir gereksizliktir.[388] Radî, كَمْ edatının mümeyyezinin nekra olmasıyla alakalı bahiste ister istifham ister haberiyye olarak kullanılsın, mansûb olduğunun, sayıların temyîzinde amacın müphem olan ifadeyi açıklamak olduğunun altını çizmiş ve bu amaca nekra bir ifade kullanılarak ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla da söz konusu mümeyyezin mârife olarak kullanılmasının "kayıp" (ضَائِع) olduğunu ifade etmiştir.[389]

5.5.3 Bedel ve Fâide Anlayışı

İbnü'l-Hâcib bedel küll min küllde, mârifenin bedelinin nekra olması durumunda, bedelin sıfat alması gerektiğini söylemektedir. Konuya dair Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) ifade edip Radî'nin de doğru bulduğu görüşe göre ise, sıfat kullanılmaması da caizdir. Bu iki isim, bedelin ibareye mübdel minhin sağlamadığı bir katkı sağladığı bir durum mevcutsa, bedelin sıfat almadan kullanılabilmesini uygun bulmuşlardır.[390] Burada âyet-i kerîme[391] örnek olarak gösterilmiştir:

بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *"Kutsal vadi Tuva'da"*

Âyette *Tuva* kelimesi özel ad olarak ve bedel konumunda kullanılmıştır. Dolayısıyla mârife mübdel minhin bedeli (طُوًى) de bu yoruma göre mârifedir.

Ancak vadi ismi olarak değil, sözlük anlamında anlaşıldığında da söz konusu fâide hâsıl olacaktır. Çünkü bu durumda kutsanmanın "iki kat" (طوي) olması anlamı oluşmaktadır.[392]

بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *"İki kat kutsanmış vadide"*

[388] Kûfeliler temyizin mârife olmasını caiz görmüşlerdir. Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/72.
[389] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/163.
[390] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/387.
[391] Tâhâ Sûresi, 20/12.
[392] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/387-388.

Radî, konuya dair farklı örnekler de vermekle birlikte, meselenin özünü şöyle ifade etmiştir: "*Nekra, birincinin ifade ettiğini ifade etmezse (faydayı sağlamazsa), câiz olmaz. Çünkü o, açıklamadan sonra müphem olur. Örneğin* بِزَيْدٍ رَجُل *"Zeyd'e, bir adama." (ifadesindeki gibi.) Daha önce geçtiği üzere, onda bir fâide yoktur.*"[393]

Konuya dair Radî'nin kabul edilebilir bulduğu görüş, fâidenın ortaya çıkmasıyla ilgilidir. İbnü'l-Hâcib, söz konusu fâideyi, bunu mübdel minhe sıfat nisbet ederek yani lafzî bir kural çerçevesinde sağlamayı amaçlarken, Ebû Ali el-Fârisî ve Radî, böyle lafzî bir sınırlama yapmaksızın manayı esas almışlar ve fâidenin ortaya çıktığı kullanımları doğru kabul etmişlerdir.

5.6 Cümlenin Masdar Manasında Kullanımı

Arap dilinde bir cümle, bazı durumlarda masdar anlamında kullanılabilmektedir. "Felâkete uğrayasın" anlamına gelen فَاهًا لِفِيك ifadesi, söz konusu duruma örnek verilmektedir. Bu ibaredeki ل harf-i ceri yönelme anlamındadır.[394]

Benzer şekilde كَلَّمْتُهُ فَاه إلى فِيَّ cümlesinde hâl olarak kullanılan فَاه إلى فِي ifadesinin de masdar olarak "müşâfihen" (مُشَافِهًا) anlamında değerlendirilmesi mümkündür. Her iki kullanım arasında şöyle bir farklılık bulunmaktadır. Hâlin âmilinin hazfedilmesi gerekmezken, cümlenin masdar olması durumunda nasb eden âmilin hazfedilmesi[395] gerekmektedir. Her iki ibarede meydana gelen değişiklik, i'râblarında da değişiklik yapılmasına yol açmıştır. فوهًا لِفِيك ibaresinden mübtedâ-haberin manası kalkarak mananın masdara dönüşmesiyle, فَاهًا ve فَاه biçimine dönüşerek masdar veya hal olarak i'râb edilmiş, câr mecrûr ve muzâfun ileyh bırakılmıştır. Başka bir görüşe göre ise فَاهًا kelimesinin mef'ûl bih olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur.[396]

Radî, birleşik yapılardan bahsettiği bölümde de benzer bir örneği ele almaktadır. Bahse konu olan ibare, her iki kelimede yâ harfinin sâkin olarak kullanıldığı *bâdî bedî* بَادِي بَدِي ifadesi olup ibarenin aslî şekli *bâdie bedîin* بَادِئَ بَدِيءٍ şeklindedir. Burada ilk lafız

[393] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/388.
[394] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/332.
[395] Masdarda fiil takdiri meselesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Bünyamin Aydın, "Arap Gramerinde Cümle Anlamı Üzerindeki Etkileri Bakımından Bazı Nasb Durumlarına İlişkin Fiil Takdiri Sorunu -Süheylî'nin "el-Mansûb bi'l-Kasd" Önerisi Bağlamında-", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 2/2018, 123.
[396] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/332-333.

bir şeye başlamak anlamından fâil, ikinci lafız ise aynı kökten gelen *fe'îl* vezninden mef'ûl olup bir isim tamlamasıdır. Dolayısıyla i'râb edilmesi gereken bir tamlamadır. Ancak yaygın kullanılan bir ifade olmuş ve tek kelime gibi مُبْتَدَئًا (başlangıç yaparak) anlamına gelmiştir. Yine بِيَدٍ يَدًا şeklindeki ifade de bu kapsamda değerlendirilir. Buradaki ibarelerde isim tamlamasındaki ögeler, bileşikle müfred mana ifade etmeye başlamışlardır.[397]

5.7 Kânenin Haberinin Mâzî Fiil Olamaması ve Karîne

Kâne'nin haberi, birçok yönden mübtedânın haberi gibi kabul edilmekle birlikte, bazı noktalarda kendine has hükümlere de tabi olmaktadır. Burada, Radî'nin İbn Dürüsteveyh'ten (ö. 347/958) aktardığı *kânenin haberinin mâzî fiil olmasının uygun görülmediğine* dair görüşü ve devamındaki değerlendirmeleri incelenecektir. Radî'nin bahsettiği hususlar, mâzî fiilin kânenin haberi olmasına cevaz verilmemesinin, mâzî fiilin delâlet ettiği mana ile ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi; buna ilaveten, mâzî fiilin kullanılması halinde anlamın nasıl şekillendiğinin de ele alınması yönüyle önem arz etmektedir.

İbn Dürüsteveyh, sözkonusu meseleye bakışına göre كَانَ زَيْدٌ قَامَ şeklinde bir cümle doğru olmamaktadır. Ona göre bu durum, *kâne*nin halihazırda geçmiş zaman ifade etmesinden dolayı, haberinde tekrar geçmiş zaman ifade eden bir fiilin kullanılmasının anlamsız (lağv) oluşuyla alakalıdır. Benzer şekilde ona göre aynı sebepten ötürü, يَكُونُ fiilinden sonra muzâri fiilin kullanılmaması gerekmektedir.[398]

Genel kabul gören görüşe göre ise kâne (كَانَ) fiilinin haberinde mâzî fiil kullanımı tamamen reddedilmese de hoş görülmeyen (gayra müstahsen) bir kullanım olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, ibareye açık veya takdirî bir قَدْ getirilerek mâzîden şimdiki zamana yaklaştırılması gerektiğine dair bir ekleme de yapmaktadırlar. Bu noktada *kâne*nin benzerleri de aynı bakış açısıyla değerlendirilmektedir.[399]

Radî gerek İbn Dürüsteveyh'in gerekse de genel kabulün aksine, İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in benimsediği, takdir yapılmaksızın böyle bir kullanımın olabileceği

[397] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/139.
[398] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/143.
[399] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/143.

görüşünü daha uygun bulmaktadır. Ona göre *kâne*de aynı manadaki iki ifadenin kullanımına herhangi bir engel bulunmamaktadır. Buna göre âyetteki[400] وَلَقَدْ كَانُواعَاهَدُوا اللهَ مِنْ قَبْلُ ibaresine takdir yapılmadığını ifade etmektedir.[401]

5.8 Özel İsmin Cins İsim Manasına Tevili

Radî, istisnâ ile ilgili çeşitli meseleleri ele aldığı başlık altında, özel (alem) ismin nekraya tevil edilebileceğini ve istisnâ bahsinde ele aldığı *lâ li't-tebrie* ile mansûb yapılabileceğini ifade etmektedir. Bu başlıkta tevil meselesi, Radî'nin açıklamaları üzerinden ele alınarak, isimlerin alemiyet gibi durumunun, mana göz önünde bulundurularak nasıl başka bir şekilde değerlendirilebildiği Radî'nin konuya dair verdiği örneklerin incelenmesiyle ele alınacaktır.

Özel ismin cins isme tevil edildiği durumlarda, özel isimdeki lâm-ı ta'rif ve izafet ortadan kalkmaktadır. İmruülkays özel isminin başına, lam-ı tebrie getirilerek, لَا إمْرأ قَيْس şeklinde ifade edilmesi gibi, isim nekra hale getirilebilmektedir. Bu nekra yapma işleminin iki isim için uygun olmadığını belirten Radî, bu durumu "Allah" ve "Rahmân" lafızlarının, Allah dışında hiç kimseye ait olamayacağı gerekçesiyle ortaya koymaktadır. Abdullah ve Abdurrahman isimleri, bu sebeple nekra yapılamayan isimlerdir.[402]

Söz konusu istisnâ da ifade edildikten sonra, özel ismin nekra olarak değerlendirilmesi konusunda, iki farklı bakış açısı bulunmaktadır:[403]

- Muzâf takdiri (مثْل kelimesi)
- İsmin bahsedilen özellikle meşhur olmasından dolayı nekra yapılması

Radî bu iki durumu şu şekilde ifade etmektedir:

> "(Özel ismin) Nekraya tev'îli için iki vecih vardır: "*mislü*" muzâfının takdir edilmesidir. O mezkûr muzâf, izafetle marife yapılmayan hangi mârife olursa olsun, lafza ve doğru olmasına riayet edilerek hakikatte menfî de olsa, müphemlikte derinleştiği için, izâfetle mârife olmaz. *Lâm*'ın çıkarılmasıyla nekra şekline getirilmiş olur. Bundan dolayı Ahfeş şöyle söylemiştir: Bu tevil üzerine sıfatı menedilir. Çünkü o, nekra suretindedir.

[400] Ahzâb Sûresi, 33/15.
[401] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/143.
[402] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/165-166.
[403] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/166.

> Dolayısıyla mârife ile sıfatlanması menedilmiştir. O, hakikatte mârifedir, nekrayla sıfatlanmaz."[404]

Radî, ikinci durumu da şu şekilde açıklamaktadır:

> "Ya da özel ismin bu özellikle meşhur olmasından ötürü, adeta bu manayı ifade etmek için cins isim olarak vazedilmiş gibidir. Zira meselenin manası "لَا أَبَا حَسَن لَهَا ve لَا فَيْصَل لَهَا"dır. Çünkü o, (Allah onu şereflendirsin.) hükümlerde *faysal*dı. (Hak ile batılı ayırandı.) Nebî'nin (s.a.v) söylediği üzere "أَقْضَاكُمْ عَلِي" Böylece onun ismi (r.a) ayırma ve kesme manası ifade eden cinse dönüştü. "Faysal" lafzı gibi. Bunun üzerine nekrayla vasfı mümkündür. Bu, söyledikleri şey gibidir: "لِكُلِّ فِرْعَوْن مُوسى" (Her firavunun bir Mûsâ'sı vardır.) Yani "Her zorbanın bir bozguna uğratanı vardır." Firavun munsarif olur. Mûsâ, ikisinin de nekra olması için, zikredilen manadadır. Kârîler mârifenin nekra yerine geçmesine, iki tevilden biriyle cevaz vermiştir. Zamirde ve ism-i işârette de öyledir. Örneğin لَا إيَاه هنا veya لَا هذا (böyledir.) Bu, duyulmamış uzak (bir kullanımdır.)"[405]

Özetle özel ismin cins isme tevili, مِثْل takdiriyle olabildiği gibi, özel ismin sahip olduğu özelliğin meşhur olması sonucu, cins isim gibi değerlendirilebilmektedir.

5.9 Mecrûr İsimlerin Muzâfun İleyh Olarak İsimlendirilmesi

Mecrûr isimlerin muzâfun ileyh olarak isimlendirilmesi, müteahhir dönemdeki genel kullanımının aksine, Sîbeveyhi'nin[406] kullandığı, İbnü'l-Hâcib'in de takip ettiği bir ıstılah olmuştur. Radî, söz konusu değişime dikkat çekmekle birlikte; dil bakımından harf-i cerle mecrûr olan ismin muzâfun ileyh olması konusunun da bir hakikat olduğunun altını çizmektedir. Çünkü مَرَرْتُ بِزَيْدٍ örneğinde "uğramak" eylemi, "Zeyd" ismine harf-i cerle izafe edilmiş olmaktadır.[407] Radî, buradaki ıstılah farklılığına değinmekle birlikte, meydana gelen eylemin "bir şeyin bir şeye izâfe edilmesi" şeklinde bakıldığında doğru olduğunu da belirtmiştir.

İbnü'l-Hâcib'in mecrûr isimler için ifade ettiği lafzî ve takdîrî şeklindeki ayrımda Radî, lafzî mecrûrların مَرَرْتُ بِزَيْدٍ örneğindeki harf-i cerle ismin mecrûr olması örneğini; takdîrî izâfete de muzâfun ileyh yapısını örnek vermektedir.[408]

Radî'nin muzâfun ileyh ifadesinin tamlama dışında kalan mecrûr isimler için de kullanıldığına dair ifadelerinin yanı sıra, ibarenin terminojideki karşılığı üzerine yaptığı açıklamaları dikkat çekicidir. Bu durumda, harf-i cerli yapıdaki isim, "muzâfun

---

[404] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/165-166.
[405] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/166-167.
[406] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 1/419.
[407] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/202.
[408] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/202.

ileyh"in kelime anlamı itibariyle, izafe edilme yönüyle bu kapsamda değerlendirilebilmekle birlikte, terim olarak "izafet tamlamasındaki mecrûr isim" anlamında kullanılmaktadır.

5.10 Zarfın Delâleti

Radî, İbnü'l-Hâcib'in zarflara dair ele aldığı konuları örneklerle ve farklı görüşlerle derinleştirerek incelemektedir. Radî, zarfların delâlet ettiği anlamlar üzerine de birçok meselede olduğu gibi, bu noktada da geniş açıklamalarda bulunmuş, farklı görüşleri ele tartışmıştır. Nitekim *münzü (*مُنْذُ)örneğindeki yaklaşımında, Radî'nin mezheplerin bütün görüşlerini ele aldıktan sonra, "*Bu, ekollerin takrirlerine dair kelâmın tamamıdır. Seçme hakkı senin*"[409] diyerek seçimi okuyucuya/yorumcuya bıraktığına dair bir ifadesi bulunmaktadır. Eserin muhakkiki, dipnotta Radî'nin bu yaklaşımını insaflı olmak ve taassuptan uzak kalmakla açıklamakta, öte yandan da kendi görüşünü övme maksadını da ifade ettiğini not düşmektedir.[410] Çalışmanın kapsamı gereği burada zarfların delâlet ettiği anlamlarla ilgili teferruatlara girilmeyecektir.

[409] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 3/218.
[410] Yusuf Hasan Ömer, "Dipnotlar", *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/218.

6. RADÎ EL-ESTERÂBÂDÎ'DE TANIM TEORİSİ VE İSTİHFÂF İLKESİ

Bu başlık altında, Radî'nin tanım ve istihfâf meselelerine dair ifade ve yaklaşımları incelenecektir.

6.1 Tanım Teorisi

Mantık ilminde tanım anlamındaki *hadd* (الحَدّ) kelimesi zatî özelliklerle yapılan tanımları ifade etmektedir. Arap dil âlimlerine göre ise muarraf (مُعَرَّف) kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Tehânevî'nin eserinde yer verdiği bir alıntı, mantık âlimlerinin tanımlarıyla dil âlimlerinin tanımları arasındaki farkı ortaya koymaktadır: "*Dilcilerin tanımdaki amacı sadece tam olarak ayırt etmek değildir. Zâtî özellikler arasında ayırt etmeye ve sunmaya gelince bu, varlıkların ne olduğu (hakkındaki) durumlarını araştıran felsefecilerin görevidir. Dilcilerin tanımı ise, İbnü'l-Hâcib'in el-Usûl'de açıkladığı gibi, kapsayan (الجَامِع) ve meneden (المَانِع) tanımdır.*"[411]

Radî'nin aşağıda incelenecek olan bakış açısında, tanımın kapsama ve menetme niteliklerini sağlaması yani efrâdını câmi' ağyârını mâni' olması konusuna önem verdiği anlaşılmaktadır.

Radî, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* şerhinde, pek çok dil meselesini ayrıntılı bir şekilde ele almasının yanı sıra; mantık ilmiyle iştigal etmesinin de bir tezahürü olarak İbnü'l-Hâcib'in yaptığı tanımlar üzerine de açıklama ve eleştirilerde bulunmuştur.[412] Onun tanıma dair görüşleri, tanımın mahiyeti ve nasıl yapılması gerektiği noktasında bir çerçeve çizmektedir. Ayrıca Radî'nin İbnü'l-Hâcib'in tanımına alternatif tanım ortaya koyduğu durum da mevcuttur.

Tanımda ifade edileni herkes bilse dahi bir şeyi ihmal etmenin iyi olmaması[413] iki farklı şeyin tek bir tanımda toplanamayacağı[414] şeklindeki ifadeleri gibi açıklamalara *el-*

[411] Tehânevî; *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, 1/624.
[412] Radî'nin tanımlarda İbnü'l-Hâcib'e yönelik itirazlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Hasan Basri Mert, *Nahiv İlminde Cedel,* 87-214.
[413] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/40.
[414] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/223.

Kâfiye şerhinde rastlanmaktadır. Tanımda ıstılahların genel kabul gören kullanım şekline itibar edilmesi hususu da önem arz etmektedir. İbnü'l-Hâcib'in mecrûr isim için Sîbeveyhi'nin de kullanmış olduğu[415] "muzâf ileyh" terimini kullanması konusunda Radî'nin düştüğü şerh, bu noktaya dikkat çekmektedir. Radî, dil açısından bu kullanımın doğruluğunu kabul etmekle birlikte, terimin *"meşhur olan"* şeklinde kullanımında meydana gelen değişikliği de ifade etmiştir.[416]

6.1.1 Tanımın Kapsamı ve Sıfatları

Radî'nin İbnü'l-Hâcib'in tanımına dair bir ifadesinde, *inne* (إنَّ) ve kardeşlerinin dâhil olduğu haberlerden bahsederken, bu tanımın kapsamı içine sıfatların da girmiş olduğunu ifade etmektedir. Ve tanımda *"Zikredilen sıfata aykırı ve mübtedâya tâbî olan"*[417] veya *"Aslında mübtedânın haberi olan müsned, onlar (inne ve kardeşleri) dahil olduktan sonra"* [418] veyahut da *ma*'nın ismi için *"O, aslında mübtedâ olan müsned ileyhtir"*[419] şeklinde bir ifade kullanmış olsaydı, İbnü'l-Hâcib'in tanımın kapsamına sıfatın dâhil olduğu şeklindeki bir itirazdan kurtulacağını ifade etmektedir.[420]

Radî, *inne* ve kardeşlerinin ismi başlığı altında İbnü'l-Hâcib'in tanımına da yine kısa ve öz bir itiraz getirmektedir. İbnü'l-Hâcib *"İnne ve kardeşlerinin ismi, dahil olmasının ardından müsned ileyhtir."*[421] şeklinde tanımlayıp ardından إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ cümlesini örnek vermektedir. Radî ise, إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ أَخُوهُ şeklindeki bir ifadenin, bu tanımı çürüteceğini ortaya koymuştur.[422]

Radî, İbnü'l-Hâcib'in tanımı dışında kendisi de bir mârife tanımı yapmıştır. İbnü'l-Hâcib'in *"aynıyla bir şeye vazedilen şeydir."*[423] şeklindeki tanımının yanında, Radî

[415] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 1/419.
[416] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/202.
[417] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/287.
[418] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/289.
[419] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/289.
[420] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/288-289.
[421] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/153.
[422] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/153.
[423] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/234.

tanımına göre marife; "*vaz'î bir işaretle, kendisiyle tahsis edilmiş harici bir varlığa işaret edilen şeydir."*[424] şeklinde alternatif bir tanım ortaya koymuştur.

6.1.2 Tanımda Mahiyet ve Şart Ayrımı

Radî, İbnü'l Hâcib'in yaptığı istisnâ tanımları üzerine bazı ifadelerinde, tanımda mahiyet ve şart ayrımına da vurgu yapmaktadır. İbnü'l-Hâcib, istisnânın muttasıl ve muntakı' olmak üzere iki gruptan oluştuğunu ifade etmiş ve her ikisini ayrı ayrı tanımlamış; bu durumu, manaları mahiyet bakımından aynı olmayan iki şeyin tek bir tanım içerisinde birleştirilmeyeceği şeklinde gerekçelendirmiştir. Ancak lafız cihetinden bakıldığı takdirde, muttasıl ve munkatı' istisnânın tek bir tanımda birleştirilebileceğini ifade etmiş ve istisnâyı şu şekilde tanımlamıştır: *"Müstesna, illa ve kardeşlerinden sonra zikredilen, kendisinden önceki şeye nefiy ve isbât yönünden ters olandır."*[425] Bu noktada bir itiraz gelebileceğini ifade eden Radî, her ikisinin mahiyet yönünden bir farkı bulunmadığını, her ikisinin de kendisinden önceki ifadenin aksini ifade eden kelimeler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre muttasıl müstesnanın söz konusu ifadenin içine dahil olması, mahiyetle ilgili değil, şartlarından biridir.[426]

Radî'nin genel olarak tanım meselesine dair yaptığı detaylı incelemeler, açıklamalar ve meseleyi titizlikle ele alması, onun bu noktaya gösterdiği hassasiyeti ve meseleye vukûfiyetini göstermektedir. Mantık ilmiyle ilgilenmesinin de tabî bir sonucu olarak, bu konuya büyük bir hassasiyet göstererek, tanımalarda hatalı bulduğu ifadeleri incelemiş ve doğru bulduğu şekilde düzeltmiştir.

6.2 İstihfâf İlkesi

Radî, sarfî ve nahvî meselelerin açıklanması esnasında, dilde kullanım kolaylığını öncelemek anlamındaki hiffet ve sikâl ilkesi ile alakalı ifadeler kullanmaktadır. Mesele genellikle kullanım kolaylığı ile ilişkili olarak ele alınmaktadır.

---

[424] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye,* 3/235.
[425] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/76.
[426] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 2/75-76.

Örneğin ikil kelimelerin sayıca az olmasından dolayı hafif harfin olan *elif*le, çoğul kelimeler daha fazla olduğundan ağır harf olan *vâv* harfi ile ifade edilmesi,[427] i'râbda aslolanın hareke olduğunu ve bunun da harekenin hafif olmasından dolayı olduğunu ifade etmesi[428] bu konuya dair örneklerdir.

Gayri munsarif isimlerin lafzî yönden hafif, mana yönünden ağır olduğuna ve bu kelimelerin anlam yönünden ağırlığının vurgulanması için lafız yönünden hafifletilmesinin amaçlandığına dair ifadeleri[429] de hiffet sikal ilkesiyle alakalıdır. Yine bir başka örnekte, tek istisnânın iki farklı şeyde kullanılmayacağını ifade etmiş, bunun sebebinin de istisnâ edatının zayıflığı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü istisnâ edatı harftir ve o harfle iki şey istisnâ edilmemektedir. [430]

Bunların yanı sıra, sarfî bir meseleyle ilgili ifadelerinden, kimi durumlarda hiffet ilkesinin dışına çıkıldığı anlamı da çıkarılabilmektedir. [431] Örneğin yapıyla ilgili idgam ve i'lâlin hangisinin önceleneceğine dair bir örnekte muhtemel tartışmalardan bahsederken, idgamın öncelenmesi gerektiğini, sikal ile açıklanmıştır:

> *"Eyme* (أَيْمَة) ve *ivezze* (إِوَزَّة) (lafızlarında) idgam, -kendisinden önceki sâkin olan harfin igdamının şartından (biri), harekenin ona naklidir- *hemze*nin *elif*e kalbine ve *vâv*ın *yâ*ya, öncesinde olan kesra için kalbine takdîm edildi. Çünkü kelimenin sonundaki iki benzer harf, kelimenin en ağır kısmıdır. Çünkü kelimenin ağırlığı, harflerinin artmasıyla artar. Hikmete uygun olan, en ağır olanı hafifletmektir."[432]

Radî, kelimelerin yapısı ve telaffuzunda hiffet ve sikalin önemine vurgu yapan başka bir örnekte, iki ağırın art arda gelmesinin kerahetinden dolayı, kelimede sükûn kullanıldığından bahsetmektedir.[433]

Radî, istihfâf ilkesini yalnızca lafızla ilişkili ve telaffuz kolaylığı açısından ele almakla kalmaz. Bunun yanı sıra meselenin mana yönüne de zaman zaman vurgu yapar. Bununla ilgili olarak cem'in mana ağırlığına delâleten hafifletilmesinden bahseden

[427] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/84.
[428] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/74.
[429] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/154.
[430] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/193.
[431] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/64.
[432] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/27.
[433] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 1/44.

ifadeler[434] ile gayr-i munsarif kelimelerin anlam yönünden ağırlığının vurgulanması için lafız yönünden tahfif edilmesi yönündeki değerlendirmeleri[435] zikredilebilir.

Özetle Radî'nin dilsel meseleleri açıklama noktasında değindiği bir ilke olarak, istihfâf; savtî, sarfî ve nahvî tüm dilbilimsel çözümleme düzeylerine ait bir olgu olarak ortaya çıkmakta ve kimi zaman lafzî telaffuz kolaylığı sağlaması yönüyle kimi zaman da mana ile ilişkili olarak bahse konu olmaktadır.

[434] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib,* 3/330.
[435] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, 1/154.

7. SONUÇ

Arap Dilinde erken dönemden itibaren telif edilen eserlerde, delâlet ve anlama dair meseleler ele alınmıştır. Sarf eserlerinde yapı-anlam ilişkisi bağlamında, nahiv eserlerinde de nahiv ve anlamla ilişkili pek çok meselenin bahse konu olduğu görülmektedir.

Hicrî 7. yüzyıl dil, mantık ve kelâm âlimi Radiyyüddîn el-Esterâbâdî, İbnü'l-Hâcib'in sarf ve nahiv üzerine telif ettiği iki eser olan *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* üzerine kaleme aldığı iki hacimli eserinde, birçok dil meselesini ayrıntılarıyla incelemiş, bahsi geçen konulara dair nahiv 'âlimlerinin ve dil ekollerinin görüşlerini titizlikle inceleyip, konulara dair kendi bakış açısını da detaylı şekilde aktarmıştır. Radî'nin bu noktada belirli bir ekole bağlı kalmayan bir yaklaşımda bulunduğu, kendisinden önceki dilcilerin görüşlerini ayrıntılı bir incelemeye tabi tutarak kabul ettiği görüşleri belirtip, kabul edilemez bulduğu yorumları da ayrıntılı biçimde inceleyip itirazlarda bulunduğu görülmektedir.

Radî'nin dilbilimin yanı sıra mantık ilmiyle de meşgul olmasının getirisi olarak değerlendirilebilecek bir başka husus, tanımlar konusundaki hassasiyetidir. İbnü'l-Hâcib'in tanımlamaları üzerine detaylı açıklamalar getirmiş, çeşitli başlıklar altında tanımın mahiyetine dair görüşlerini ifade etmiştir. Dolayısıyla Radî'nin günümüze ulaşan tahkik edilmiş iki eseri, yalnız sarf ve nahiv eserleri olmanın ötesinde, birçok dil bilimsel meselenin de ele alındığı bir kaynak niteliğindedir. Radî, İbnü'l-Hâcib'in ele almadığı birtakım konuları *el-Kâfiye* şerhine dahil etmiştir.

Radî'nin itikadî mezhebinin Şia olduğu şeklindeki görüşe delil sayılabilecek bazı cümle örnekleri *el-Kâfiye* şerhinde bulunmaktadır. Eserin muhakkiki de bazı cümle örneklerine bu yönde dipnotlar eklemiştir. Radî'nin cümle örnekleri, onun Şiî olduğu yönündeki iddiayı güçlendirmektedir.

Radî, vaz'ın henüz sistemli bir ilim haline gelmediği dönemde, *el-Kâfiye* şerhinde vaz' ile ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir. Vaz'ın uzlaşım sonucu olduğu görüşünü benimsediği anlaşılan Radî vazetmeyi "toplumun üzerinde uzlaşmasını sağlamayı

amaçlayarak, anlamlardan birini tayin etmek" olarak açıklamakta, vaz'ın mana ile ilişkisine değinmekte, vazetmenin müfredlerin ve dil kurallarının vazedilmesi olmak üzere iki kısımda ele alınması gibi ifadelerle vaz' ile ilgili genel bir çerçeve çizmekte ve detaylı açıklamalar yapmaktadır.

Delâletle ilgili birçok tespitte bulunan Radî, sarfî düzeyde yapı anlam ilişkisi kapsamında birçok meseleyi ele almıştır. Veznin delâleti kapsamında, kelimenin vezninde meydana gelen değişimin mana bakımından da değişim meydana getirmesi, zâid harfin manaya etkisi, morfolojik bir yapının kullanıldığı anlam dışında başka bir anlam ifade etmesi gibi anlamla ilişkili konuları, açıklama ve örneklerle incelemiştir.

Radî'nin terim üretme ve kullanma noktasındaki özgün yönlerinden biri, dil bilimsel çözümleme düzeylerinden sarfî delâlet düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Modern dilbilimde "morfem olarak adlandırılan dilsel birimler onun "cüz" olarak ifade ettiği birimlerle uygunluk arz etmektedir. *el-Kâfiye* şerhinin çeşitli başlıkları altında kullandığı "lafza" teriminin ise infirâd özelliği gösteren kelimelerin yanında birden çok anlambirime sahip unsurları da kapsadığı görülmekte; dolayısıyla lafza teriminin anlam alanının geniş olup kelime ve kelimeden büyük yapılar için kullanıldığı görülmektedir.

Radî'nin dil bilimsel çözümleme düzeylerinden nahvî delâlet kapsamında, i'râb anlam ilişkisi, mukadder yapı, rütbe, mana üzerine haml, fâide, bir ifadenin tevili gibi hususlarda özgün değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Radî, "lafza" için tek seferde telaffuz edilme, ağızdan tek seferde çıkma şartını dile getirmiştir. İ'râb-anlam ilişkisi konusunda; i'râbın ortaya çıkış sürecine değinmiş, anlamla ilişkisine dair açıklamalar yapmıştır. İ'râbın anlam üzerindeki etkisini daha açık biçimde ortaya koyan, cümlede i'rab vecihlerini ifade eden örneklere de *el-Kâfiye* şerhinde rastlanmaktadır. Radî, i'rabla ilgili fukahânın bazı görüşlerine de yer vermiştir. Radî, sözü çevreleyen bağlamsal şartları dikkate almakta; çözümlemelerini yalnızca dil içi bağlamla ve lafzî unsurlarla sınırlı tutmamaktadır. Ayrıca istisnâ ile ilgili olarak sözdizimsel yapının mantıksal karakteriyle ilgili değerlendirmesi dikkat çekicidir.

Radî'nin zâhir yapı-mukadder yapı ayrımıyla alakalı ayrıntılı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bazı tartışmalarda zâhir ve mahal kelimelerini kullanarak, kimi zaman da bunları kullanmaksızın, modern dönemde derin yapı ve yüzey yapı olarak isimlendirilen ikili yapıyla ilgili çözümlemeler yapmaktadır. Rütbe ile ilgili olarak cümlenin ögelerinin söz dizimindeki yerlerine dair açıklamalar yapmış, rütbedeki değişimin karîne ile ilişkisini de ele almıştır.

Mana üzerine haml olgusu; Radî'nin açıklamalarında, atfın unsurlarıyla ilişkili takdîr konusu ve kabile/belde isimlerinde haml meselesi üzerinden incelenmiştir. Atıf konusunda; ismin fiile, fiilin başka bir fiil türüne atfedilmesi gibi konular, takdir olgusuyla ilişkilendirilebilmektedir. Bu bağlamda fiile atfedilen bir isim, fiil gibi tevil edilmek suretiyle anlaşılabilmektedir. Kabîle isimleriyle ilgili konu da yine takdirle ilişkilidir. Bu, kabîle isminin müzekker isme hamledilerek müzekker, müennese hamledilerek müennes kabul edilmesi şeklindeki yaklaşımdır. Gerek zâhir yapı-mukadder yapı ayrımı gerekse mana üzerine haml olgusu, Radî'nin çözümlemelerinde geniş anlamıyla nahiv ilminin temel bir özelliği olan soyut düşünce ve kıyaslama becerisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Radî'nin değindiği bir diğer mesele olan fâide, lafzî meseleler bir kenara bırakılarak, sözdeki asıl maksadın gerçekleşmesinin önemsendiği bir anlayıştır. Onun haber, hâl ve bedelle ilişkili bazı konulardaki bir yaklaşımı olan fâide, salt lafızcı anlayışa karşı, anlatılmak isteneni önemseyen bir bakış açısı sunması yönüyle dikkat çekicidir.

Radî'nin sıklıkla bahse konu aldığı tanım meselesi ve istihfâf ilkesiyle ilgili değerlendirmeler göz önüne alındığında, istihfâf ilkesinin lafzî olarak telaffuz kolaylığını amaçlayan bir ilke olmasının yanı sıra, yeri geldiğinde anlamla da ilişkilendirildiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Abbas Hasen. *en-Nahvü'l Vâfi.* 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Me'ârif, 15. Basım, t.y.

Açıkgöz, Yasin-Civelek, Yakup. "İsimlerde Yapı-Anlam İlişkisi Bağlamında Kur'ân Meallerine Farklı Bir Yaklaşım" *AHVB Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi.* 4/1 (Haziran 2022).

Abdurrahmân el-Hâc Sâlih. en-Nahvu'l-'Arabî ve'l-Bineviyye". *Mecelletü Mecme'i'l-Lugati'l-'Arabiyye* 85 (Mayıs 1990), 197-219.

Ahfeş el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûh el-Kurrâ'a. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.

Ahmed Muhtar Ömer. *İlmü'd-Dilâle.* Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb,1998.

Ahtal, Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. Es-Salt el-. *Dîvân*. thk. Mehdî Muhammed Nasırüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.

Ali Kuşçu, Ebü'l-Kâsım Alâiddîn Ali b. Muhammed. *Şerhü'r-Risâletü'l-Adudiyye fî 'İlmi'l-Vaz'*. thk. Muhammed Zünûn Yûnus Fethî. Umman: Dârü'r-Riyâhîn, 2023.

Aydın, Bünyamin. *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023.

Aydın, Bünyamin. "Arap Gramerinde Cümle Anlamı Üzerindeki Etkileri Bakımından Bazı Nasb Durumlarına İlişkin Fiil Takdiri Sorunu -Süheylî'nin "el-Mansûb bi'l-Kasd" Önerisi Bağlamında-. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2/2018), 114-132.

Aydın, Bünyamin-Aydın, Osman. "Dilbilimsel Çözümlemelerin Hadislerin Anlaşılmasında Kullanımı: İbn Huzeyme'nin Sahîh'i Özelinde". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (3) (2023), 490-513.

Aydın, Bünyamin. *Gramatik Çözümlemenin Kuramsal Tarihi Nahiv Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme.* Ankara: Nobel Yayınları, 2025.

Aydın, Bünyamin. "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Haziran 2018), 122-146. https://izlik.org/JA92AW34WK.

Aydın, Bünyamin. “Yeni Halicilik Kuramının Temel Kavramları Üzerine Bir İnceleme” *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (Aralık 2021), 1149-1174. https://doi.org/10.33420/marife.977411.

Baalbaki, Ramzi Munir. *Dictionary of Linguistic Terms.* Beirut: Dar el-Ilm lil Melayin, 1983.

Bâkellâ, Muhammed Hasen vd. *A Dictionary of Modern Linguistic Terms*. Beirut: Librarie du Liban, 1983.

Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Başkan, Özcan. *Lengüistik Metodu.* İstanbul: Multilingual, 2003.

Bağdatlı İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm. *Hediyyetü’l-Ârifîn Esmâü’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musanifîn.* İstanbul: MEB, 1951-1955.

Behcet Abdülvâhid Sâlih. *El-İ‘râbü’l-Mufassal li-kitâbillâhi’l-Mürattel.* 12 Cilt. Amman: Dârü’l-Fikr li’t-Tabâ‘a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 2. Basım, 1997-98.

Buhârî. *el-Câmiu’s-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.

Bulut, Ali. “Sâmerrâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/466-467. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr el-. *el-Beyân ve’t-Tebyîn*. thk.-şerh. Abdüsselâm Hârun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 7. Basım, 1988.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sıhâh Tâcu’l-Luga ve Sıhâhu’l-Arabiyye*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru’l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.

Cürcânî, Alî b.Muhammed b. Alî ez-Zeyn eş-Şerîf el-. *et-Taʿrîfât.* Lübnan-Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1983.

Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn el-. *el-İnsâf fî Mesâili’l-Hilâf beynen’n-Nahviyîne Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn.* Kahire: Dâru’t-Talâi‘, 2009.

Esedî, Hasan Abdülganî el-. *Mesârâtü’d-Dersi’s-Savtî ‘inde’r-Radiyyiddîn el-Esterâbâzî Mukrabe Lisâniyye.* Irak: Dârü’l-Medîneti’l-Fâdıla, 2014.

Esterâbâdî, Radiyyüddîn. *Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûr Huseyn vd. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, t.y.

Esterâbâdî, Radiyyüddîn. *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye.* thk. Yûsuf Hasen Ömer. Bingâzi: Câmiatü Karyûnus, 1996.

Fallaha, Mahmoud. Rütbe ve Udul Kavramları Perspetifinden Arapçada Sözcüğün Cümle İçinde Yer Alacağı Konumu Tespit Etmenin Kuralları: Kur'ân ve Sünnetten Uygulamalı Örnekler. *Hakkari Journal of Theology*. 2 (Haziran 2023) 38-51. https://izlik.org/JA68JS25YS.

Fazlıoğlu, Şükran. "Vaz'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/577. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib el-. *Dîvânu'l-Ferezdak* thk. Ali Hasen Fâ'û Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Ferra, Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî- Muhammed Ali en-Neccâr- Abdü'l-Fettâh İsmâil eş-Şelbî. Mısır: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1. Basım, t.y.

Görgün, Tahsin. "Îcî, Adudüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/412. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Gümüş, Sadreddin. "Radî el-Esterâbâdî". Türkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 34/388.

Gündüzöz, Soner. *Kuran'ın Eşsiz Dili Kur'an'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.

Haccâc, Ahyâ Âdil. *Radiyyüddîn el-Esterâbâdî Nahviyyen.* Mûte: Mûte Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim el-Müsamerâî. b.y., Dâru ve mektebetü'l-hilâl, t.y.

Hasan Abdülganî el-Esedî. *Mesârâtü'd-Dersi's-Savtî 'inde'r-Radiyyiddîn el-Esterâbâzî Mukârabe Lisâniyye.* Irak: Dârü'l-Medîneti'l-Fâdıla. 2014.

İbn Atıyye el-Endelûsî. *el-Muharrarü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Şirbinî Şerîde. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu'l-Luga*. thk: Remzi Münir Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Zekeriyyâ. *Mu'cemü Mekāyîsi'l-Luga*. thk.ve düz. Abdü's-Selâm Muhammed Hârun. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâlî el-Halebî ve Evlâdühû, 1979.

İbn Akīl, Abdullah b.Abdurrahmân el- Akīl î el-Hemdânî el-Mısrî. *Şerhü İbn* Akīl *alâ Elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdü'l-Hamîd. Kahire: Dârü't-Türâs, Dârü Mısr li't-Tabâ'a, Saîd Cüveyde es-Sehâr ve Şürekâhu, 1980.

İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr el-Mısrî el-İsnevî. *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv*. thk. Sâlih Abdü'l-'Azîm. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.

İlyâ el-Hâvî, *Şerhu Dîvâni'l-Ferezdak.* Beyrut: Menşûrâtu Dâri'l-Kitâbi'l-Lubnânît, 1983.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ty.

İbn Sîde. *İ'râbü'l-Kur'ân li-İbn Sîde*. 8 Cilt. b.y. y.y. t.y.

İmer, Kamile. Kocaman, Ahmet. Özsoy, A. Sumru. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2011.

İmîl Bedî' Yâkûb-Mîşel 'Âsî. *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luga ve'l-Edeb.* Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1989.

Karabulut, Ali Rıza-Karabulut, Ahmed Turan. *Mu'cemü't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-Âlem (el-Mahûtât ve'l-Matbû'ât)*. Kayseri: Dârü'l- 'Ukbe, 2001.

Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'ân Yolu Meâli* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2023.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el- Osmânî. *Silmü'l-Vusûl ilâ Tabakāti'l-Fuhûl*. thk. Muhammed Abdlkâdir el-Arnâvût. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetü İrsika, 2010.

Kaya, Mustafa. *Arap Dili Fonetiği: Ses-Anlam İlişkisi.* Erzurum: Eser Ofset, 2011.

Kefevî, Eyyüb b. Musa el-Huseynî el-Karîmî el-. *El-Külliyât Mu cemu fi'l-Mustalehât ve'l-Furûku'l-Lugaviyye*. thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn.* Dımeşk: El-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1957-61.

Kur'ân Yolu. Erişim 19 Ağustos 2026. https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir

Kutluer, İlhan. "Şey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/34-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Medkûr. İbrahim. "Aristo Mantığı ve Arap Grameri". çev. Bünyamin Aydın-Yunus Emre Akbay. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2014/1), 189-199.

Medkûr, İbrâhim. "*Mantıku Aristo ve'n-Nahvü'l-'Arab" Mecelletü Mecmei'l-Lugatil Arabiyye* 7 (1953). 338-346.

Mert, Hasan Basri. *Nahiv İlminde Cedel (Radî el-Esterâbâdî Örneği.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Müslim. *el-Câmiu's-Sahîh.* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Nehhâs, Ebû Ca'fer en-. *Me'âni'l-Kur'ân*. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988-89.

Muhammed b. Muhammed Hasen Şürrâb. *Şerhu'ş-Şevâhidi'ş-Şi'riyye fî Ümmehâti'l-Kütübi'n-Nahviyye.* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007.

Muhammed Hamâse Abdüllatif. *Mine'l-Enmâti't-Tahvîliyye.* Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.

Muhammed Yûnus Ali. *el-Ma'nâ ve Zılâlu'l-Ma'nâ*, Bingazi: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî. 2006.

Müberrid, Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber. *el-Muktedab*. thk. Abdülhâlık Uzayme. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.

Müldür, Fatih. "Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı". *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27 (Güz 2016), 59-74. https://doi.org/10.20981/kaygi.286647.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-. *Me'âni'l-Kur'ân*. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988-89.

Öz, Mustafa. "Necef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özdemir, İbrahim. *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık Vaz' İlminin Temel Meseleleri* İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Pei, Mario. *Üsüsü İlmi'l-Luga*. çev. Ahmed Muhtar Ömer. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1998.

Platon, *Kratylos*, çev. Cenap Karakaya. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Porzig, Walter. *Dil Denen Mucize*. çev. Vural Ülkü. Ankara: TDK Yayınları, 2011.

Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Îsâ er-. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. haz. Seyf b. Abdurrahmân b. Nâsır el-Arîfî. Suûdi Arabistan: İmâm Muhammed b.Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.

Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih es-. *Meâni'n-Nahv.* 4 Cilt. Ürdün: Dârü'l-Fikr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 2000.

Sâmerrâî, İbrâhim es-. *Dirâsât fi'l-Luga.* Bağdat: b.y., 1961.

Serkîs, Yûsuf İlyân. *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*. 2 Cilt. Mısır: Matbâatu Serkis, 1928.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârun. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî 1988.

Sîrâfî, Hasan b. Abdullah b. Merzübân es-. *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*. thk. Tahâ Muhammed ez-Zeynî-muhammed Abdü'l-Mun'im. b.y.: y.y., 1966.

Suyûtî, Celâledîn Abdurrahman es-. *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakāti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. 2 Cilt. Lübnan-Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân. Kahire: Dâru İbn Affân, 1997.

Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. thk. Dr. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1. Basım, 1996.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. El-Hüseyn b. Abdullah el-. *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Kahire: Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1978-79.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî el-. *et-Tefsîrü'l-Basît*. thk. Komisyon. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1430.

Yazguliyev, Amanmırat. "*Esterâbâdî ve Şerhu'l-Kafiyesi Işığında Nahiv İlmindeki Yeri.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Yazma Eserler Kurumu/YEK. "Yazma Eserler Veritabanı" (Erişim 11.05.2026). https://portal.yek.gov.tr/

Yusuf Hasan Ömer. "Dipnotlar", *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye.* 3/218. mlf. Radiyyüddîn el-Esterâbâdî Bingâzi: Câmiatü Karyûnus: 1996.

Yusuf Hasan Ömer. "Mukaddime", *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye.* mlf. Radiyyüddîn el-Esterâbâdî Bingâzi: Câmiatü Karyûnus: 1996.

Zeccâc, İbrâhim b. Es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl.* Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

Ziriklî, Hayruddîn. e*l-A'lâm.* Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn. 2002.